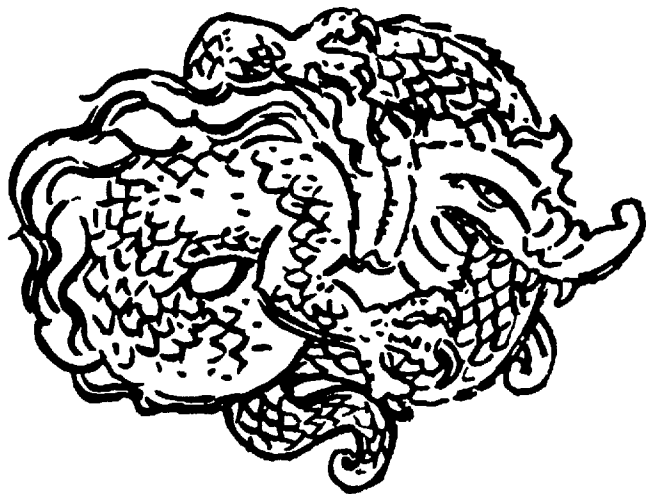

danske studier

1996

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Merete K. Jørgensen

C.A. Reitzels Forlag · København

Danske Studier 1996, 91. bind, ottende række 7. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 542
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printed in Denmark by
Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-7876-024-0

Udgivet med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd.

Indhold

<i>Jørgen Rischel</i> , professor, dr.phil., Københavns Universitet: Har forskning i dansk sproghistorie en fremtid?	5
<i>Preben Meulengracht Sørensen</i> , professor, dr.phil., Oslo Universi- tet: Filologi og litteraturvidenskab	22
<i>Niels Dalgaard</i> , adjunkt, ph.d., Københavns Universitet og <i>Marita Akhøj Nielsen</i> , redaktør, ph.d. et cand.theol., Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: Knoglebrud og kongerøgelse. Litterære og filologiske over- vejelser over Thomas Kingo: Odensee Hospital	38
<i>Jørgen Hunosøe</i> , amanuensis, mag.art., Det Danske Sprog- og Lit- teraturselskab: Den skabende sol. Fælles træk i Martin Andersen Nexø's og So- phus Claussens tidlige forfatterskaber	62
<i>Lise Præstgaard Andersen</i> , lektor, mag.art., Odense Universitet: Agnes Henningsens erindringer - og Georg Brandes	76
<i>Robert Zola Christensen</i> , ekstern lektor, mag.art., Københavns Universitet: Vandrehistorien og de episke love	101
<i>Robert Zola Christensen</i> , ekstern lektor, mag.art., Københavns Universitet: Vandrehistorien - terminologien omkring et moderne stykke fol- kedigtning	130

DISPUTATSOPPOSITIONER

<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , docent, dr.phil., Københavns Uni- versitet: Flemming Conrad: Smagen og det nationale. Studier i dansk lit- teraturhistorieskrivning 1800-1861	145
<i>Hans Hertel</i> , professor, mag.art., Københavns Universitet: Flemming Conrad: Smagen og det nationale. Studier i dansk lit- teraturhistorieskrivning 1800-1861	160

ANMELDELSER

- Merete K. Jørgensen*, redaktør, cand.mag., Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og *Marita Akhøj Nielsen*, redaktør, ph.d. et cand.theol., Det Danske Sprog- og Litteraturselskab:
 Ordbog over det norrøne prosasprog 174
- Inge Lise Pedersen*, lektor, cand.mag., Københavns Universitet:
 Kurt Braunmüller (udg.): Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen II.
 Ernst Håkon Jahn (red.): Nordisk og nedertysk 183
- Erik Petersen*, forskningsbibliotekar, mag.art., Det Kongelige Bibliotek:
 Ludvig Holberg: A European Writer. A Study in Influence and Reception. Edited by Sven Hakon Rossel 190
- Lotte Thrane*, lektor, mag.art., Københavns Universitet:
 Kirsten Dreyer (udg.): Kamma Rahbeks brevveksling med Chr. Molbech. I-III 194

Har forskningen i dansk sproghistorie en fremtid?

Af Jørgen Rischel

1. Baggrunden for den aktuelle krise

Det danske sprogs historie er et anliggende, som burde have stor national bevågenhed i dag, ligesom det har haft det i tidligere tider. Men der er flere forhold, der har gjort, at området er trådt mere og mere i baggrunden inden for den toneangivende forskning:

(1) Den nordiske filologi i Danmark havde sin glansperiode i den sidste fjerdedel af det nittende århundrede og den første fjerdedel af det tyvende århundrede. Der var tale om en lykkelig syntese af tekstfilologi, dialektologi og historisk-sammenlignende sprogvidenskab, og hele programmet var fra starten gennemsyret af et nationalt engagement.

Det blev lydhistorien, som jo er lettest tilgængelig for systematisk-sammenlignende studier, der kom til at dominere billedet, og interessen samlede sig først og fremmest om de sprogforandringer, man kunne observere inden for dansk i middelalderen, dvs. fra runetidens slutning og indtil bogtrykkerkunstens indførelse. Brøndum-Nielsens *Gammeldansk Grammatik* – som jo på sin måde har en lige så misvisende titel som Paul Diderichsens *Elementær dansk Grammatik* – er på godt og ondt kodificeringen af hele denne forskning. Det andet monumentale værk i dansk sproghistorie, Peter Skautrups *Det danske Sprogs Historie*, er naturligvis langt bredere og noget mere nutidigt i sin vægtning af emnerne, men viser alligevel på mange måder den selektive satsning, der har været tale om i den traditionelle nordiske filologi.

Det var ikke, fordi man ikke interesserede sig for andre perioder. Men urnordisk holdt man sig oftest på ærbødigt afstand fra; det var et emne for nogle få komparative specialister og for runologerne, der også sad på beskæftigelsen med sproget i de danske runeindskrifter fra vikingetid og middelalder. Vé den, der udefra og med et andet udgangspunkt vovede sig ind på runologernes gebet! Det har været et problem, fordi der herhjemme nok ikke helt har været den vekselvirkning med den almene filologi og lingvistik, som kunne have integreret studiet af runesproget

fuldt ud i den bredere beskæftigelse med dansk sproghistorie og samtidig givet det en central placering i den almenlingvistiske beskæftigelse med forholdet mellem lyd og skrift og med sprogforandringsfænomener. – Glædeligvis er runologien af i dag præget af, at der stadig kommer nyt materiale og nye udfordringer til, og at der i takt hermed sker nytænkning og gøres op med tidligere hævdvundne antagelser. Når dette ses i sammenhæng med ny viden inden for arkæologien, må man efter min mening betegne udforskningen af urnordisk og runedansk som et lovende område inden for dansk sproghistorisk forskning.

Det var først og fremmest middelalderens håndskrifter, der blev de almindelige sproghistorikeres domæne, og det, der var på programmet, var vel at mærke den store mangfoldighed af detaljer i lydhistorien og i håndskrifternes lydbetegnelser, altså sammen uden at man nødvendigvis nåede til en afklaret og for én selv tilfredsstillende helhedsbetragtning af den historiske udvikling af lydsystem og ortografi. Sandheden er naturligvis, at begge dele er nødvendigt. De enkelte ordformer i overleveringen børanskues i et overordnet perspektiv; men samtidig er både den filologiske akribi og den skarpsindige tolkning af detaljerne i overleveringen en forudsætning for, at man har et lødigt materiale at bygge de store generalisationer og synteser på.

På det punkt er der lighedspunkter mellem runologien og middelalderfilologien. Et godt runologisk eksempel er formen *hagestumR* på Sten-toften-stenen. Den brugte Harry Andersen i sin tid til et frontalt angreb på Diderichsens synspunkter om fonologisering af omlyd; men argumentationen stod og faldt med, at ordet er en sammensætning, og at andetledet *-gestumR* betyder 'gæster' (i dativ). Det var den samlede filologi overbevist om, selv om førsteledet *ha-* ikke kunne forklares overbevisende. Siden er hele ordformen smukt og enkelt blevet forklaret som dativ flertal af et ord, der formelt svarer smukt til *hingst*. Hvis man følger dén tolkning (og dermed endda får mening i indskriften), er ordformen stadig særdeles interessant for omlydskronologien, men så er det ikke længere spillet mellem den sidste og den næstsidste vokal, der er interessant, men derimod spillet mellem den næstsidste og den tredjesidste vokal. Sådan kan det hele forskyde sig, og sådan har vi mulighed for hele tiden at blive klogere.

Skal man inden for middelalderfilologien nævne et område, hvor studiet af formerne og lydbetegnelserne i de ældste håndskrifter indgår i en lykkelig og nødvendig symbiose med dialektologi og andre lingvistiske sysler endnu den dag i dag, må det være navneforskningen. På det felt

behøves der ingen argumentation for filologiens *raison d'être*. Men tilbage til den »almindelige« filologi:

Lydforandringerne fra reformationstiden og op mod nutiden har slet ikke haft samme vægt i forskningen som middelalderens lydhistorie. Derimod har man naturligvis beskæftiget sig meget med de nødvendige filologiske operationer i forbindelse med tekstudgivelser, ikke mindst når det gælder de ortografiske mærkværdigheder, som vi møder i tekster fra det 16. århundrede.

Men sproghistorie er ikke kun lydhistorie. Der er også sket dramatiske og spændende morfologiske ændringer i middelalderens dansk, især i form af forenklinger; men af en eller anden grund har studiet af diakron morfologi ikke været genstand for nær så intensiv forskning som lydhistorien. Og hvad angår den ældre danske syntaks, har der i et halvt århundrede været stort set stilstand i beskæftigelsen med ledstillingsfænomener siden Diderichsens disputats om sætningsbygningen i Skånske Lov. På det punkt er der glædeligvis i de seneste år sket et nybrud i forskningen.

Ved siden af det har man interesseret sig for det standardiserede skrifts sprogs leksikalske og ortografiske udvikling i perioden efter middelalderen. Men syntakshistorien, og i det hele taget prosahistorien, som var Diderichsens store interesse, nåede desværre ikke at vække den brede interesse og ligger og venter på at blive taget op.

De følgende generationer af nordiske filologer og dansklærere har tilignet sig varierende dele af den etablerede viden med forankring i det program, som Brøndum-Nielsen stod for, uden at det i særlig grad blev gjort klart, hvorfor netop lydhistorien og hvorfor netop middelalderen skulle være det væsentligste emneområde i dansk sproghistorie. Dateringen og proveniens-bestemmelsen af de gamle håndskrifter efter Brøndum-Nielsen'ske kriterier, som jo gik hånd i hånd med fastlæggelsen af middelalderens lydhistorie, var i hvert fald i store træk på plads, så der var andre ting, man med større erkendelsesmæssigt udbytte kunne have kastet sig over.

Det er på denne baggrund ikke særlig overraskende, at de yngre generationer i mindre grad har ladet sig inspirere til at kaste sig over diakronien. Det gælder i særlig grad, fordi der fra trediverne skete en tiltagende polarisering mellem filologi og lingvistik, hvor strukturalismen omkring århundredets midte stod som det fornyende og fremadrettede.

Det må i denne forbindelse indrømmes, at den filologiske og sproghistoriske forskning i Danmark har haft det vanskeligere end visse andre

steder, fordi der ikke har været politisk sprængstof i det at betragte sproget under en historisk synsvinkel. Tager vi de vestnordiske områder, møder man overalt en stor optagethed af sprogets identitet og sprogets renhed, og polariseringen over for det indtrængende danske sprog har i den forbindelse klart været en styrke. I Norge har det sproghistoriske engagement været stærkt forbundet med diskussionen om, hvad der var norsk, og hvad der var dansk, lige fra middelalderen og op til nutiden. I dagens Danmark oplever vi overhovedet ikke en tilsvarende debat om germanismer i dansk, og det er der vel heller ingen af os, der ønsker. Muligvis kunne den stærke engelske indflydelse på dansk i dag føre til et folkeligt engagement af puristisk art (nogle mener måske, at det såkaldte multi-etniske samfund er en trussel mod det danske sprog).

(2) Der er ingen grund til her at sige meget om strukturalismen. Men det er vigtigt at mærke sig, at der i fyrreerne og halvtredserne hos mange af de strukturelt engagerede var en stærk og egentlig ret ufrugtbar opposition imod den historiske sprogvidenskab. Man gjorde op med den metodisk set forældede filologisk-historiske forskning; men i sin iver kastede man barnet ud med badevandet. Selv den filologisk fremragende Paul Diderichsen måtte i sit berømte foredrag om filologiens mål og midler på Nordismødet i 1947 etablere et modsætningsforhold mellem de to former for sprogvidenskabelig beskæftigelse med modersmålet.

Og kløften blev bredere. Jeg husker selv, hvordan jeg i én og samme periode med udbytte gik til undervisning både hos Harry Andersen og hos Louis Hjelmslev. Det var en udfordring; det var ind imellem temmelig besværligt at få noget funktionsdygtigt ud af foreningsmængden.

Kulminationen af den strukturelle orientering inden for studiet af ældre dansk er vel Anders Bjerrums grammatik over håndskriftet B74 af Skånske Lov. I halvtredserne studerede vi den med ærefrygt over for dens skarpsindigt og utrolig konsekvent gennemførte analyse af gammelskånsk, som det fremtrådte rent grafematisk. Men jeg havde altid selv store problemer med at forstå, hvorfor det var så magtpåliggende at anskue en tekst som en isoleret enhed og at undertrykke sin viden om, at skriften afspejlede et talesprog. Man *havde* jo faktisk på komparativ basis et temmelig godt udgangspunkt for at forholde sig til strukturen i det talte sprog, uden at det hele nødvendigvis blev cirkulært. Jeg synes, at overlapninger mellem udtryksstørrelser er et godt eksempel på, at man nok kan observere, men ikke forklare fænomenerne tilfredsstillende uden at inddrage hypoteser om forholdet mellem lyd og skrift. Hvis for ek-

sempel *t* og *d*, eller *k* og *g*, falder sammen i en bestemt stilling, så har vi en fuldstændig vilkårlig synkretisme set fra grafematisk synspunkt, men en yderst naturlig synkretisme set fra fonologisk synspunkt. Hvorfor skulle det være så frugtbart at studere sprogtilstanden rent grafematisk uden at inddrage den slags indlysende viden? Begejstringen for at gennemføre en kemisk ren tilstandsbeskrivelse står og falder med begejstringen for selve det strukturalistiske program; man kunne i dag ønske sig, at der havde været et mere frugtbart samspil mellem strukturalisme og historisk sprogvidenskab.

Inden for dansk dialektologi har der været en meget stærk orientering i retning af strukturalisme, og i en årrække stod tilstandsbeskrivelser af dialekterne øverst på programmet. Det kan der argumenteres meget godt for som reaktion imod atomistisk dataophobning; men man kan diskutere berettigelsen af at skære den diakrone dimension fra i den grad, det er sket. De dialektologer, der har lavet de udmærkede dialektbeskrivelser og redigeret dialektordbøger, er eller var selv kyndige sproghistorikere. Man kunne ønske, at de netop i denne dobbelte egenskab havde tilladt sig selv at tegne dansk sproghistorisk forskning stærkere, end tilfældet har været.

Sandheden er naturligvis, at studiet af sprogforandring er en lige så ægte del af lingvistikken som studiet af sprogtilstande. På en måde er det sværere at definere, hvad en sprogtilstand er for noget, end hvad sprogforandring er for noget; enhver sprogtilstandsbeskrivelse er en idealiseret fremstilling, der underspiller den til enhver tid igangværende forandring. Men i det strukturalistiske program rullede man det store skyts frem for at give tilstandsbeskrivelsen den altdominerende plads. Den holdning er fortsat også op igennem transformationsgrammatikens æra, som vi i øvrigt har mærket langt mindre i Danmark end de fleste andre steder (i parentes bemærket kan man med god ret se på transformationsgrammatikken som en fortsættelse af strukturalismen).

Herhjemme er nok de fleste gradvis gået fra at være fuldblods strukturalister til at være mere funktionalistisk, sociolingvistisk og pragmatisk orienterede. Det fører over til et tredje moment, som jeg vil nævne som baggrund for den nordiske filologis tilstand herhjemme, som den tager sig ud for mig:

(3) Op igennem halvfjerdserne og firserne er danskstudiet ved danske universiteter blevet meget stærkt domineret af de studerendes og de yngre læreres interesse for pragmatik og for studiet af skriftlig kommunika-

tion, og her ikke mindst massekommunikation. Mere generelt har interessen for nutidig litteratur domineret på bekostning af andre aspekter af danskstudiet: grammatik, filologi, osv. Efter strukturalismens afmatning har det synspunkt, at sprog er kommunikation, været herskende i en sådan grad, at det er gået stærkt ud over interessen for sprogets bygning. Det betyder, at dansk grammatik ikke har haft det for godt, og på baggrund af fokuseringen på nutidig kommunikation er det let at forstå, at studiet af ældre sprogrtrins grammatik har haft det endnu meget dårligere end studiet af nudansk grammatik.

Interessen for modersmålets historie trådte helt i baggrunden, og hvad angår den ældre litteratur, har der tilsyneladende ikke været følt noget stærkt behov for grundig filologisk skoling. Dét har været en kilde til stadig undren for os ældre filologer, som mener, at man sprogligt skal være ganske godt rustet for at kunne læse ældre litteratur og forstå den, og især naturligvis, hvis man vil kunne læse teksterne i deres originale sprogform. Det sidste er jo ganske væsentligt, hvis man vil have en rimelig chance for selv at sætte sig ind i, hvad teksterne faktisk betød på det tidspunkt, hvor de blev forfattet. For studiet af ældre tekster er filologien på mange måder, hvad pragmatikken er for studiet af nutidig kommunikation.

Den kombinerede effekt af de tre momenter, jeg har nævnt: filologiens stivnethed, strukturalismens hårdhændethed og de seneste generationers optagethed af massekommunikation, har været ret katastrofal for beskæftigelsen med dansk sproghistorie. Universitetsstudierne inden for nordisk og specifikt dansk er blevet præget af stærk udhuling af kravene om sproghistorisk viden og i sammenhæng hermed en voldsom nedtoning af kravene om sproglig kunnen, hvad enten det drejer sig om oldnordisk (forstået som normaliseret oldislandsk) eller om ældre dansk. Det betyder, at man i en årrække har uddannet kandidater, der i stort omfang har kunnet fravælge de sproglige discipliner. Det er desværre nok ikke overflødigt at sige meget udtrykkeligt, at man er nødt til rent sprogligt at sætte sig ind i et ældre sprogtrin, hvis man vil beskæftige sig med, hvad der er sket efter det sprogtrin. Det gælder, hvad enten man vil beskæftige sig med ældre dansk sproghistorie eller med sprogforandringer i nyere tid.

Hvis man specielt interesserer sig for de sprogforandringer, der er i gang i nutiden, vil nogle måske fremføre, at den ældre sproghistorie er mindre relevant; men til gengæld er det i dette tilfælde i hvert fald aldeles nødvendigt at have et grundigt kendskab til forskelle mellem de ældre

og de yngre generationers håndtering af nutidssproget. Der har her været en tendens hos unge lingvister til kun at interessere sig for de yngres sprogproduktion og dermed at lukke øjnene for en vigtig dimension i det sproglige scenarie. Men det er en kapital fejltagelse, at det udelukkende er de unges aktive sprogbrug, der peger fremad. Alle mennesker i dagens Danmark udsættes for påvirkning fra alle nulevende generationer lige fra vi er små, også selv om det efterhånden mest er pædagoger og legekamrater, børnene kommunikerer med i de afgørende år. På grund af den komplekse påvirkning, vi får, har vi alle sammen et bredt spektrum af passiv sproglig kunnen, selv om vi i vores egen aktive sprogbrug indsnævrer spektret meget. Sprogforandringer skal forstås i hele det sociale og kronologiske variationsperspektiv.

Tendensen til fokusering på én bestemt generations sprog i studiet af moderne dansk er så meget mere problematisk, fordi vi faktisk på mange punkter stadig har meget begrænset viden om variationsforholdene inden for nutidigt dansk. Hvis man forsker i nutidens sproghistorie, kommer man altså på ingen måde lettere om ved kravene til faktuel viden. Udfordringen er snarere større, fordi man selv må være med til at skaffe den viden om nutidig sprogbrug, der er en forudsætning for at kunne beskæftige sig med igangværende og kommende sprogforandringer. Det er spændende forskning; men den kræver god sprogvidenskabelig skoling.

2. Metodisk og teoretisk nytænkning

Inden for den internationale almene lingvistik/fonetik er det i de seneste årtier nærmest gået modsat. Vi har haft de intense årtier, hvor nogle lingvister næsten stirrede sig blinde på strukturer og på overfladisk typologi, og de samme eller andre senere dyrkede Chomskys postulat om den medfødte universalgrammatik. Men i dag er der mange inden for den almene lingvistik og fonetik, der griber til sproghistorien som et helt uomgængeligt emne for sprogvidskaben. De almene tendenser i sprogforandringer er klart en af de vigtigste indfaldsvinkler til forståelsen af, hvorfor systemerne i sprog er, som de er, og det anerkendes i dag af skønssomme lingvister.

Omvendt er det nødvendigt, at de traditionelt skolede sproghistorikere erkender, at der i dag eksisterer en større viden end tidligere om sprogforandringens almindelige mekanismer. Det er en viden, der er baseret dels

på akkumulerede data om diakrone forhold inden for vidt forskellige sprogfamilier, dels på udviklingen inden for lingvistikken og fonetikken.

Et af nøgleordene i denne forbindelse er (velfunderet) typologi. Lingvister og fonetikere forsøger at finde frem til typiske fænomener, f.eks. det, at bestemte arter af sprogforandring typisk sker under bestemte strukturelle eller fonetiske betingelser. Den slags viden er ikke i sig selv tilstrækkelig hverken til at afgøre, *om* en formodet sprogforandring faktisk har fundet sted, eller *hvorfor* den i givet fald er indtruffet; men man kan i høj grad bruge typologien som kriterium for, hvor *plausibel* en sproghistorisk beskrivelse eller rekonstruktion er. Og det er man meget bedre rustet til at vurdere i dag, end man var for halvtreds år siden. Den sproghistoriske forskning kan ikke længere tillade sig at nøjes med at bruge den klassiske fonetik og grammatik som referenceramme.

Forholdet mellem skriftlig overlevering og det bagved liggende talesprog er noget, jeg har berørt flere gange allerede. Der er store og fundamentale problemer i det at ville identificere sprogforandringer ud fra den skriftlige overlevering. For det første skal man gøre sig helt klart, at det er en talemåde, når vi hele tiden siger, at sprogets lyde og bøjningsformer har forandret sig. Lydene og formerne er ikke levende væsener, der forandrer sig; det, der ændrer sig, er skik og brug hos sprogsamfundet. Det kan ske gennem perioder med stor variation og ustabilitet; den ustabilitet kan vi sommetider se i overleveringen, til andre tider ikke, fordi skriftsproget i sin natur er normativt og derfor ikke er gearret til at afspejle de glidende ændringer i talesproget, men snarere ændrer sig i ryk. Hertil kommer så det velkendte, at der er en stor inert i den skriftlige gengivelse af talesproget. Selv store ændringer kan være slået igennem i talesproget, meget længe før de giver sig konsekvent udslag i skriftsproget; det må f.eks. have været tilfældet med de senere stadier af urnordisk.

Man er nok nødt til at erkende, at der selv i meget tidlig tid kan have været en bevidst normering af skriftsproget og dermed en stor konservatisme i ortografien. Der har kun foregået helt gennemgribende retskrivningsreformer, når de skriftkyndige fandt det bydende nødvendigt. Det var det i hvert fald i to forskellige perioder i Danmarkshistorien, nemlig i sen urnordisk tid, hvor man kasserede den kanoniserede retskrivning, der var helt forældet i forhold til talesproget, og i reformationstiden, hvor man tværtimod greb tilbage til en ældre sprognorm for at forsøge at få hold på, hvordan dansk rettelig skulle skrives. Filologerne er vist ikke så voldsomt uenige om, hvad der skete i reformationstiden; men situationen med de ældre og yngre runer er et af de klassiske stridsemner.

Noget, der er mindst lige så vigtigt for diakronien som de almenlingvistiske og almenfonetiske betragtninger og diverse betragtninger over forholdet mellem lyd og skrift, er det, at der inden for sprogvidenskaben er kommet delvis helt nye discipliner til, som er af mere eller mindre tværgående art, såsom studiet af sprogkontakt, af kreolsprog, af sprogtilegnelse og af sproglig variation. Den viden, der her indhentes, er ofte af helt central betydning for den diakrone sprogforskning, og det er her, man måske kan få en virkelig fornyelse (med udgangspunkt i det bedste i den filologiske tradition).

Et sprog er ikke bare en mekanisme, der udvikler sig og ændrer sig af sig selv; et sprog tales i skiftende kontakt med andre sprog, og det trades fra generation til generation af sprogbrugere med forskellig sproglig horisont. Hvis man er så heldig at lokalisere en gammel dialekttalende, der har levet hele sit liv i landsbyen og ikke talt eller hørt andet end sin barndoms dialekt, og som i allerbedste fald ikke kan læse og skrive, men alligevel er ved sine sansers fulde brug, er hun eller han en sand guldgrube for det antikvariske studium af dialekten. Men ud fra alle andre synspunkter er der jo tale om en idealisering, der har meget lidt at gøre med den måde, sprogsamfund normalt er indrettet på. Den totalt konservative dialekttalende finder man langt snarere i tilfælde, hvor en person f.eks. ved emigration er revet helt ud af sit oprindelige sproglige miljø, men stadig kan huske at tale barndomsdialekten. Det er en ønskesituation for den, der vil nå så langt tilbage til den »oprindelige« dialekt som muligt, og man er et skarn, hvis man ikke i en sådan situation går antikvarisk til værks. Men dét er noget helt andet end at studere sprogbrugen i et sprogsamfund.

Man skal passe på, at man ikke ureflekteret går ud fra, at sprog- og dialektsamfundene var homogene i gamle dage. Al erfaring fra studiet af såkaldt primitive kulturers sprog viser, at sproglig variation, sprogkontakt og ofte endda udbredt flersprogethed er noget aldeles normalt i Jordens sprogsamfund, og at de ting spiller en umådelig rolle for sprogudviklingen. Det er noget, som det er nødvendigt at tage mere i betragtning, når man vurderer den noget kaotiske nordiske sproghistorie, også for de ældre perioders vedkommende.

Hertil kommer, at man skal udnytte den vidensakkumulering og den teoretiske udvikling, der er sket inden for fag som arkæologi og historieforskning. Det behøver man ikke at minde erfarne filologer om; men for den, der kommer til filologien med en måske noget ensidig sproglig ballast, er det vigtigt efter behov at alliere sig med kyndige på de felter.

Det, jeg har fremført her, er ikke en opfordring til at fortabe sig i fagdebat og metodebetragtninger. Tværtimod kan man håbe på, at filologien ved en ny indsats vil nå til at formulere problemstillinger og anlægge perspektiver, der for de unge forskere virker vedkommende og måske ligefrem fascinerende. Studiet af sproghistorien kan dels få en tættere sammenhæng med anden aktuel forskning og dels måske igen få en fuldt berettiget central plads i den almene kulturelle debat.

Et særligt moment, der i de seneste år har givet den sproghistoriske forskning større udfoldelsesmuligheder end tidligere, er data-teknikken.

De muligheder, der nu er for at organisere og analysere meget store datasamlinger, betyder, at man kan tage opgaver op (f.eks. inden for syntaks og leksikografi), som var ret uoverkommelige tidligere, hvis der etableres korpora med sproglige data fra forskellige kronologiske perioder (og her om muligt data med veldefineret geografisk proveniens). Der er ingen tvivl om, at man må give den slags aktivitet høj prioritet i en tidlig fase, hvis dansk sproghistorisk forskning skal få en renæssance. Det kræver blandt andet, at man finder ud af, i hvilket omfang forskellige forskningsopgaver kan trække på samme datamateriale. Tekstkorpora etableres naturligt i forbindelse med specifikke forskningsopgaver; men det forhindrer ikke, at man grundigt overvejer, hvad de derudover kan tænkes brugt til.

Samtidig skal man ikke være blind for, at brugen af datalingvistiske hjælpemidler umiddelbart i særlig grad inviterer til forskning i *skriftligt* materiale. Vil man beskæftige sig med dansk *lydhistorie* i vor tid eller i hvert fald inden for det sidste århundrede, hvor der faktisk eksisterer akustisk reproducerbart materiale i form af gramfonoptagelser osv. (jf. Brink og Lunds monumentale *Dansk Rigsmål*), så skal man først igennem en arbejdskrævende transskription af materialet, så i hvert fald nogle af informationerne i materialet findes i maskinlæsbar form. Men når det er gjort, er den datamæssige behandling præcis lige så tiltrækkende, når det gælder talesproget, som når det gælder skriftsproget. Det har man forlængst erkendt i udlandet, og det har også været en central del af filosofien bag det initiativområde »Dansk talesprog i dets variationer«, som kørte i slutningen af firserne og begyndelsen af halvfemserne i SHFs regi.

For at samle trådene, hvad angår metode og teori, kan man altså sige, at der er behov både for en metodisk og teoretisk nyorientering og for en bredere tilgang til sproghistorien, hvis studiet af den skal leve op til de forventninger, man kan stille til nutidig humanistisk forskning. Jeg sætter

her bestemt ikke spørgsmålstegn ved brugen af den klassiske komparative metode i sig selv; tværtimod må man advare mod den løsagtighed, der præger sammenligningen af forskellige sprog og sprogstadier, hvis den ikke er baseret på sund metodik. Men jeg sigter til den noget konservative tendens i den traditionelle, filologisk forankrede sproghistoriske forskning. Hvis man her uden den store debat viderefører tidligere tiders sprogsyn og blot slår på, at der bliver ved med at være mængder af arbejde, der skal gøres *inden for det på forhånd givne program*, kan beskæftigelsen med dansk sproghistorie måske i længden ikke forsvare sin position i forskersamfundet, og man kan slet ikke forvente, at programmet tiltrækker de dygtigste unge forskere.

Der er behov for en hurtig og omfattende indsats inden for dansk sproghistorisk forskning, hvis vi skal undgå, at et af kerneområderne inden for den nationale humanistiske forskning forsvinder. Det ville være til stor skade både for dansk kultur, for undervisningen og forskningen i dansk sprog og litteratur og også for den almene sprogvidenskab.

3. Presserende og frugtbare forskningsopgaver

Det er let at pege på vigtige og spændende forskningsemner. Nogle af dem er virkelig påtrængende opgaver, der har været forsømt tidligere, men som er blevet mere håndterlige og også mere oplagte at interessere sig for i og med, at sprogvidenskabens teorier og metoder har udviklet sig. Det gælder ikke mindst historisk syntaks og systematiske studier af ældre sprogtrins semantik. Jeg vil ikke gå nærmere ned i disse emner her, men blot nævne, at netop syntaksen og semantikken i ældre dansk er blevet taget op af nogle af de yngre danske forskere. Det er nogle meget lovende forskningsområder, samtidig med at man ikke skal være blind for, at en forbedret adgang til data naturligvis ikke i sig selv løser de problemer, som disse historiske discipliner byder på af metodisk og erkendelsesmæssig art. Der stilles helt specielle krav til vurderingen og forståelsen af sprogligt materiale fra ældre sprogtrin og til selve analysemetoderne, når forskeren vil afdække semantiske og informationsstrukturelle komponenter i materialet og foretage leksikalske og syntaktiske analyser på dette grundlag. Dermed er beskæftigelsen med disse sider af ældre dansk både en filologisk udfordring og en teoretisk-lingvistisk udfordring.

Så er der naturligvis også store emneområder, som filologerne har beskæftiget sig med i lang tid, og som i og for sig er meget velopdyrkede, men som alligevel kunne fortjene at revurderes i lyset af moderne sprogvidenskab; det gælder for eksempel hele lydhistorien. Der er også områder, hvor inddragelsen af ny faktuel viden om f.eks. samfundsforhold i ældre tid (evt. kombineret med nye analysemetoder) muligvis kan stille sproghistorien i et afgørende nyt lys.

Man har længe beskæftiget sig med problemstillinger, der indebærer, at man ser sproghistorien i et dialektgeografisk perspektiv. Danske filologer begyndte for over hundrede år siden at beskæftige sig intenst med, om de forskellige dialekttræk kan dateres ud fra skriftlige kilder, og omvendt: om de skriftlige kilder kan proveniensbestemmes ud fra de kendte dialektforhold. Det er et område, der er kulegravet af forskere som Brøndum-Nielsen og Marius Kristensen; men der er stadig kommet ny viden til, som i hvert fald kan modificere nogle af de tidligere antagelser.

Skal man nævne noget, der stadig henstår som ubekendte størrelser, og som måske vil vedblive med at henstå som ubekendte størrelser, er det, hvordan og hvornår de danske dialekter og deres underdialekter overhovedet opstod som klart distinkte dialekter og underdialekter, og hvad der i tidlig tid har været af fællesnævner i form af en (overordnet?) sproglig norm. Hvad var dialekterne »dialekter af«, og i hvilken grad følte de dialekttalende en sproglig loyalitet over for et fælles sprog? Det er ikke givet, at man overhovedet kan formulere en problemstilling, der har en mulig løsning inden for rammerne af de data, vi har til rådighed. Der er, så vidt jeg kan se, to hovedproblemer:

Det ene problem er, at man må have et indgående kendskab til samfundsudviklingen i tidlig tid for at kunne indkredse de gunstige betingelser for dialektdifferentiering. Her er der forlængst blevet peget på, at der f.eks. er en smuk sammenhæng mellem jernalderens bebyggelse af Fyn og dialektforholdene på øen, og vidensmængden er stadig tiltaget inden for hele dette område.

Det andet problem er mere genstridigt; det vedrører forholdet mellem tale og skrift. For at kunne identificere dialekter i ældre tid, er man naturligvis nødt til at få afklaret, i hvor høj grad skriftsproget til forskellige tider har været normativt og centraliserende og dermed måske undertrykt de eksisterende dialektforskelle. Selv i de perioder, hvor vi ser stor regional variation i skrift, f.eks. i 1400-tallet, kan der være tale om at visse former for regionale afvigelser var acceptable i skrift, andre ikke, og det kan igen hænge sammen med graden af normering af talesproget i for-

skellige sociale sammenhænge. Desværre kommer man i mange tilfælde ikke meget længere end til at formulere problemstillingerne; men bare det at få præciseret og defineret, hvilke faktorer der indgår i et sådant problemkompleks, kan være et fremskridt i forhold til tidligere tiders forskning, der tit forholder sig meget vagt og intuitivt til de sociale sammenhænge i sproghistorien.

Det forhindrer på ingen måde, at man kan forske på en frugtbar måde i dialekternes historie, og her bl.a. i samspillet mellem demografiske forhold og dialektforhold fra oldtid til nutid. Det er et meget interessant spørgsmål, i hvilken grad dialektgrænserne har flyttet sig, og hvorfor de har gjort det. Det er der blevet forsket i, og det véd man faktisk mere om i dag end tidligere; men det er fortsat et frugtbart studiefelt. Man må på den anden side erkende, at det er en tidkrævende forskning.

Den viden, der allerede er etableret på området, fortjener at få et nedslag i håndbogslitteraturen.

Når det gælder dialekterne i nyeste tid og i nutiden, er det naturligvis dialektudtyndingen, man kan studere, og det sker i en sociolingvistisk ramme. Men man skal passe på, at man ikke hænger fast i den klassiske opfattelse: at dialekterne udviklede sig i tidlig tid, og at resten har været en degenerationsperiode. Op igennem tiden må der have været en stadig brydning mellem forskellige normer og dermed sommetider polariseringer mellem dialekter, og til andre tider udtynding eller ligefrem udradning af gamle dialekter. Det, der ser ud som demografisk betingede flytninger af dialektgrænser, kan altså muligvis i nogle tilfælde være normskift snarere end resultatet af store ændringer i landets befolkningsforhold.

Man kan også engagere sig i endnu mere almene emner, som den besindige filolog kan være fristet til at lade ligge, men som i hvert fald bør formuleres som præcise problemstillinger.

Et af disse store spørgsmål er, hvorfor dansk er så grundforskelligt fra norsk-svensk, hvad angår den fonetiske typologi. Hvorfor er dansk i den henseende faktisk tættere på tysk og hollandsk? Hvorfor har det danske rigssprog rene monoftonger (ligesom tysk) til forskel fra den stærke diftongering i dialekterne lige fra jysk til skånsk? Er det i den forbindelse interessant at se på det gamle øresundsmål? Har det, at nedertysk eksisterede som talesprog i danske byer, og at dansk også blev talt på nedertysk substrat, spillet en væsentlig rolle med hensyn til at lægge grunden til en skriftnær standardudtale af dansk? Er det derfor, vi både har monoftonger og bibeholdelse eller restitution af konsonanter, der mest er

tabt i dialekterne? Hvor væsentlig en faktor var tosprogethed med dansk og nedertysk i forhold til f.eks. eksistensen af en dansk oplæsningsudtale, der blev brugt i skole og kirke? Man kan også inddrage latin og spørge: hvilken rolle har eksistensen af en latinudtale spillet? For at tage et helt specifikt fænomen kan man spørge, hvilke eksterne faktorer der har betinget, at dansk (og færøsk) uden videre tolererer låncord med ikke-initialt tryk modsat f.eks. folkemålet i Oslo (for ikke at tale om islandsk). – Spørgsmålet om en ældre oplæsningsudtale fører videre til et nærbeslægtet emne: hvor udbredt læsekyndigheden har været i Danmark i ældre tid. Det sidstnævnte, spændende problemkompleks er heldigvis på dagsordenen inden for den moderne forskning.

I det hele taget er det værd at genoverveje i lyset af viden om ældre samfundsforhold, hvilke faktorer der har bidraget til udviklingen af en slags rigsnorm inden for talesproget.

Et måske helt enfoldigt spørgsmål, som man dårligt nok turde formulere, dengang jeg selv studerede nordisk filologi, er: Hvorfor ligger vestjysk typologisk tættere på engelsk end de østligere danske dialekter gør? Det gælder både med hensyn til lydforholdene, hvor man vestpå har total apokope, og har bevaret *h* plus halvvokal i ord som *hvad*, og har stød ved klusil. Og det gælder sandelig også morfosyntaksen, hvor vestjysk har sammenfald i genuskategorien og også har foransat bestemt artikel. Dette med artiklen har jo været et ømt punkt på grund af den politiske polarisering i forhold til Tyskland, fordi tysk også har foransat artikel. Men hvorfor er det i sin helhed en typologisk affinitet til engelsk, ikke til tysk, man kan iagttage i vestjysk? Det er den slags spørgsmål, mange nok vil vente, at sproghistorikerne forsøger at belyse over for almenheden. Ikke længere af nationalpolitiske grunde, men fordi problemstillingerne og mulighederne for ny erkendelse er spændende i sig selv, ganske på samme måde som formidling af arkæologi er spændende.

Jeg har her forsøgt at nævne nogle for mig at se spændende problemstillinger, *ikke* fordi jeg mener, at man nødvendigvis skal kaste sig over netop dem, men for at vise, at der er perspektiver i sproghistorien. Hvis man vil engagere sig i forskning inden for dansk sproghistorie, må man nok være meget omhyggelig med at finde en balance mellem det at skabe fornyelse i forskningen og det at holde jordforbindelsen. Hvis man kaster sig hovedkulds ud i at løse de største problemer, uden at der er noget reelt empirisk materiale at forholde sig til, eller uden at materialet tillader nogensomhelst entydige slutninger, så skulle man måske hellere bruge tiden og midlerne på andre og mere realistiske projekter. Men samtidig

skal og må den sproghistoriske forskning komme ud over den stærke binding til Brøndum-Nielsen-traditionen.

4. Hvordan igangsætter man aktiviteter inden for området?

De afgørende spørgsmål er, *om* man i dagens Danmark kan få den sproghistoriske forskning i god gænge, og *hvordan* det skal gøres.

Den allerførste forudsætning er nok, at der etableres et godt netværk af forskere med interesse for og forstand på dansk sproghistorie. Det bør ikke være begrænset til Danmark; der sidder forskere med relevant indsigt i emnerne flere steder i udlandet. Og man skal heller ikke overse den værdi, det kan have at tage tættere kontakt til forskere, der arbejder med norsk og svensk sproghistorie. Der er så mange paralleller i udviklingen, at et bredere nordisk samarbejde om forståelsen af nordisk sproghistorie er stærkt påkrævet.

Der er mange temaer inden for dansk sproghistorie, der indbyder til diskussion på symposier eller korte temamøder. Det kan være forskningsområder, der er præget af kontroversielle og vanskeligt tolkelige data. Det kan også være områder, der indbyder til, at man mere åbent end tidligere angriber dem ud fra forskellige forskningstraditioner, og hvor man måske kan få forskere af forskellig observans til at spille sammen. Det kan også være områder, hvor helt nye teorier eller ny teknologi giver muligheder, man ikke har kendt tidligere. Det er ikke min opgave her at sætte bestemte temaer på dagsordenen; men jeg håber på en frugtbar debat om dette spørgsmål. Det er meget vigtigt for den fremtidige aktivitet inden for dansk sproghistorie, at et initiativ på nuværende tidspunkt bliver vellykket fra starten.

Det næste er så, hvordan man får sat en sammenhængende forskning i gang. Det kræver pengemidler i form af ph.d.-stipendier og andre stipendier eller i form af åremålsstillinger eller faste stillinger. Der skal betydelige pengemidler til, hvis man skal have en chance for at fastholde unge forskere i en tilstrækkelig lang periode. Problemet er jo, at de ofte på forhånd er ret svagt funderede inden for den traditionelle grundviden og derfor både skal kunne nå at tilegne sig denne viden, så udbygge den med mere speciel viden og til slut nå at lave egen forskning.

Men penge er ikke nok. Der er behov for et virkeligt og forpligtende engagement fra erfarne seniorforskere, der kan fungere både som vejle-

dere og i et eller andet omfang som aktive forskere. Her skal man ikke være blind for, at den filologiske forskerverden i Danmark er svindende, og at de erfarne forskere normalt har hænderne fulde med opgaver, som de ikke uden videre er indstillet på at slippe og måske vanskeligt kan slippe.

Man kan i den forbindelse spørge, om dansk filologi ikke har rigeligt på programmet i og med, at der arbejdes på en tiltrængt ordbog over gammeldansk, og i og med, at der allerede eksisterer en i sig selv værdifuld viden, der kunne udmøntes i en ajourført sproghistorisk fremstilling. Men det bør efter min mening ikke ses som et enten-eller. Det drejer sig ikke blot om en fortsat akkumulering af viden inden for forskningstraditionen, men også om at udnytte, hvad humanistisk forskning efter et halvt århundredes metodisk og teoretisk udvikling kan tilføre sproghistorien af nyt. Samtidig vil jeg fordriste mig til at pege på tekstfilologien som en traditionel aktivitet, som kunne integreres i en fremadrettet sproghistorisk forskning.

Et initiativ inden for dansk sproghistorie kan kun blive seriøst, hvis det har bred og ægte opbakning. Desværre har vi her, måske mere end mange andre steder i universitetsverdenen, et meget alvorligt problem med alderspuklen inden for forskernes kreds. Det myldrer i dag bestemt ikke med nordiske filologer, og de, der repræsenterer den solide skoling, er for de flestes vedkommende godt oppe i årene. Der er alt for få yngre forskere med engagement i dansk sproghistorie. De, der er, bør støttes med stipendier eller ansættelser, så de kan samle sig om projekter og om relevant undervisning og vejledning.

Først og sidst er der dog et behov for helt unge forskere, der kan tegne fremtidens nordiske filologi. Rekrutteringen af dem er det store og altoverskyggende problem. Man kan nok synes, at visionerne om en accelereret dansk sproghistorisk forskning burde kunne vække en vid interesse og forhåbentlig ligefrem entusiasme hos studenter og unge kandidater. Men der er en tidsfaktor. Hvem vil i en nærmere fremtid kunne kvalificere sig til at udføre en sådan forskning? Universiteternes ældre danskstuderende er det indlysende rekrutteringsområde; men hvordan kommer den nuværende generation på en rimelig tid op på en tilstrækkelig baggrundsviden både om forskningsmetoder og om forholdene inden for de ældre sprogtrin? Lingvistik- og fonetikstuderende er et andet tænkeligt rekrutteringsområde; de vil have et godt udgangspunkt, hvad angår viden om forskningsmetodik og almene teorier, men de vil til gengæld typisk have en særdeles begrænset forhåndsviden om de ældre sprogtrin. Et tre-

die rekrutteringsområde, som er interessant at overveje, er indoeuropæisk-komparative lingvister. Germanske filologer i traditionel forstand kan også komme på tale; men de fleste tyskstudierende af i dag vil nok ikke have en ideel udgangsposition.

Jeg tror, at idealet vil være en eller anden kombination af unge forskerstuderende fra forskellige fagområder. De vil kunne supplere og inspirere hinanden med deres forskellige viden og forskellige udgangspunkter. Forudsætningen, uanset hvor man kommer fra, er at man har en ægte interesse for emnet, og at man har den energi og stædighed, der skal til for at tilegne sig den nødvendige viden om ældre dansk og om dansk sproghistorie.

Alt kan læres; men i et initiativ inden for dansk sproghistorisk forskning må man nøje overveje, hvordan man kan håndtere også disse problemer.

Artiklen er oprindeligt holdt som oplæg på et symposium om dansk sproghistorie på Københavns Universitet 1. juni 1995.

Filologi og litteraturvidenskab

Af Preben Meulengracht Sørensen

Jeg er blevet bedt om at tale om forholdet mellem filologi og litteraturvidenskab.¹ Det kan der siges meget forskelligt om, og der er mange holdninger til det. For en del af vores fags dyrkere er der slet ikke noget forhold, enten – hvis de er litterater – fordi de tror, at filologi ligger uden for deres fagområde, eller – hvis de er filologer – fordi de ikke mener, at litteraturstudiet er en del af deres arbejdsfelt. Jeg vil straks røbe, at mit ærinde med dette foredrag er at beklage sådanne ensidigheder.

Jeg skal indledningsvis sige et par ord om de to overbegrebers betydning. Litteraturvidenskab mener vi alle at vide, hvad er, og vi ved også, at det er vanskeligt at give en samlet definition af dens mangfoldige afdelinger. Vi kan sige, at det er den videnskab, der studerer litteraturens form og indhold, men det hjælper os ikke meget, så længe vi ikke har bestemt det meget fleksible begreb 'litteratur'. Her vil jeg nøjes med at sige, at der foretages en uheldig begrænsning og forenkling af begrebet, når det, som det nu er almindeligt i fagkredse, gøres synonymt med 'fiktionslitteratur'. En sådan afgrænsning lader sig kun gennemføre, hvis væsentlige dele af litteraturen holdes udenfor, ikke mindst den, der er ældre end den romantiske filosofi, som nutidens herskende litteraturbegreb bygger på.

Definitionen af filologien er også uklar, men af en anden grund. Det er et begreb, der har fået en mere og mere snæver og specifik betydning. Man kan næsten sige, at det set fra det brede faglige synspunkt, »sprog og litteratur«, nærmer sig forsvindingspunktet. For hundrede år siden kunne ordet 'filologi' bruges om alle de studier, der omfattede teksterne og den kultur, de beskriver. Filologen var således også historiker. Senere blev 'filologi' omtrent ensbetydende med 'sprogvidenskab' til forskel fra 'litteraturvidenskab'. Så overtog termen 'lingvistik' det sprogvidenskabelige felt, og tilbage for ordet 'filologi' var kun de specielle videnskaber, der arbejder med granskningen og udgivelsen af ældre tekster, først og fremmest håndskrevne, dvs. tekstkritikken og editionsteknikken.

Uklarheden tvinger mig til i det følgende at bruge ordet 'filologi' i to

betydninger, dels den nævnte snævre, altså lig 'tekstkritik', som nu er gængs; dels en bredere, hvor 'filologi' betyder det samme som 'tekstvidenskab', hvilket vil sige studiet af sproglige teksters form og betydning. I denne sidste definition omfatter filologien også litteraturvidenskaben. Det er denne brede betydning, jeg foretrækker. For det første fordi den fremhæver den uomgængelige sammenhæng mellem litteraturvidenskab og tekstkritik, og for det andet fordi vi med denne definition kan sætte et klart skel mellem på den ene side disse videnskaber, der retter studiet mod teksten selv, altså filologien, og på den anden side de videnskaber, der med teksten som kilde interesserer sig for noget uden for eller bag ved teksten, hvad enten det er historie- og samfundsvidenskaberne eller lingvistikken.

Jeg vil tilføje, at ordet 'filologi' vist nok endnu mest bruges i den brede betydning i dagligsproget. Vi, der studerer sprog og litteratur, er alle filologer, om ikke for Vor Herre, så for vore medborgere. Til gengæld synes ordet at være gledet ud af den almindelige danskstuderendes aktive ordforråd, og stort set også af deres læreres. Det bruges ikke ofte i danske litterære håndbøger. Selv sprogfolkene glemmer det. I 1994 udgav Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Aarhus Universitet, et lille leksikon over sproglige termer: *499 varme termer. Leksikon til sprogkundskab*. I denne bog findes ordet 'filologi' ikke som opslagsord.²

Fremmedgørelsen er fuldkommen. I hvert fald indtil for nylig var 'filologi' kun kendt i de dominerende fagkredse som et minus-ord. Der skete som bekendt i løbet af halvfjerdserne radikale ændringer i den skandinaviske og vist især den danske universitetsundervisning. Beskrevet venligt og fint lignede det et paradigmeskift, en revolutionerende forandring af et forskningsområdes mål, prioriteter og metoder. Den historiske og traditionsbundne, overvejende sprogligt baserede grund, som faget byggede på, blev skiftet ud med en ustabil ahistorisk, der forflygtigede dets målsætning, men som til gengæld gjorde studierne umiddelbart aktuelle og fleksible i forhold til hurtigt skiftende holdninger, moder, situationer og krav.

Sagt mindre venligt bremsede de radikale forandring – i hvert fald på de danske universiteter – den integration af fagets mange dele, som der var og er et stærkt behov for. I stedet for fornyelse satte man fortielse. Det, som de nye trendsættere fandt kedeligt eller besværligt, blev smidt ud. De sproglige fag og litterære rariteter som stilistik og metrik havde længe kedet mange ganske gudsjammerligt. Det hele måtte væk i en fart, og ingen gav sig tid til at tænke på, hvad disse gamle fag egentlig

betød, og at man måske burde have reformeret og fornyet dem. Det kaserede blev for nemheds skyld kaldt filologi. Filologi! Uha, det var det værste! Indbegrebet af noget støvet, mølædt og gabende kedsommeligt, uden nogen mening for levende mennesker, ja ligefrem samfundsfjendsk. Filologien blev en kirkegård, hvor store dele af faget blev begravet og glemt.

Efter disse halvt definatoriske, halvt faghistoriske bemærkninger vil jeg gå over til praksis og med et enkelt eksempel vise både den iboende sammenhæng mellem tekstvidenskabens delc og den faktiske usammenhæng i vores fags arbejdsformer, der gør, at den iboende sammenhæng ikke selvfølgelig bliver klar. Mit eksempel henter jeg fra den mærkeligste og mest originale genre i den samlede nordiske litteratur, skjaldedigtningen. De fleste af mine tilhørere vil utvivlsomt finde eksemplet periferet, i bedste fald eksotisk, mest sandsynligt ligeegyldigt. Jeg vælger det imidlertid netop af den grund, dvs. for at pege på noget, som vi på grund af faglig vankundighed allerede har mistet, ja, i nyere tid egentlig aldrig har ejet.

For et par år siden udkom en ny oversættelse til dansk af *Egill Skalla-Grímssons saga*. Oversætteren er Keld Gall Jørgensen, og han har på en udmærket måde omsat dette hovedværk til nutidens sprog. Oversættelsesarbejde er i sig selv et ideelt udtryk for filologiens formål og formåen. Det åbner ellers utilgængelige værker for nutidens læsere. *Egils saga* er et hovedværk både i Nordens litteratur og i verdenslitteraturen. Vi danskere er så heldige, at det for længst gennem N. M. Petersens oversættelse fra 1839 – og bag den filologisk tekstkritik og udgivelsesarbejde – er blevet en del af vores kultur, og derfor må vi et par gange eller tre hvert århundrede have nye oversættelser af det. Gall Jørgensens arbejde er fortjenstfuldt, hvad i øvrigt også anmelderne af bogen har bemærket. Så meget desto mere ærgerligt er det, at vigtige dele af det originale værk ikke har kunnet komme til deres ret i oversættelsen.

Som mine tilhørere vil vide, forholder det sig sådan, at denne sagas hovedperson var skjald. Egill Skalla-Grímsson var blandt de ypperste – ja, måske var han *den* ypperste – af alle skjalde, en af Nordens største digtere til alle tider. En stor del af hans digtning er bevaret i sagaen i de håndskrifter, der rummer den. Vi kender nu tre hele digte, stumper af tre andre og desuden 43 enkeltstrofer fra Egils mund.

Den ukendte forfatter, der skrev *Egils saga*, må have været dybt interesseret i Egils digtning, og han havde et indgående kendskab til den. Selv om sagaen om Egill handler om mange andre ting, er det næppe for me-

get sagt, at den blev skrevet, netop fordi Egill var skjald, og at denne karakteristik, der ikke bare betegner en profession, men også en særlig personlighed, spiller en meget væsentlig rolle i det karakterportræt, som sagaen giver af Egill.

Egils Saga er altså ikke udelukkende en prosatekst. Den er prosa med indlagt digtning, og den handler om en digter. Ikke desto mindre må Keld Gall Jørgensen i sit forord til den nye oversættelse skrive: »De mange kvad, som tilskrives den islandske skjald Egil Skallagrímson, er så komplekse i deres billedsprog og metrik, at de principielt er uoversættelige. Strategien i nærværende oversættelse har været at prioritere indholdet over formen og først i anden omgang at få så meget af rim og rytme med som muligt. Det er især gået ud over kenningerne«.

Her vil jeg understrege, at det ikke er mit ærinde at kritisere Keld Gall Jørgensen. Han repræsenterer her den almindelige opfattelse, som jeg også selv tvinges til at dele og til at praktisere, hvis jeg skal oversætte en islændingesaga. Det er, som Gall Jørgensen skriver, ikke muligt at bevare både form og indhold i oversættelsen af en kompleks skjaldestrofe, og man må da, som han, foretrække at beholde indholdet. Problemet er, at indholdet i dette tilfælde – på grund af skjaldedigtningens omfattende billedsprog og subtile dobbelttydighed – ikke kan komme til sin ret uden formen. Samtidig bliver denne digtning på universiteterne og i gymnasiet ignoreret, med det resultat, at det ikke er muligt for oversætteren at støtte sig til en videnskabelig og pædagogisk tradition, der indrømmer skjaldestroferne den betydning, de har i sagaerne.

Mit eksempel er Egils sidste strofe. Jeg kunne have valgt mange andre, en hvilken som helst faktisk, og der er strofer, der er betydelig mere væsentlige i sammenhængen end denne her. Men den er usædvanlig enkel og passer derfor til en hurtig gennemgang.

I fortællingens sammenhæng hører strofen hjemme i beretningen om Egils sidste år, i en slags efterskrift til den store mands begivenhedsrige liv. Egill er nu en meget gammel mand. Blind og affældig er han på aftægt hos sin datter og svigersøn. Oldingen holder til i ildhuset til irritation for tjenestekvinderne, der laver mad. De håner ham, fordi han falder over sine egne ben. Og det hedder videre i sagaen: »En anden gang, da Egill gik hen til ilden for at varme sig, spurgte en mand ham, om han frøs om fødderne og bad ham ikke række dem for nær ilden. »Det skal jeg nok lade være med,« siger Egill, »men det er ikke nemt for mig at styre benene, når jeg ikke kan se, og det er meget trist at være blind«. Så kvad Egill.«

Strofen gengiver jeg i Keld Gall Jørgensens oversættelse:

Det keder mig
ældgamle karl
helt for mig selv
at flyde ud her;
kun to kolde
kvinder har jeg,
hvem der bare
ku' varme dem.

Det giver ikke rigtigt mening. Hvad er det for »to kolde kvinder«, den gamle mand har? Den store fortælling ender i denne ellers udmærkede oversættelse i noget uforståeligt.

N. M. Petersen, der – i forbifarten bemærket – var verdens første professor i nordiske sprog, er tydeligere og mere teksttro her. Han opretholder oven i købet de obligatoriske stavrim. Hans oversættelse lyder sådan:

Mig lang er tiden,
jeg ligger affældig,
fjern fra kongers
fagre borge;
jeg har to enker,
som altid fryser,
de arme enker
til ild trænger.

Her forstår vi ikke umiddelbart, hvad det er for »to enker«; men Petersen bringer en forklarende fodnote. Han skriver:

en enke kaldes med samme ord (hæl), som en hæl; og hælen kan igen stå for foden. Således kommer Egil til at bruge ordet enker, når han mener sine fødder. Dette kaldte man i oldtiden at digte i gåder, eller digte skjult, tvetydigt (yrkja ófljóst).

Dermed har vi fået nøglen til forståelse af strofen. Metrisk set er den noget af det enkleste, Egil har digtet, og den kan i den restituerede form, som de fleste udgivere har været enige om, oversættes temmelig ordret (men uden hensyn til metrikken) sådan:

Tiden falder mig lang,
 jeg ligger alene,
 en ældgammel mand,
 uden kongens værn;
 to gennemkolde enker
 har jeg,
 og de kvinder
 behøver at blusse.

Strofens anden halvdel bygger på det nævnte ordspil, hvor ordet *ekkjur* kan betyde både 'enker' og 'hæle'. Når Egill taler om sine kolde ben som to enker, så må vi gætte, hvad det er, de imellem sig har mistet – noget, der kunne varme dem op. Humoren havde den gamle mand ikke tabt.

Der er imidlertid endnu en vanskelighed i strofen, nemlig det, at Egill, ifølge disse hævdvundne fortolkninger, klager over, at han ligger »uden kongens værn«. Det er en overraskende udtalelse fra en mand, der hele sit liv har ligget i strid med konger, sådan som en stor del af sagaen beretter om. Det problem har filologen Hallvard Lie beskæftiget sig med, og han foreslår en ny fortolkning af strofen, som den står i håndskriftet.³ De bevarede islandske sagahåndskrifter er altid skrives af afskrifter af andre afskrifter, i reglen i adskillige led, og Hallvard Lie antager, at en skriver har lavet om på dette sted. I stedet for den hævdvundne læsning *karl afgamall, ún konungs vǫrnum*, 'en ældgammel mand, uden kongens værn', så mener Lie, at det oprindeligt har heddet *karl ofgamall at konu vǫrnum*, 'en mand, altfor gammel til en kvindes omfavnelser'. Og det giver meget bedre mening, både i strofens sammenhæng og i sagaens.

Eksemplet viser for det første – hvad der næppe overrasker nogen – at tekstens betydning er afhængig af det tekstkritiske arbejde med håndskriftets skriveformer. For det andet ser vi, at det tekstkritiske arbejde med detaljen også er afhængigt af den litterære forståelse af helheden. Hallvard Lie tager udgangspunkt i sagaens fremstilling af Egils forhold til kongerne, når han reviderer fortolkningen af håndskriftets ordformer. For det tredje indser vi, at skjaldestroferne er en nødvendig del af sagaens indhold og ikke kun til pynt (hvad de som regel ikke engang er i oversættelserne). Egils gammelmands-sjofelhed kaster lys over hans karakter ved at sige noget om hans holdning til kvinder og seksualitet. Det forhold er der moderne fortolkere, der har beskæftiget sig med, og det er en vigtig del af den almene forestilling om skjalden, der ligger bag islændingesagernes skjaldeportrætter. Endelig vil den, der interesserer sig

for litterær teori, bemærke, at Hallvard Lies fortolkning af Egils strofe giver en interessant indsigt i tekstens og digtningens natur. Den håndskrevne litteratur, der står den litterære skabelse nærmere end den trykte litteratur, viser, at teksten ikke kan fastholdes i en endegyldig form eller fortolkning. Det er en erkendelse, som også nutidens litteraturforskning er nået frem til, men som filologien altid har haft.

Med det lille eksempel vil jeg kort sagt demonstrere, at forståelse af en tekst som *Egils saga* bygger på et filologisk forarbejde, at læseren – også af en oversættelse – skal have lejlighed til at sætte sig ind i skjaldestrofernes subtiliteter, og at filologiske kundskaber også er grundlaget for teoretisk indsigt i litteraturens væsen. Uden den filologiske tekstkritik ville sagaen og dens digtning ikke være tilgængelig for andre end de specialister, der kan læse håndskrifter, og uden fortsat tekstkritik vil teksten forsvinde for os, for den er ikke tilrettelagt og fortolket én gang for alle. Tiderne skifter, og selv håndskriftsfilologen er afhængig af sin kulturelle kontekst og sine begrænsninger. I Finnur Jónssons prosaoversættelse i *Den norsk-islandske skjaldedigtning*, bind 1B fra 1912 lyder den nævnte strofes anden halvdel sådan: »jeg har to meget kolde 'enker' (hæle), og de kvinder trænger til varme fra ilden«. I håndskrifternes tekst står der ikke noget om 'ilden' (dvs. ildstedet). Finnur Jónsson lægger det til for at tydeliggøre sin egen fortolkning, der overser eller undertrykker det seksuelle billede, fordi det ikke var passende i hans tid.

Oversættelserne af *Egils saga* kunne altså forbedres i denne detalje, hvis der blev taget mere hensyn til den tekstlige sammenhæng og filologiske viden. Men hvad med skjaldedigtningens subtile form? Her har den moderne oversætter til dansk ikke haft en chance, og det er vel at mærke ikke kun, fordi det nudanske sprog i morfologi og syntaks er så meget anderledes end det oldnordiske. Den vigtigste grund er, at der ikke længere i dansk forskning og undervisning etableres et grundlag for at forstå digtningen fra de ældste tider, og en praksis, der gør den tilgængelig.

Den ældre litteratur degenererer og forvitrer og forsvinder for os, hvis vi opgiver det filologiske grundlag i vores læsning. – Men, når det nu er så svært, så kan vi jo vælge at se bort fra skjaldedigtningen, og det er netop det, der er sket i undervisningen i nordisk litteratur i Danmark. Den digtning, som i fem århundreder var Nordens fornemste, – som mere end nogen anden sproglig genre kendetegner vikingetidens kulturform, – som i både kunsthåndværk og ælde overgår troubadourdigtningen, – og som dermed før nogen anden digtning i Europa satte digterjeget og individualiteten i fokus, en digtning, som i sin artistiske anderledeshed vil

kunne give os ny og aktuel indsigt i det sproglige, det historiske, det kunstneriske og det religiøse – den sletter vi bare af litteraturhistorien. I næste omgang gør vi så det samme med den nordiske mytologi, eddadigtene, sagaerne, Saxo, folkeviserne, Kingo, Holberg, Ewald i det hele taget alt det, der kræver filologisk indsigt og forarbejde. Eller endnu værre: Vi lader som om, vi har den tabte litteratur i form af dårlige oversættelser eller såkaldte gendigtninger, der bygger på uvidenhed og misfortolkninger; og de historiske videnskaber, for hvem de gamle tekster er en vigtig kilde, må bruge dem overfladisk, fordi det filologiske forarbejde bliver forsømt.

Det går ikke. Princippet holder ikke, alene af den grund, at der ikke vil blive nogen ende på denne fortrængning og forfalskning af litteratur, hvis vi tror, at vi kan se bort fra den filologiske indsigt. Tager vi filologien i snæver forstand, så har den to primære opgaver. For det første at etablere teksten på grundlag af det givne materiale. For det andet at udgive tekster, så andre kan bruge dem. Det er let at se, at i hvert fald den sidstnævnte opgave er nødvendig for arbejdet med alle tekster, og det er heller ikke svært at forstå, at den førstnævnte er relevant for de fleste af dem, der er bare lidt ældre end nutiden.

I bogen *I tekstens tegn* (København, 1994), der handler om tekstkritik og er udgivet af *Det Danske Sprog- og Litteraturselskab* – en af de få institutioner i Danmark, der fortsat hævder enheden af filologi og litteratur – fortæller forlæggeren Erik Vagn Jensen om de problemer, der er forbundet med at udgive nyere litteratur, fordi retskrivningen ændres, sproget ændres og forfatteren selv ændrer i sine værker. Hvornår er en trykfejl i originalen meningsgivende? spørger Erik Vagn Jensen, og han nævner eksempler som Karen Blixen, Martin Andersen Nexø og Thorkild Bjørnvig. Disse udgivelsesproblemer hører til tekstkritikken, men resultaterne har naturligvis afgørende betydning for litteraturvidenskab.

I samme bog skriver Britta Olrik Frederiksen kort og fyndigt: »Filologi er et fag som skal læres, og der er brug for det så længe man synes at det ikke er lige meget om ord betyder det ene eller det andet ... og så længe man ikke finder det ligegyldigt om en forfatter har sagt det ene eller det andet ...« (s. 60).

Bogen er fuld af gode eksempler fra den filologiske tekstkritiks praksis, og jeg tillader mig at nævne et af dem til illustration af problemets almen gyldighed. Jørgen Hunosøe, der sammen med Esther Kielberg har udgivet bogen, demonstrerer tekstkritikkens problemer og metoder med

en undersøgelse af udgivelserne af Adam Oehlenschlägers sørgespil *Hakon Jarl*. Denne tekst har i halvandet århundrede voldt udgiverne svare kvaler, skriver Hunosøe. Teksten er overleveret i »renskrift, afskrifter, omarbejdelser, tryk, der er behæftet med fejl, og endelig optryk, der ligger fjern fra tekstkilden« (s. 65). Hvilke af digterens egne versioner skal udgiveren vælge? I 1950 fandt man oven i købet en afskrift, dvs. »digterens omarbejdelse af (en kopi af renskriften af) originalmanuskriptet« (s. 78), der ellers mentes at være tabt, og det åbnede nye muligheder for etableringen af den »ægte« tekst. Der er imidlertid ikke nogen enighed om, hvilken tekst man skal foretrække, og en sådan enighed kan heller ikke endeligt etableres. Det kommer an på udgiverens valg. Det er ikke ligegyldigt for læseren at være klar over, at det forholder sig sådan. Der er en principiel lighed mellem overleveringen af *Egils saga* og teksthistorien bag *Hakon Jarl*. Teksterne er flydende og foranderlige, indtil de fikses i den bestemte trykte udgave, men også udgaven er kun én af de mulige manifestationer af teksten. Indsigt i det filologiske arbejde bag den trykte tekst er en forudsætning både for analysen og fortolkningen af den enkelte tekst og for den almene forståelse af, hvad en tekst er.

Indtil nu har jeg mest talt om filologien i snæver forstand, dvs. som den videnskab, der arbejder med tekstkritik. I det følgende skal jeg udvide begrebet til at omfatte tekstvidenskaben i almindelighed og dermed nærme mig spørgsmålet om litteraturvidenskabens stilling i den tekstvidenskabelige sammenhæng.

'Filologi' betyder som bekendt »kærlighed til ordene« dvs. til sproget. Filologiens emne er i grunden sproget og litteraturen i bred forstand, sådan som faget også blev dyrket indtil begyndelsen af dette århundrede. Det nittende århundredes filologer var bredt orienterede folk med overblik over alle de vigtigste humanistiske videnskaber.

Det er denne brede helhed af sprog og litteratur, som de nordiske institutter bygger på. Deres fagområde er, som det fortsat hedder på Københavns Universitet, »Nordisk filologi«, og den nyere titel, »Institut for nordisk sprog og litteratur«, som en del af institutterne i Norden har antaget, er udtryk for en splittelse, der ikke er gunstig. Angsten for filologien, ja, for selve ordet, har været nær ved at fjerne de nordiske institutter fra det grundlag, der er deres eksistensberettigelse. Det er jo netop i forningen af de to sider af faget, at disse instituttrammer er meningsfulde. Uden den kan man overføre delene til institutterne for litteraturvidenskab og lingvistik.

Angsten for filologien – eller skal vi sige fortrængningen af den – er

ikke uden baggrund i den måde, den i snæver forstand er blevet praktiseret på. Dens udøvere har isoleret sig i særlige enklaver, som helst ikke beskæftiger sig med det, der ligger ud over tekstkritikken og teksteditionen og dermed ikke bygger nogen bro til litteraturvidenskaben. Filologien har i en lang periode fungeret som et håndværk, der som et frimureri læres fra mester til lærling, og den, som ikke er indviet på denne måde, er udelukket. Det filologiske grundlag var en selvfølge, og filologerne var så sikre på, at de ejede faget og institutterne, at de stod forsvarsløse, da magten og æren blev taget fra dem. Først i de allersidste år er nordiske filologer begyndt at diskutere deres egen teori og metode. Et eksempel er den førnævnte artikelsamling fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Inden disse spredte åbninger var skaden imidlertid sket. Filologien – i snæver forstand – skilte sig ud og blev skilt ud fra litteraturvidenskaben, og den sproglige del af faget begyndte at leve sit eget liv som lingvistik, nogle steder uden den sproghistoriske dimension, der forbandt den med filologien. Det var ikke fordi filologerne ønskede disse skilsmisser. Efter 1970 blev deres fagområder undertrykt; men det var en medvirkende årsag, at de da for længst havde isoleret filologien fra litteraturvidenskaben forstået som en videnskab, der arbejder med tekster som sammenhænge. Filologien var blevet perspektivløs og kedelig, set fra de studerendes synsvinkel. Og de studerende blev til kandidater, der skulle overtage universitetsstillingerne. Det lykkedes ikke at gøre den filologiske dimension meningsfuld for de store årgange af studerende, der kom ind på universiteterne i tresserne og halvfjerdserne. Nu er en ny generation af litteraturforskere blevet opdraget uden noget kendskab til filologisk metode og med kun et skuldertræk til overs for det, de ikke kender. Nu til dags findes der litteraturprofessorer, der i forsknings- og universitetspolitiske sammenhænge om ikke ligefrem bekæmper filologiske kundskaber, så i hvert fald overser dem.

En nærliggende indvending mod den kritik, jeg nu har rettet mod universiteternes undervisning og forskning, vil være, at der er tale om en specialisering og arbejdsdeling, som har været både naturlig og nødvendig i løbet af dette århundrede. Selvfølgelig skal vi have en forskning, der studerer håndskrifter (inklusive Oehlenschlägers), udøver tekstkritik og foranstalter ordentlige udgaver af litteraturen; men det er ikke ensbetydende med, at alle skal gøre det eller kunne det. Når først udgaverne eksisterer, så har litteraterne, hvad de har brug for, og så gør de det, som de er uddannet til og har forstand på.

Der er flere ting at sige til denne indvending. Jeg skal omtale fire.

For det første har vi slet og ret et rekrutteringsproblem, og det gælder alle de tre skandinaviske lande. Der er længe ikke blevet uddannet tilstrækkeligt mange kandidater til at overtage studiet af og arbejdet med teksterne fra ældre tider. Der er simpelthen færre og færre, der kan faget.

Dette problem er imidlertid kun en konsekvens af et større. Nemlig – for det andet – den faglige splittelse i sig selv. Det er blevet vanskeligt at begynde studiet af nordisk sprog og litteratur bredt og derefter vælge sig ind på specialer, f.eks. tekstkritik, vestnordisk sprog og litteratur eller sproghistorie. De studerende har en forventning om, at deres studium skal hænge sammen. De vil gerne se den litterære del og den sproglige del som en helhed. Den eneste synsvinkel, hvorunder det er muligt at etablere sådan en sammenhæng, er filologiens, vel at mærke ikke i snæver forstand, men forstået som et centrum, hvorfra man ser studiet som et spektrum af tekstvidenskabelige muligheder, fra tekstkritikken og den dertil hørende sproglige indsigt til de litterære synsmåder. Men et sådant overblik modarbejdes af de rigide inddelinger af faget og dets lærere i en sproglig og en litterær afdeling og de herskende centrifugale tendenser, der får sprogfolkene til at optræde som lingvister og frister litteraturfolkene til at føle sig som dyrkere af almen litteraturteori.

Det tredje problem er, at væsentlige sider af vores fag er ved at forsvinde ud af undervisningen. Nogle steder er de allerede forsvundet. En kandidat, som jeg har været med til at uddanne i Århus, bebrejdede mig efter sin eksamen, at vi lærere havde holdt skjult for ham og hans medstuderende en viden, som vi selv var i besiddelse af. Vi havde holdt dem ude fra vigtige dele af fagområdet. Det havde han jo ret i, og det er svært at forstå, hvordan det kunne lade sig gøre. Hvordan kan en samling fagfolk, der lader sig ansætte til at varetage et fagområde og får løn for det, tillade sig at negligere det fag, som de skulle tage vare på. Med hvilken ret og hvilken fornuft blev den gamle, veludbyggede konstruktion nordisk filologi forkastet så at sige fra den ene dag til den anden, uden forsøg på fornyelse eller forandring? Svaret er måske det enkle og nedslående, at en del universitetslærere blot har arbejdet på at få deres egen del af faget til at fylde så meget som muligt, uden interesse for helhed og overblik. Eller endnu værre: Det man ikke selv har forstand på, ser man helst fjernet som irrelevant. Jeg kender naturligvis de idealistiske begrundelser – »fornyelse« f.eks., et i denne sammenhæng falsk slagord, der betød, at barnet blev kastet bort med vaskevandet. Dengang i begyndelsen af halvfjerdserne, da der blev lavet nye studieordninger, forsvandt

– i hvert fald ved visse institutter – dansk sproghistorie, fonetik, grammatik, stilistik, metrik, runologi, dialektologi, norrøn grammatik, al ældre litteratur og mere til – bare fordi nogle mennesker med stor indflydelse fandt det irrelevant og mente, at det, som ikke var relevant for dem selv, heller ikke var det for de studerende og samfundet. Tiderne skifter, men det er ikke nemt nu at finde ekspertise, der kan vinde det tabte tilbage. Fornyetelsen har ofte nok bestået i, at arvesølvet blev erstattet med billigt glimmer.

Det fører mig videre til et fjerde og ikke mindre interessant problem, forbundet med filologiens fortrængning og fagets opsplitning. Det drejer sig om både uddannelsen og forskningen. Alt andet lige gør det tab af almen viden, der rammer den enkelte forsker som et resultat af specialiseringer, der ofte bare er begrænsninger, ham eller hende til en dårligere forsker. Jeg har allerede med mit eksotiske eksempel fra *Egils saga* og med min henvisning til Hunosøes centrale artikel om *Hakon Jarl* vist, at det er godt for filologen, der beskæftiger sig med tekstkritik, at have litterær indsigt, og at det er lige så vigtigt for litteraten at vide noget om filologien i hele dens spektrum. Det er ikke fornødent, at han eller hun har produceret en tekstkritisk udgave, men det er nyttigt, at han ved, hvordan det går for sig. Den, der studerer en trykt tekst, bør vide, hvordan den er blevet til; og den, der arbejder med en håndskreven tekst, må være klar over, hvilke særlige betingelser denne kommunikationsform indebærer. Denne viden er nødvendig af praktiske grunde; men den er først og fremmest en vigtig betingelse for udviklingen af forskningens teoretiske grundlag. Det er gennem en forståelse af teksten som tekst, som sprog og som skrift, at grundlæggende dele af litteraturteorien skabes.

Denne forståelse mangler i vid udstrækning i dansk litteraturvidenskab. Det ser ud til, at der i stadig mindre grad finder en selvstændig teoretisk nyskabelse og videreudvikling sted i danske litterære studier. Der er aldrig her i landet blevet skrevet så meget om litterær teori som i disse år, og litteraturvidenskaben som et eksklusivt studium af skønlitteratur har vist aldrig før været så populær og feteret. Alligevel sker der mindre og mindre. Store dele af dansk litteraturvidenskab er havnet i et epigoneri, hvor den til enhver tid nyeste teoretiske mode dyrkes intensivt, vel at mærke når den er først er blevet udviklet i det store udland. At dømme efter litterære tidsskrifter, videnskabelige antologier, afhandlinger og undervisningsprogrammer, så er der ikke på de danske universiteter blevet skabt ret meget selvstændigt nyt inden for litterær teori og metode i de seneste år.

Og det lidet, der skabes, bliver oftest overset, netop fordi det er nyt og ikke bare ekkoer af den herskende teoretiske trend. Den litterære universitetsverden kan ikke få øje på det, fordi det ikke læner sig op ad noget i forvejen kendt udenlandsk. Den, der vil føre sig frem inden for dansk litteraturforskning i disse år, skal ikke være selvstændig og gå nye veje. Han eller hun skal bare være modebevidst, i går postmodernist, i dag dekonstruktivist, i morgen nyhistorist. Der teoretiseres over andres teorier, de genfortælles og appliceres. Jeg påstår ikke, at det hele er uinteressant. Det er vigtigt, at nye teorier og signaler introduceres i Danmark. Men det er ikke nødvendigt i det uendelige at koge suppe på de samme pølsepinde. Hvad der undrer mig er, at vi ikke har en dominerende selvstændig dansk litteraturforskning.

Som sagt, tror jeg, at stagnationen hænger sammen med den indskrænkede uddannelse og videnskabelige horisont. Den indsigt i sprog og skrift og – ikke mindst – i det tekstvidenskabelige håndværk, som den filologiske indføring i især ældre tekster gav den litteraturstuderende, er gået tabt i det moderne studium. Det er en professionel træning i at forstå den tekstlige detalje, der er mistet. Dengang denne træning var en del af studiet, rettedes perspektivet ganske vist ikke ud over detaljen, og det var også galt; men det er ikke for sent at forene den filologiske opmærksomhed for tekstens detalje med det litteraturvidenskabelige studium af dens helheder.

Ironisk nok er det netop denne forening, den professionelle bemestring af tekstvidenskaben i hele dens bredde, der har skabt nogle af de vigtigste af de udenlandske teoribygninger som dansk litteraturforskning nu forsøger at hente sekundær inspiration fra. De senere års betydeligste teorier og metoder – receptionshistoriens, dekonstruktivismens, New Historicism – er bygget på et filologisk fundament, og de er ikke udviklet alene ud fra det bekvemme korpus af nyere skønlitteratur, som er dansk litteraturforskningens foretrukne felt. Det er tværtimod den ældre litteratur og ikke mindst middelalderlitteraturen, der har bestemt problemstillingen og inspireret til den teoretiske nyorientering. Den forskning, der arbejder med middelalderens litteratur, har sådan set vidst og vist det hele tiden – at teksten er et relativt fænomen, afhængig af forlæg, skriver, fortolker, reception, historisk kontekst. Det nye er, at denne viden anvendes på og udvikles i forbindelse med nyere litteratur. Det er tragikomisk, at det, som var en af de stærkeste sider af dansk humanistisk forskning, men som så letsindigt blev bortkastet på de danske universiteter, filologisk kundskab og indsigt i den ældre litteratur, den store vestnordiske

såvel som den danske, nu vender tilbage som en højaktuel udenlandsk mode, på et tidspunkt, hvor den danske tradition synes definitivt brudt.

I den nye norske litteraturhistorie, *Norsk litteratur i tusen år* (Oslo, 1994), der er lærebog for norske modersmålstuderende, skrev Bjarne Fidjestøl afsnittet om den norsk-islandske litteratur i vikingetid og middelalder, og her overvejer han indledningsvis sammenhængen mellem filologi og litteraturhistorie. Det filologiske fagarbejde er en uomgængelig del af studiet af middelalderlitteraturen, skriver Bjarne Fidjestøl, men han tilføjer, at den filologiske refleksion over håndskrifter og mundtlig litteratur efter hans overbevisning også er nyttig ved forståelsen af litteratur, som er skabt i vor egen samtid. Den retter opmærksomheden mod produktionsvilkårene for litteratur og mod de midler vi har til at tilegne os litteraturen på en adækvat måde. Der er tale om almengyldige spørgsmål til litteraturen, som bliver særligt fremhævede af afstandsperspektivet (s. 32).

Det er ingen tilfældighed, at det er en professor i norrøn filologi, der gør sig disse overvejelser, og vel at mærke en filolog, der havde hele feltet af litteratur og sprog inden for sin horisont. Filologien er og bliver kernen i vores fagområde. Det sted, hvorfra dets mange grene udgår, og hvor de igen kan samles. Det er her, man nødvendigvis må overveje relationen mellem de sproglige og de litterære dele af faget, og det er her man naturligt lærer at gøre det.

Det problem, som vi står over for i den fagudvikling, som nu er nødvendig, i undervisningen og i forskningen, er at genoprette den tabte enhed. Det er ikke bare fagområder, der er forsvundet. Det er også holdninger og perspektiver i faget. Den historiske dimension er svækket i og med, at de studerende ikke længere får tilstrækkelige kundskaber i de ældre sprogtrin og i den rige middelalderlitteratur, der er Nordens vigtigste bidrag til verdenslitteraturen. Det er ikke alene tekster, der forsvinder på denne måde. Det er det afstandsperspektiv, som Bjarne Fidjestøl omtaler, et perspektiv, der gør det muligt at sætte det nutidige og nærværende i relief. At se det fremmede og anderledes er en forudsætning for humanistisk forskning; men vores litteraturstudium begrænses til den bogtrykte litteratur, mens de andre kommunikationsformer, den mundtlige og håndskrifternes, glemmes. Derved går vi glip af nogle meget vigtige forudsætninger for at forstå, hvad kommunikation, litteratur og sprog er. Vi mister en bestemt indsigt i skriftens og tekstens betingethed, en indsigt, der kunne vise sig afgørende nyttig her ved tærsklen til fremtidens kommunikationsformer.

Der sker nogle mærkelige forvridninger og fortrængninger i litteraturstudiet, når det løsrives fra filologien. Det stadig centrale metodiske begreb nærlæsning er egentlig et filologisk begreb, men den nykritik, som gjorde begrebet til sit varemærke, så sig ikke desto mindre i opposition til filologien, selvfølgelig fordi den filologi, som de danske nykritikerne havde stiftet bekendtskab med, var en detail-filologi, som de ikke var i stand til at forbinde med deres egen interesse for den litterære teksts helhed. Det er på den anden side klart, at det med en anden opfattelse af filologiens mål vil være muligt at forene den med litteraturforskningen og dermed løfte den ud af dens beklageligt derivative tilstand.

Filologien i snæver eller streng forstand vil fortsat være en uundværlig del af vores fag; men det er i filologien i bred og egentlig forstand muligheden for en samling af vores fagområde og en fortsættelse af det ligger. Det er »kærligheden til ordene« vi har fælles, og som vi i hele den brede forstand skal give videre til de studerende.

Jeg vil slutte, som jeg begyndte – med skjaldedigtningen og Egill Skalla-Grímsson. I den såkaldte *Første grammatiske afhandling*, et sprogvidenskabeligt skrift, der blev forfattet på Island i midten af det tolvte århundrede, hedder det, at skjaldene er autoriteter, når det gælder sproget, ligesom smedene, når det gælder håndværk, og juristerne på lovens område. Det har krævet stor uddannelse og indsigt i sproget at blive skjald, og der har hørt et omfattende litterært pensum, myter, sagn, eddadigte og skjaldedigte, med til uddannelsen. Vi kan godt sige, at skjalden var vikingetidens filolog, og vi kan se ham som et forbillede. Den gode skjald forenede kundskaber i sprog og litteratur, metrik og retorik, historie og politik. Han forenede det æstetiske med det intellektuelle, digtningen med det dagsaktuelle og videnskaben med kunsten, sådan som for øvrigt Snorri Sturlusson bemærker i sin *Edda* i forbindelse med myten om skjaldemjøden. »Den som drikker af mjøden, bliver digter og videnskabsmand« (*skáld ok vísindamaðr*), skriver han.

Det er et ideal, som også dele af den nyeste litteraturforskning forsøger at nærme sig. Den kunne lære noget af Egill Skalla-Grímsson, der forenede sublim digtekunst med kundskaber, som vi nu ville kalde videnskabelige. I sidste strofe i det kvad, som han digtede til sin norske ven Arinbjørn – det var i året 962 – bruger han om sit digt et billede, der illustrerer hans sproglige indsigt og hans forståelse af sproget som redskab og som kunst – en indsigt, der i øvrigt ligger tæt på den sprogopfattelse, som vi senere finder i højmiddelalderens afhandlinger om sprogviden-

skab og retorik. Egils strofe, der ligesom den, jeg tidligere citerede, hører til hans enkleste, lyder sådan:

Vark árvakr,
bark orð saman
með málþjóns
morginverkum,
hlóðk lofkøst
þanns lengi stendr
óbrotgjarn
í bragar túni.

Det kan oversættes: »Jeg var tidligt vågen. Jeg har ord sammen med sprog tjenerens (dvs. tungens) morgenværk. Jeg byggede lovprisningens brændestabel op, den som længe står, ikke let at slå i stykker, på digtningens tun.«

I studiet af en sådan strofe og i glæden over dens ord og i dens forståelse af ord kunne vel alle vi, der arbejder med nordisk sprog og litteratur forenes. Og vent bare! Rundt omkring i verden, i Moskva og Kiel, i Berkeley og Sydney, London og Toronto, sidder der forskere og arbejder med Nordens skjaldedigtning, så en dag kommer den nok på mode, også i Norden.

Noter

1. Forelæsning holdt i Selskab for Nordisk Filologi, den 6. april 1995.
2. I 2. udgave (Århus, 1996), der har titlen *699 varme termer*, er 'filologi' kommet med – i den snævre betydning.
3. *Festskrift til Finn Hødnebo 29. desember 1989*, Oslo, 1989, 180-92.

Knoglebrud og kongerøgelse

Litterære og filologiske overvejelser over
Thomas Kingo: Odensee Hospital

Af Niels Dalgaard og Marita Akhøj Nielsen

Det forekommer af og til, at der graves unødige grøfter mellem de forskellige videnskabelige discipliner. Der er sikkert mange grunde til det, institutionshistoriske såvel som mere individuelle, men tilbøjeligheden til at en disciplin søger sin egen identitet gennem afvisning af andre beslægtede discipliner er ikke alene kontraproduktiv, den er også baseret på en fejlagtig opfattelse af videnskabens egenart. I det følgende er det bl.a. hensigten at demonstrere, at hverken filologer eller litterater kan nøjes med en snæver disciplinspecifik tilgang til en tekst, men at en egentlig forståelse af teksten forudsætter inddragelse af en lang række vidensområder.

Til Thomas Kingos mere specielle lejlighedsdigte hører en versificeret bøn om kongelig støtte til Odense hospital. Digtet er i flere henseender en mærkelig tekst, der rejser en række forskelligartede problemer. De skal her søges belyst ved en kombination af filologisk og litterær metode¹. I Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs standardudgave af forfatterskabet, *Thomas Kingo: Samlede Skrifter*, udgivet af Hans Brix, Paul Diderichsen og F.J. Billeskov Jansen, I-VII ²1975 (herefter SS), figurerer digtet under den pompøse titel *De Fattiges udj Odensee Hospital allerinderligste og underdanigste Suk og Søgning hos vor allernaadigste Herre og Konge* (i det følgende *Odensee Hospital*); hovedteksten aftrykkes her efter SS II, s. 137-140 med den ene ændring, at spatiering gengives ved kursiv:

- Stormægtigste *Monarch*, næst Gud vor Lyst og Glæde
Forlad mig at ieg i dit Kongeskiød maa græde
Og øse der een Strøm af Vand og Siele-Vec
Som vælder udaf Nøds usoolet Iis og Sne,
5 Som har brudt ind udj de arme Lemmers Senge
Udj vort *Hospital* og vil dem snarlig trænge

- Fra deres Leye ud; om Naadestraaler ey
 Optøer det Iisebiereg saa gaaer de deres Vey.
 Hvad Vey? Gud trøste det! Hvad Vey vil de vel tage
 10 Til nogen Verdens Hielp? som mange Aar og Dage
 Sin Food ei haver sat paa nogen Verdens Sti
 Mens langs ad Korsens dynd sig daglig ælter i.
 Her ligger een som sig i Sengen aldrig vender
 Om hand ei løftes af en andens hielpsom Hænder
 15 Om Huuset gik i Brand, saa maa hand brænde med
 Saa har den lange Værk ham bundet til sit Stæd.
 Her Hviler een, der er kun ligesom en Skygge
 En Beenrad som ej Self sin opholdsmad kand tygge
 Dog holdes Livet op, mens Døden tygger paa
 20 Hans Hierte og kand dog saa seen en Ende faa.
 Her seer mand Een og fleer, der bær paa Ryg og Lænder
 De Læs af mange Aar, hvis Øye food og Tænder
 Er dem til ingen Hielp og har alt levet ud
 Hvær Ven, O Konge! Dig foruden og saa Gud.
 25 Her skratte Een og i sin Pine stedse skriger
 Og efter Himlens Hielp med mange Sucke higer,
 Og fylder med sin Graad de Furer som er gjort
 Udi hans skrumpen Hud, der er som jorden sort.
 Her hylar een, der er saa fuld af Saar og Bylder
 30 Som *Job* og *Lazarus* og sine Sprecker fylder
 Af det hand nærmest har, med blæstet af sin Mund
 Og klapper for et Slik ved tungen af een Hund.
 Her seer mand jammerlig de saasom andre Bæster
 Paa alle fire gaaer og ned mod Jorden fæster
 35 Det Ansigt som vor Gud mod Himlen haver vendt
 Saa hart er Scenerne i Korsens Kiæde spendt.
 Her falder een, som af sin Hals som Hanen galar
 Een anden som et Sviin udgrynter sine Qvaler
 En Hvidsler, Hujer, slaar, som Kalven brøler een
 40 Og skummer, banker sig til Jord, til Træ og Steen.
 I Vandet falder een, og kand sig intet vare
 Een anden velter sig i Luens grumme fare
 Hist kipper Hiertet; Een vil give Aanden op,
 Fordi hand langsam har spyt Lungen af sin Krop.
 45 Her Vaandis een, som er de klare Speile lige

- Af blanken Vatersot; hist høres andre skrige
 For Hovetværk og Vee for Sidesting og Saar
 For Vildelse; for Kræft; for Brud i Liv og Laar.
 Dog er det deres Trøst i deres mange Smerter
- 50 At Gud har selv lukt op de milde Kongehierter
 De har med Huus og Ly, med Senger Øll og Mad
 Dem rigelig forseet, og gjort i Kaarset glad.
 Ja! det som deres Siæl end meere Lyst kand gjøre
 De Gudsords-Prædicken faaer dagligen at høre
- 55 Guds Tienere med Fliid til hvert et Leye gaar
 Med Olie og Viin for deris Siæle-Saar.
 Ach! skal det komme [end], det skal dog aldrig komme,
 Jeg veed det aldrig skeer, Kong *Christian* den Fromme
 Og *Femte* aldrig seer, dend Dag skal Opgang faae
- 60 At *Christi*-Ledemoed skal Huusevilde gaac.
 Den ubarmhiertige Soldat hand haver suet
 Endog af deris Blod, indtil hand haver kuet
 Saa mangen fra sin Sted og Stavn for Skyld og Skat
 Saa *Christi* Arme de maa miste deres plat.
- 65 Her ligger een paa Dør for øden Gaard og Arme
 Det Gud i Himmelen og Kongen sig forbarme.
 Landsknægtens True Trop som flux vil have sit
 Om *Christus* aldrig fik for sine end saa lit,
 Hand søger noget der, hvor intet er at finde
- 70 Ja Koc hos Kreløs Mand, og maae hand byrden binde
 Paa deres Gods, som end et stække Brød formaar,
 Far vel da *Hospital*, gaaer ud, i Arme, gaaer.
 Nej! gaar dog ei saa just, jeg vil for Kongen ligge
 Og intet skamme mig for Eders skyld at tigge
- 75 Hans Naade er saa stor saa mild hans Hierterood,
 Hand haver lovet Hielp, hand er saa Eycgoed.
 Forlad mig at ieg maa mig ned i Støven bøye
 O Konge for din Stoel, og Himlens store Øye.
 Hielp, Hielp de Arme, og betænk, hvad Hielp de faar
 At det er Plaster af din Haand til *Jesu* Saar.

Christi og Kongens allerunderdanigste
 og de fattiges skyldige Tiener
 THOMAS KINGO

Tekstkonstituering

Det mest fundamentale problem, digtet rejser, er tekstkonstitueringen, idet Kingos originaltekst er gået tabt. SS har anvendt fem håndskrifter, der alle må henføres til slutningen af det 17. eller begyndelsen af det 18. århundrede: Add. 148,2^o, der er valgt som tekstgrundlag, NkS 489,2^o, Collin 538 II,4°, NkS 868 g II,4° og Bergen 7,2^o. De fem manuskripter udnyttes i det ret omfattende variantapparat, der fornuftigvis ikke medtager alle læsemåder, men principielt udelader oplagte skrivefejl, ortografiske og morfologiske varianter ligesom læsemåder, der kun findes i ét håndskrift, og som skønnes uinteressante (jf. redegørelsen for de tekst-kritiske principper SS I, s. XXII f). SSs udgivelseshistorie er ualminde- lig lang og kompliceret, hvad der har haft en vis betydning også for redaktionen af *Odensee Hospitals* tekst; tekstbindet, SS II, udkom i 1939, mens kommentarerne hertil, andet hæfte af SS VI, først kunne ud- sendes i 1974. Det indebærer, at der har været personskifter undervejs. Den af udgiverne, som tog sig af det filologiske arbejde, Paul Diderich- sen, nåede at forfatte kommentarbindets tekstkritiske indledninger og stemmaer, men har dog ikke kunnet bestemme den endelige udformning af kommentarerne, som til teksterne i SS II er udarbejdet af Erik Reitzel- Nielsen på grundlag af forarbejder af Kaj Bom og Erik Sønderholm (SS VI A, s. VI). Dette kan være grunden til, at notebindet ikke er ganske enigt med tekstbindet om alle valg i forbindelse med tekstkonstituerin- gen.

Knyttet til de stemmatiske overvejelser vedrørende *Odensee Hospital* i SS VI (s. 276 f) bringes der en række varianter, som ikke er med i det tekstkritiske apparat, fx i vers 19 *trykker* for *tygger* (NkS 868,4^o). Når denne læsemåde ikke er nævnt i apparatet, er baggrunden, at den kun fin- des i ét håndskrift og altså må være anset for uinteressant. Og *trykker* er da også en æstetisk forringelse, et vagt, farveløst ord, der ødelægger Kingos ætsende paradoksale billede: den, der ikke selv kan tygge sin mad, på hans hjerte tygger døden. Sådanne banaliseringer, hvor det over- raskende, anderledes i en tekst bliver gjort sædvanligt, banalt, fordi af- skriveren sløvt skriver det, han venter, og ikke det, der står, er nedslåen- de almindelige. Allerede til vers 22 findes en lignende variant. Hoved- teksten, der støttes af tre tekstvidner, har *Tænder* som rimord, de øvrige to håndskrifter (NkS 868,4^o og Bergen 7,2^o) *Hænder*. Kommentarbinder har en vis faible for hænderne – med en herlig begrundelse:

Dels var det dengang almindeligt, at selv yngre Personer (cf. *De Læs af mange Aar* sa. L.) havde mistet Tænderne, dels er Tænder altid til (nogen) Hjælp (cf. *Er dem til ingen Hielp* L. 3 [dvs. vers 23]), og endelig indicerer det umiddelbart foregaaende *food*, at der her er Tale om *Hænder* (SS VI, s. 279).

Mens de to første argumenter er teksteksterne, af hhv. historisk og – skal man sige – snusfornuftig art, er det tredje tekstinternt; det er efter mit skøn det vægtigste argument, men vel at mærke imod at anse *Hænder* for oprindeligt: efter *food* venter man netop 'hånd' eller, når nu rimet krævet det, *Hænder*, og derfor kan man sagtens forestille sig, at afskriveren har forvansket *Tænder* til *Hænder*; det er meget vanskeligere at tænke sig en skriver gå den modsatte vej, altså finde på det overraskende *Tænder*.

Mens den oprindelige ordlyd af vers 19 og 22 efter al sandsynlighed uden særlige problemer kan genfindes i de bevarede afskrifter af digtet, må man andre steder overveje, om Kingos tekst er gået uhjælpeligt tabt. Det gælder i første række overskriften, som næppe kan skyldes digteren, selv om den findes i fire af de fem udnyttede håndskrifter. Den er nemlig direkte misvisende, idet bønnen ikke er lagt i munden på hospitalets fattige, men fremføres af et *ieg*, der tydeligvis ikke selv lever under de frygtelige kår, han iagttager og skildrer for den fjerne konge; i løbet af digtet fremgår det klart, at han indtager en position mellem hospitalslemmerne og kongen, en position, som tillader ham at tiltale begge parter (bl.a. i vers 72-76 og 77-80). En sådan inkongruens mellem overskrift og digt havde Kingo med sin kompositoriske begavelse og såvel digteriske som biskoppelige selvbevidsthed ikke ladet passere.

Også selve digtets tekst er sine steder problematisk. I vers 9 er vendingen *Gud trøste det*, som håndskrifterne er enige om, højst usædvanlig, idet *trøste* i betydningen 'hjælpe, styrke, opmuntre' normalt har en person som (logisk) objekt; det er muligt, at udtrykket er en kontamination af 'Gud trøste dem' og 'Gud bedre det', som begge findes hos Kingo (SS III, s. 76 og IV, s. 368). Hvad Kingo oprindeligt har skrevet her, må anses for usikkert.

Som vers 12 er overleveret, er dets ordlyd mærkelig; hovedhåndskriftet har ligesom NkS 489,2ⁿ *langs i*, hvor teksten i SS har *langs ad*, som er hentet fra de øvrige manuskripter. Kommentarbinderet finder begge tekstformer meningsløse og foreslår at konjicere til *langsam* 'langsomt' (SS VI, s. 279). Det er dog muligt, at teksten kan give mening, som den står, idet *langs ad* kan have temporal betydning, 'i tidens løb; efterhånden'

(ODS langs 1.3), hvad der dog harmonerer dårligt med *daglig*. Alene kan *langs* betyde 'på langs' (som SS IV, s. 309), og det kan give god mening sammen med præpositionen *i*, men Kingo ville næppe acceptere en gentagelse af ordet udelukkende af rimhensyn. Noget elegant vers tilvejebringer ingen af de her nævnte redningsforsøg, og i betragtning af standarden i den modne Kingos produktion kan man have en mistanke om, at verset er redningsløst korrumpet, selv om dets pointe er klar nok (modstillingen af fri bevægelighed og hospitallemmernes pinagtige bundethed), ligesom selve billedet af de syge, der ælter sig rundt i fornedrelsens og lidelsens uhumskheder (*Korsens dynd*) er ganske kingosk – det er kun versets præcise udformning, der er problematisk.

Som det diskret fremgår af SSs redaktion af digtet, har udgaven et enkelt sted, nemlig i vers 57, følt sig foranlediget til en konjektur imod den samlede overlevering; tre af de fem håndskrifter har *skal det komme ind* (Add. 148,2^o, NkS 489,2^o og Collin 538,4^o), de to sidste *skal det komme nu*. Mens den sidste læsemåde uden videre er forståelig, kræver *komme ind* en kommentar; SS VI, s. 281 oversætter ved *indtræffe*. Denne betydning, som ikke ellers findes hos Kingo eller i ordbøgerne over periodens sprog, har kommentarbindet formentlig fra ODS (II. komme 42.3), hvor der dog er tale om at ankomme (som et nummer i en rækkefølge). Det foreslåede *end* forekommer altså rimeligt, om end det ikke forklarer varianten *nu*.

Ved de tekstkritiske overvejelser er Kingo-Ordbogen, som nu befinder sig på Gammeldansk Ordbog, en uundværlig støtte. Ganske vist er kun bogstav A redigeret (på sedler med definitioner, bøjningsoplysninger og henvisninger til belæg, der skulle have været anført i en trykt ordbog). Ikke desto mindre rummer dens ca. 70.000 sedler, forsynet med opslagsord og ordklasse efter ODS-normen og i alfabetisk orden, så mange nyttige oplysninger om Kingos sprog, at den er et uomgængeligt redskab ved beskæftigelsen med forfatterskabet – og hele det 17. århundredes dansksprogede litteratur. Excerperingen er foretaget af Kaj Bom, hvad der turde anses som en garanti for, at alle nuancer af et ords betydning er repræsenteret, og at alle de faste udtryk og forskellige syntaktiske sammenhænge, det indgår i, er medtaget. Ordbogens korpus er teksterne i de første 5 bind af SS, dvs. at tekster »af tvivlsom Ægthed« (SS VI, Tillæg B) ikke er med – unægtelig en fordel såvel ved beskrivelsen af Kingos sprog som ved vurderingen af omfanget af hans bevarede produktion.

Problemerne med at fastlægge tekstformen skyldes efter al sandsynlighed, at Kingo ikke har ladet *Odensee Hospital* trykke. Det er i hvert

fald en plausibel forklaring på de mange varianter over bagatelniveau, at digtet har cirkuleret i afskrift inden for ret vide kredse. Det gælder en væsentlig del af Kingos produktion, at den ikke er blevet trykt i hans levetid. For en umiddelbar betragtning kan det forekomme overraskende, hvor mange digte der kun er overleveret i håndskrift, men tilfældigt er det næppe, for i det store og hele er der ret klare forskelle mellem de utrykte og de trykte værker. Til den første kategori hører lejlighedsdigte til familie og nære venner (fx *Mølle-borups Velkom*, SS I, s. 290-92 og *Hr Karsten Hansens Atkes Afskeed fra Løve-Herridt*, SS I, s. 49-62), kærlighedsdigte (*Chrysillis*, SS I, s. 79-94 og *Candida* SS I, s. 95-98), humoristiske vers (som *Fynske Mercurius* SS I, s. 305f) og polemiske digte (især fra kontroverserne med Jacob Worm, SS I, s. 101-06). Til de trykte værker hører salmerne (*Aandelige Siunge-Koor*, SS III, og de mange bidrag til kirkesalmebøgerne, SS IV og V), minde- og æredigte til nærmere og fjernere bekendte (fx om Caspar Bartholin, SS I, s. 115-17 og Dorothea Engelbrets-Daatter, SS I, s. 256f), inskriptioner, der jo ikke nødvendigvis forelå i trykt form, men principielt var tilgængelige for offentligheden (bl.a. på en lysekrone i Slangstrup kirke, SS I, s. 264), og lejlighedsdigte til landets mægtigste, dvs. Griffenfeld (så længe det varede) og kongen (fx SS II, s. 197f og 29-40). I tilfældet Griffenfeld kan man eksemplarisk tydeligt se, hvad Kingo lod forblive i manuskript, og hvad han bekostede en trykning på. Kingo var nemlig indgiftet i Griffenfelds slægt – langt ude, ganske vist, men tilstrækkelig tæt på til, at han kunne skrive private digte til rigets kansler². Af hans digte til Griffenfeld (SS II, s. 191-217) er en del således utrykte: et trøstedigt i anledning af konens død, et kortfattet ønske om alt godt, især en ny kone, og endelig et bindebrev, som naturligvis forudsætter en vis gensidig fortrolighed. Trykte derimod er lykønskninger og hyldestdigte i anledning af udnævnelser og deltagelse i statssager. Kriteriet for, om et digt udsendtes som tryk, er øjensynligt, om det ansås for at høre hjemme i den repræsentative offentlighed, med andre ord, om det efter Kingos skøn var opbyggeligt i regeringens øjne: religiøst-moralsk opbyggelige digte som salmer og minde-digte skulle ud til så mange som muligt, og det samme gælder politisk opbyggelige værker, der for Gud og hvermand kunne fastslå, hvilken velsignelse det enevældige arvekongedømme var for hele befolkningen, timeligt såvel som evigt.

Linierne er som nævnt i det store og hele klare. Der findes dog nogle få værker, hvis status falder uden for mønstret, især et dusin aleksandri-nerdigte til kongehuset, som kun er overleveret i håndskrift eller i senere

tryk; foruden *Odensee Hospital* drejer det sig om lykønskninger ved forskellige lejligheder (SS II, s. 10, 11f, 13, 118f, 124f, 126f, 141, 142, 149-52, 159f, 179f og 186). Det er muligt, at i hvert fald en del af disse digte har været trykt i Kingos tid, og at originaltrykkene er tabt; de er nemlig så godt som alle ganske korte, så at de kan have været udsendt som et-bladstryk. Af dem findes der en del i Kingos produktion (fx nytårsønskerne 1677, 1679 og 1682, SS II, s. 116f, 120f og 128f, hvis art og omfang svarer til hovedparten af de opregnede håndskrevne digte), og en anden del kan udmærket være gået tabt. Hvad *Odensee Hospital* angår, er det dog ikke sandsynligt, at Kingo har ladet det trykke. Foruden tekst-overleveringen taler også digtets genre for, at digteren ikke har fundet det egnet til offentliggørelse.

Genreovervejelser

Det er slående, at en af de relativt få faglige termer der hyppigt anvendes af såvel litteratur- som sprogforskningen er *genre*. Genre er et godt eksempel på nytten af og vanskelighederne ved videnskabelige kategoriseringer. Hvis man skal forkorte de seneste par årtusinders diskussion om emnet en smule kan man sige, at en genre er et udtryk for en *oplevet intertekstualitet*. Dermed har man undgået at tage stilling til *hvor* genren befinder sig – om det er i hovedet på forfatteren, der vælger sig en særlig vinkel på det specifikke stof, hun nu sidder og vil bearbejde, om det er i hovedet på læseren, der im- eller eksplicit sammenligner teksten med andre han kender, eller om den er en objektiv egenskab ved teksten i sig selv, som Aristoteles formentlig ville have hævdet. I stedet kan man hævde, at genren *er* alle disse steder, samtidig med at man fastholder at en genre som enhver anden kategorisering bygger på et vist mål af abstraktion (og derfor i en vis forstand slet ikke *er*). Når man fremhæver visse ligheder mellem en række tekster, vælger man at se bort fra de forskelle, der gør at hver enkelt tekst er unik. Der er altså tale om et tab af specificitet, der for så vidt fjerner en fra den genstand man søger at begribe, men den er formentlig et udtryk for en generel mekanisme i den menneskelige tænkemåde. Hvis ikke vi tænkte på begrebet »stole« når vi var i et auditorium, og i stedet skulle tænke »den stol og den stol og den stol....« ville vi blive sindssyge. Vi vælger derfor at tænke på dem som en *slags* og får derved frigjort mentale ressourcer til andre ting.

Tænker man på litteraturen på fx Kingos tid som et landskab af genrer, giver det mulighed for et overblik som man kun vanskeligt ville kunne få hvis man skulle tænke på hver tekst for sig selv. Men hvis man vil bruge dette redskab til at sige noget om hvordan den pågældende litteratur i en eller anden *egentlig* forstand *er*, er det ikke nok at opfinde sine egne genre- eller andre litterære kategorier. I og med at en genre i princippet kan baseres på en hvilken som helst form for intertekstualitet, står det enhver frit for at opfinde en genre af tekster, hvori der fx optræder en kvindelig bibliotekar med rød bluse. Der kan givetvis etableres et gyldigt tekstkorpus der lever op til det satte kriterium, men kategorien ville være uden litteraturhistorisk betydning, den ville være *privat*. Dermed er antydnet, at hvis man vil bringe genreovervejelser ind i beskæftigelsen med tekster fra 1600-tallet, må man prøve at begribe, hvordan den pågældende periodes forfattere og læsere *selv* tænkte på dem. Det vil sige, det er ikke kun interessant, hvilke andre tekster *vi* som nutidige læsere synes det kunne være sjov at sætte en given tekst sammen med, det er vigtigt at begribe, hvilke andre tekster den pågældende teksts forfatter og primære læsere har associeret til ved mødet med den.

De danske digtere i 1600-tallet så i almindelighed deres produktion som en fortsættelse af et litterært system der stammede fra antikken og var blevet genoplivet på latin i renæssancen. Det er i egen selvforståelse et ret stift system med et forholdsvist begrænset antal genrer, adskilt fra hinanden på en veldefineret måde. Der var ganske vist tale om en historisk, geografisk og kulturel afstand fra den klassiske litteraturs vugge, der betød at der var nogle markante forskelle mellem de gamles litteratur og så den man nu var i færd med at udvikle på dansk. Der er fx sonetten, eller Klinge-Digtet, som det så smukt kaldes af Kingo, Judichær og andre, der ikke er en antik versform, men hvis oprindelse kan henføres til 1300-tallets Italien og digteren Petrarcha. Men den slags forhold udgør kun et problem for den nutidige iagttager, ikke for den samtidige, for hvem det litterære landskab udgjordes af et system af kategorier som man overtog mere eller mindre en bloc fra især tysk.

For så vidt angår den verdslige digtning fra perioden, så er der almindelig enighed hos Billeskov, Ejnar Thomsen m.fl. om at inddele den efter hvilken lejlighed den knytter sig til. Det forekommer rimeligt, bl.a. fordi Judichær, i den udstrækning han overhovedet udtaler sig om andet end metrikken, udtrykker en opfattelse af decorum, der stort set kan oversættes til overvejelser over, ved hvilke lejligheder hvilke former er passende³. Desuden, og ikke mindre vigtigt, understøtter empirien dette billede.

Et indicium på relevansen af en inddeling kan være, om den gruppe tekster man har erklæret for en genre også har andre træk tilfælles end dem man foretog den primære afgrænsning efter. Bibliotekar-med-rød-bluse-litteraturen vil bl.a. være problematisk som kategori, fordi den vil bestå af tekster der ud over motivet formentlig intet vil have tilfælles, mens en kategori som fyrstepanegyrik ved nærmere eftersyn viser sig i langt overvældende grad at være fælles om en række metriske og retoriske træk. Billeskov fremhæver i sin litteraturhistorie, at der hvad angår lejlighedsdigtningen hurtigt skabtes tradition for en bestemt tonart til bestemte lejligheder (F. J. Billeskov Jansen: *Danmarks Digtekunst*, ²1964, bd. 1, s. 195).

Lejlighedsdigtningen var en formelig dille i bedre kredse i store dele af 1600-tallet, og med enevældens indførelse, magtens centralisering og udbygningen af det spæde statslige bureaukrati opstod der en hel række nye lejligheder. I mere privat sammenhæng skrev man selvfølgelig bryllups-, begravelses- og andre digte, men dertil kom i stigende grad en digtning til kongehusets officielle lejligheder, en digtning der – som ovenfor nævnt – ofte udkom på tryk til glæde for et bredere læsende publikum og dermed var en del af det man har kaldt enevældens repræsentative offentlighed. Stadig i klassisk tradition sådan som man selv forstod den, thi som Billeskov gør opmærksom på, så var panegyrik en kendt genre også hos de gamle (Billeskov s. 197).

Odensee Hospital optræder i SS i bind II (1939), netop i den gruppe eller genre der bliver betegnet »Officiel lejlighedsdigtning«. Ved første øjekast er det en forholdsvis homogen gruppe, bundet sammen af såvel sociale som metriske og retoriske forhold. Gennemgående er der tale om en begejstret embedsborgers offentlige hyldest til enevoldsmonarken, i overensstemmelse med decorum udtrykt i ofte imponerende aleksandrinere, og oftest også med en indbygget apostrofering af bemeldte monark. Ser man nærmere efter – dvs. inddrager man flere af digtenes egenskaber i diskussionen – viser der sig imidlertid at være tale om et nok så blandet selskab. Man kan skelne i al fald tre grupper af tekster, tre undergenrer, om man vil, der ikke mindst adskiller sig med hensyn til hvor fremtrædende hyldestaspektet er.

Der er tekster, hvor den deciderede panegyrik er det vigtigste, og hvor lejlighedsdigtets »lejlighed« forekommer at have kunnet være hvad som helst. Et eksempel er *Tanker over Sølv-Bierget ved Kongsberg* (1687), hvis anledning såmænd var, at Christian V under et besøg i Norge behagede at stige ned i en sølvmine for med egne øjne at se hvad der foregik,

hvorefter han atter steg op. Undervejs er han af den virtuose digter blevet gjort lig den opstigende sol, hvis tilbagevenden får digteren til at skælve af fryd og lettelse.

En anden gruppe tekster nærmer sig krigsreportage, som fx *Chr V's første Ledings-Tog* (1676), hvor der jo selvfølgelig stadig er tale om en hyldest til kongen – her som krigsherre – men hvor den udenforliggende virkelighed trænger sig på med en noget anden kraft end grubearbejderne.

En tredje gruppe udgøres af topografisk-historisk digtning som *Kronborgs Beskrivelse* (1672), hvor hyldesten til kongen primært optræder i form af en udlægning af det danske monarkis historie og selvfølgelig fortræffelighed (og hvor den siddende konge for en gangs skyld *ikke* apostroferes).

Og endelig er der *Odensee Hospital*, der på flere måder falder uden for grupperne. Dels er digtet ikke *officielt* i samme forstand som de øvrige, al den stund at det som nævnt formentlig ikke har været skrevet med henblik på tryk og salg som de fleste andre digte i bindet. Dels er der ikke just tale om nogen hyldest til kongen, om end han da tiltales med et antal af de sædvanlige høfligheds- og underdanighedsformuleringer. Disse drukner imidlertid i en ganske kras realisme i det lange katalog af lidelser som Kingo opregner på patienternes vegne, og som får Billeskov til at kategorisere det som en *supplik* (Billeskov s. 200). Hvor der for adskillige af de andre teksters vedkommende kan etableres en moderne generisk parallel i form af konfirmationssangen, synes der for denne teksts vedkommende snarere at være tale om en administrativ skrivelse fra en embedsmand til sine overordnede. Kingo havde som biskop over Fyn ansvaret for byens hospital, og måtte derfor protestere mod de forringede økonomiske vilkår som centralregeringens forsvarspolitiske tiltag havde medført – Christian V's hærreform 1679-80 betød at hæren nu bestod af lejetropper der skulle lønnes af krongodset, herunder formentlig de jorder som finansierede hospitalet. Tilstedeværelsen af kongehyldesten gør ikke i sig selv digtet til et hyldestdigt. Den dag i dag rummer i al fald mange af EU-administrationens papirer et besnærende parallelt forhold mellem indledende og afsluttende høflighedsfraser på den ene side og et konkret sagligt indhold på den anden.

Imidlertid er karakteristikken af digtet som en embedsskrivelse heller ikke tilfredsstillende, eftersom sådanne netop *ikke* affattedes som digte. Tværtimod har Kingo formentlig skrevet sin klage på vers for at *undgå* at skulle gå hele vejen gennem kancelliets administration. Enhver henvendelse til centraladministrationen skulle gennem adskillige embedsmænd

før den i forkortet form blev refereret for kongen⁴. Et digt blev derimod læst op i sin fulde udstrækning. Vi ved, at Kingo ved en anden lejlighed blev henvist til kongen selv vedrørende hospitalet (SS VI, s. 278f), og der er ingen tvivl om at han har kendt såvel til de omveje, administrative skrivelser gerne kommer ud på, som den gavnlige virkning, digte til monarken ofte kan have.

Dette bør man lade være endnu en påmindelse om, at grænsen mellem skøn- og faglitteratur ikke ligger nær så indlysende fast som man er tilbøjelig til at antage. Samtidig kaster det et interessant lys over *litteraritsbegrebet*. Det er ofte noget nær umuligt at fastholde et vandtæt skel mellem litteratur og ikke-litteratur, selvom mange har prøvet. Allerede Aristoteles berører problemet, når han siger at lægevidenskabelige eller musikteoretiske arbejder der fremsættes på vers, ikke bliver til digtning af det, men fortsat forbliver lægevidenskab eller musikteori (Aristoteles: *Poetik*, Hans Reitzel 1993, s. 12). Det samme skulle jo gælde en supplik. Men ved at versificere sit klagemål overskrider Kingo en *institutionel* determineret klassifikation: hans klagemål bliver kunst og kommer kongen for øre.

At digtet er holdt i den for supplikker passende ydmyge tone er ved første øjekast ganske evident. Det er imidlertid muligt at argumentere for at der også er tale om andet og mere. Men for at underbygge en sådan læsning, må man gøre sig nogle mere generelle teksthistoriske overvejelser.

Kommentering

Det er oplagt, at hvis en udgave af et forfatterskab som Kingos overhovedet skal forsynes med kommentarer, vil en hel del være af historisk art, for *Odensee Hospitals* vedkommende især de oplysninger om digterens forhold til hospitalet, om hospitalets art og om anledningen til den akutte krise, som er givet i forrige afsnit. Grænsen mellem realkommentar og ordforklaring er muligvis klar i teorien, men i praksis vil det selvfølgelig ofte vise sig, at et ord eller en vending kun forstås på baggrund af den historiske kontekst. Det gælder fx vers 65, hvor udgaven i apparatet foreslår, at *og Arme*, som alle håndskrifterne har, måske kan være en fejl for *den Arme*. Kommentaren til verset i SS VI, s. 281 lyder i sin karakteristisk ordrige stil:

een] Talen er om Bønderne paa Hospitalets Gods, ikke om de syge i Hospitalet. – *ligger een paa Dør] at ligge en paa Døren*, jf. Udtrykket *at rende / løbe en paa Døren* = overhænge med Besøg, Henvendelser; Konstruktionen med *ligge* er ikke normal, men er logisk for at betegne Ydmyghed, jf. den bibelske Vending: *ligge for Døren* = indfinde sig (1Mos.4.7). Kingos Udtryk maa vel være paavirket af denne Vending; der tænkes paa en skattefordrevet Fæstebonde, der overhænger Klosters Ledelse med Bønner om Henstand. – *og Arme] Sammenstillingen øden Gaard og Arme* kan synes vanskelig; det bedste Rettelsesforslag er Udgs. i Variantapparatet; men en Rettelse er maaske ikke nødvendig: Fæstebonden beder indstændigt for Ødegaarde (vel: hans egen Gaard som han er sat ud af) og for de arme (dvs. de fattige i Hospitalet, hvortil han selv kommer til at høre), som intet faar fra hans Gaard, saafremt den skal ligge i Øde.

Som det blev berørt ovenfor, har der været mange kokke om kommentarbindet; Erik Reitzel-Nielsen har det endelige ansvar for noterne, men har kunnet drage nytte af forarbejder af Kaj Bom og Erik Sønderholm. Hvad den sidste angår, er der en mulighed for at bestemme hans holdning til verset, idet *Odensee Hospital* indgår i hans *Dansk barokdigtning 1600-1750*, I-II, 1969-71. Hans noter til vers 65 er prisværdigt kortfattede og hjælper ikke læseren mindre end SS: *ligger .. Dør] måske: indfinder sig for at bønfalde*. – for .. *Arme] på grund af en øde gård og de fattige (som jo intet får af indtægter, når gården er gået i øde)* (II, s. 193). Sønderholms og SSs opfattelse af verset har jeg overtaget i *Danske Klassikeres Kingobind, Digtning i udvalg*, 1995 (herefter DU), s. 537: *Her ... Dør: her bliver en hængende*. – for ... *Arme: for (at bede for) sin (egen) forladte gård og de fattige (på hospitalet, som ikke vil modtage noget fra ham, hvis han fordrives fra sin gård)*. Forklaringerne blev ikke overtaget uden ubehag – verset bliver presset meget hårdt i denne udlægning, og det bryder sammenhængen med de foregående og efterfølgende vers, der skildrer soldaternes voldsomme fremfærd mod de skatskyldige bønder; den økonomiske katastrofe for hospitalet nævnes kun som den videre konsekvens, og der fokuseres ikke på forholdet mellem bønderne og hospitalet. Når jeg alligevel kolporterede den lidt skruede tolkning, skyldtes det, at jeg ikke i nogen ordbog kunne finde udtrykket 'at ligge på dør'; for sådan må en evt. kollokation afgrænses, ikke som i SS (*at ligge en paa Døren*). Jeg mente at finde støtte for forklaringen i Matthias Moths

ordbog, hvor det i den endelige version under *Dör* bl.a. hedder: *Mand hår ham hver dæg på dörren. hæret hic apud nos. Plau* (GKS 774,2° VI, s. 229)⁵. Der kan dog næppe være tvivl om, at verset sigter til en helt anden situation. Selv om skikken altså ikke er registreret i ordbøgerne, heller ikke over dialekterne, har det været praksis både i Jylland og på øerne at lægge den døde på en dør, indtil snedkeren kunne få kisten færdig⁶. Denne forklaring på første halvvers kaster lys også over andet: *for øden Gaard og Arne* må betyde 'for den øde og arme gård'. Udtrykket kombinerer altså to velkendte poettiske friheder: et adjektiv på *-(e)n* som ækvi-valent for bestemmer + adjektiv (jf. fx SS II, s. 19) og efterstilling af et normalt foranstillet beskrivende adled i et nominalhypotagme (som også SS III, s. 46); det er ikke særlig almindeligt, at efterstillingen rammer et af to sideordnede adled, men Kingo kender og bruger dog grebet (bl.a. SS II, s. 68); decideret sjældent er det, at et adjektiv på *-(e)n* sideordnes et adjektiv i normal bestemt form (en helt nøje parallel har jeg forgæves søgt i Kingos digte, men han har dog lignende »asymmetriske« konstruktioner som *mægtig Mænd og stoore* SS II, s. 205)⁷. At syntaksen har voldt ikke bare de moderne udgivere, men også en af afskriverne kvaler, fremgår af tekstformen i Bergen 7,2°, der skal citeres for sin kreative, men ikke videre anskuelige nytolkning: *foruden Laar og Arne*. Til trods for den anstrengte syntaks har læsningen af vers 65 som en skildring af en forarmet bonde, der er død under lejetroppernes skatteopkrævning, klare fortrin: verset giver mening uden indgreb og uden søgte forklaringer, og det indgår ganske ubesværet i kontekstens beskrivelse af bøndernes armod.

Afgørende for kommenteringsniveauet er naturligvis først og fremmest en udgaves adressat. SS er en tekstkritisk udgave af et helt forfatterskab, der står centralt i den danske kulturhistorie, og har som sådan uden tvivl haft ambition om at blive standardudgaven af Kingos værker, hvad den faktisk også har opnået. Den type udgave skal kunne bruges videnskabeligt af alle tænkelige humanistiske discipliner, og det betyder selvfølgelig, at udgiverne er forpligtet til nøje at gøre rede for, hvad de har gjort ved teksten, og til at skelne klart mellem, hvad de ved, og hvad de antager; endelig må det være deres ret at argumentere for deres valg. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har i hele sin historie opfattet det som en central opgave at tilvejebringe sådanne udgaver. I 1986 udvidede selskabet sit virkefelt med serien *Danske Klassikere*, som har en anden målgruppe end de tekstkritiske udgaver; det er tanken, at klassikerseriens bind skal kunne bruges i ungdomsuddannelserne, især gymnasiet og HF,

i de videregående uddannelser og selvfølgelig af den gruppe læsere vi alle elsker at tro eksisterer og trives: det almentdannede publikum. Trods den ret brede adressatgruppe er tekstudgivelsen filologisk forsvarlig: der gøres rede for tekstgrundlaget (som hovedregel førsteudgaven uden moderniseringer af nogen art), og der meddeles i det mindste tekstkritiske overvejelser. Men kommentarerne har klart et andet niveau end i de store primært videnskabelige udgaver.

De to typer kommentar kan illustreres ved en sammenligning af SSs og DUs behandling af vers 29-36. Det skal først bemærkes, at antallet af noter til afsnittet ikke er meget forskelligt: SS har 8, DU 9. SSs kommentar fylder imidlertid 39 tættrykte linier, DUs 6 ganske korte linier.

Begge udgaver kommenterer *Job* og *Lazarus*, men i SS omfatter noterne længere bibelcitater, mens DU kun giver henvisningerne.

Også *blæstet* forklares begge steder. SS diskuterer varianterne og drøfter de mulige betydninger, 'pust' og 'spyt', med henvisninger til og citater fra flere ordbøger; den sidste tolkning støttes ved dokumenterede meddelelser om spyttets rolle i folketroen. DU giver kun forklaringen, men i dette tilfælde dog de to alternativer, 'pust' og 'spyt', selv om jeg tror mest på pustet – som ethvert barn ved, hjælper det på alskens gebrækkeligheder, når mor puster på dem, og derfor er der ingen grund til at forkaste den mest nærliggende opfattelse af *blæstet*.

SS forklarer *klapper* ved 'skælver, bæver' og begrundet det med, *at den syge frygter for at lide samme Skæbne som Lazarus*; hundenes slik i Lukasevangeliets er nemlig ikke ment som en venlighed, men er et tegn på Lazarus' hjælpeløse stilling, hvad der skulle fremgå tydeligere af Vulgata og 1948-oversættelsen end af Kingotidens bibeloversættelser (uden at forklejne etologien som videnskab må man have lov at mene, at SS her har bevæget sig meget langt fra Kingos tekst). Ordet er ikke kommenteret i DU, fordi jeg ikke tror på SSs udredning. For det første kan *klappe* ikke betyde 'skælve, bæve', en forklaring, SS sandsynligvis er blevet forledt til at anføre, fordi Kingo bortset fra stedet her kun har verbet med *hjerter* som subjekt (fx SS III, s. 173); det er forbindelsen, der betyder 'være angst' o.lign., mens verbet må forklares 'banke, slå'. For det andet giver det efter min opfattelse udmærket mening, at hospitalslemmerne er så langt ude, at selv en hunds slik kan få dem til at klappe i taknemmelighed (at et normalt transitivt verbum optræder uden objekt, må skrives på de strenge metriske kravs regning, jf. fx SS V, s. 92).

Ellers er det selvfølgelig som regel sådan, at ordforklaringerne falder tættere i DU end SS. Til vers 29-36 er det kun DU, der forklarer *saasom*,

Bæster, fæster og hart. Karakteristisk er det også, at DU har flere udredninger af syntaksen end SS; til vers 33 giver alene DU noten 'dem der' til *de*. Også i SS findes en kommentar til dette ord, men det er en overvejelse af tekstkritisk art, nemlig om ikke læsemåden *den* (i NkS 868,4^o) skal foretrækkes. Alene står SS med en henvisning til Peder Palladius, der anføres som en parallel til Kingos modstilling af de syges dyriske kropsstilling og Guds oprindelige idé med at skabe mennesket oprejst. Endelig forklarer SS, men ikke DU, *Korsens* i vers 36 som *Lidelsernes*; ordet er ikke kommenteret i DU, dels fordi jeg anser den billedlige brug af *kors* for nogenlunde gængs også i dag, dels fordi konnotationerne omfatter et langt videre spektrum end 'lidelse', og DUs efterskrift beskæftiger sig forholdsvis indgående med den lutherske lære og med Kingos livsforståelse.

Ingen af udgaverne kommenterer *Seenerne i Korsens Kiæde spendt*. Jeg har opfattet verset som et billede på de syge stakler, hvis sener er spændt i kramper, som var de lænket. En anden mulig tolkning skal dog ventileres: *Kiæde* kan være ODS I. Kæde 2, altså betyde 'rendegarn', trådene på langs i et vævet stof, og *Seenerne* kan foruden det fysiologiske spille på betydningen 'snor, streng' (ODS I. Sene 3). Hermed bliver billedet et helt andet, et stykke stof, der er spændt hårdt ud, og rendegarnet alluderer til lidelsens langvarige karakter⁸.

De fundamentale forskelle mellem de to former for kommentar kan herefter opridses: den videnskabelige udgave giver en bred baggrundsviden, dokumenterer og drøfter sine påstande, mens den mere populære udgave giver de oplysninger, der er skønnet absolut nødvendige for teksttilægnelsen, og i en så kort form som muligt. Sigtet med de to kommentarer er tydeligt forskelligt: SS vil give sin bruger forudsætningerne for at vurdere oplysningerne og mulighed for at finde supplerende litteratur, DU vil have sin læser til at forstå teksten, så vidt muligt sådan som det var Kingos hensigt, at den skulle tolkes⁹.

Det er indlysende, at en del af ordforklaringerne i en udgave som DU kunne have været sparet, hvis man havde moderniseret stavningen; til vers 29-36 kunne nu kun noten til *hart* have været undgået, og man må vel have lov til at betvivle, hvor stor en lettelse den rent ortografiske modernisering egentlig medfører; efter min mangeårige erfaring med gymnasieelever er det ikke mindst syntaksen, der volder problemer ved læsningen af ældre danske tekster, mens stavningen først og fremmest kræver tilvænning – og de helt afgørende forståelsesvanskeligheder ligger på det ideologiske plan. *Danske Klassikere* har som nævnt valgt ikke

at konstruere aldrig eksisterende sprogtrin af dansk, men andre udgaver af Kingo normaliserer uden videre stavemåderne, undertiden også bøjningsformerne. Og brugsbøger som *Den Danske Salmebog* går langt videre end det. Med den er det dog en helt anden historie, som ikke har ret meget med Kingo og hans værk at gøre.

Både i SS og DU er kommenteringen løbende, og hvert digt opfattes i denne sammenhæng som en selvstændig enhed. Det har den konsekvens, at noterne til meget almindelige ord og fx skriftsteder gentages hyppigt, hvad der dels er dyrt i trykning og papir, dels måske kan medføre en vis træt irritation hos den samvittighedsfulde bruger, som læser større dele af værket. For udgiveren er det et sandt bogholderi at fastholde samme kommenteringsniveau igennem en hel udgave – en opgave, som ikke er lykkedes i SS, måske ikke engang tilstræbt løst: generelt er salmerne kommenteret langt mere sparsomt end den verdslige digtning, også på områder, hvor de to grupper digte er direkte sammenlignelige. Under arbejdet med DU havde jeg den store fordel at kunne arbejde med noterne i maskinlæsbar form, hvad der næppe gør arbejdet mindre, men giver en høj grad af sikkerhed for, at et bestemt ord forklares i hvert eneste digt, og at en bestemt henvisning falder, hver gang allusionen optræder. Når man trods omkostningerne foretrækker den løbende kommentering, skyldes det den væsentlige fordel, at læseren konstant har støttepædagogik ved hånden.

I den oprindelige plan for SS indgik en ordbog, hvis fundament skulle være den ovenfor omtalte seddelsamling. Projektet blev endeligt opgivet i midten af 1950'erne – efter al sandsynlighed af økonomiske grunde – hvad der virkelig er grund til at begræde. En fuldt udarbejdet Kingo-ordbog ville have betegnet et væsentligt fremskridt i udforskningen af den relativt forsømte ældre nydanske periode og i et vist omfang have afhjulpet manglen på en afløser af Otto Kalkars *Ordbog til det ældre danske sprog* (I-VI, ²1976). Det er jo den store fordel ved ordbogen som kommenteringsform, at den kaster lys over sproget på en langt bredere anvendelig måde end selv den mest fremragende punktcommentar nogen sinde kan gøre det. Ulempen er bortset fra de betragtelige ressourcer, der er nødvendige, at den kræver langt mere af brugeren end den løbende kommentar, og at den kun i enkelttilfælde kan behandle syntaktiske forhold, nemlig hvor de kan knyttes til et opslagsord. Læseren skal først og fremmest selv have en fornemmelse af ikke at have forstået teksten – hvad netop den forudsætningsløse sjældent har – han skal kunne diagnosticere problemet for at finde det ubegribelige ord, og han skal være i

stand til at finde frem til glosens opslagsform. Kun den sidste vanskelighed kan leksikografen afhjælpe og kun ved at bringe talrige henvisningsartikler.

En ordliste, som kun giver opslagsordet og alle dets mulige betydninger til fri fordeling på teksten, er af yderst begrænset værdi, både for tilægnelsen af den enkelte tekst, hvis læser får uansvarligt ringe vejledning, og for udforskningen af periodens sprog, idet et sådant glossar normalt kun vil anføre i forvejen velkendte betydninger af opslagsordene. Desværre er ordlister ikke helt sjældne, formentlig fordi de er nemme og billige at lave.

De historiske og sproglige kommentarer alene gør det visselig ikke. SS og DU er, som det er fremgået, enige om at kommentere *Job* og *Lazarus* i vers 30, dvs. at give oplysninger om den ideologiske baggrund for teksten. Ved denne type kommentar er det nødvendigt at trække på andre fag, for de ældre danske teksters vedkommende den klassiske filologi og teologien. Mens den klassiske baggrund spiller en bemærkelsesværdigt lille rolle for Kingo i forhold til hans samtidige, kan Bibelens betydning for hans digtning næppe overvurderes. Den hellige skrift er i egentlig forstand Kingos referenceramme, og derfor må også fortolkningen af hans værker beskæftige sig indgående med de bibelske vendinger, skikkelser og tanker, der optræder i hans digte.

Fortolkning

De bibelallusioner der optræder i digtet, forekommer ved en umiddelbar betragtning bragt ind for at give teksten en billedmæssig fylde. Men ved nærmere eftersyn – dvs. hvis man går til de steder i Bibelen der henvises til – viser det sig oftest, at det drejer sig om en forholdsvis skarp *formaning*.

I vers 55-56 får vi at vide, at patienterne i deres store nød har den ene trøst at der vandrer »guds Tienere« rundt iblandt dem »Med Olie og Viin for deris Siæle-Saar«. Remedierne forekommer mere velanbragte under sydligere himmelstrøg end Odenses, og det er da også en bibelhenvisning, nemlig til fortællingen om den barmhjertige samaritan. Den umiddelbare allusion – som også er den der melder sig for den moderne læser af teksten – er barmhjertighed. Lignelsen beretter som bekendt (Luk. kap. 10) om en mand der er blevet overfaldet af røvere og slået ned på vejen fra Jerusalem

til Jeriko. Mens han ligger der halvdød vandrer en præst og en levit forbi ham uden at ville hjælpe ham. Det vil derimod en samaritaner, der hælder olie og vin i hans sår og forbinder dem, bringer ham til et herberg og sørger for ham. Denne beretning fremkommer fordi en lovkyndig har spurgt Jesus om hvem der er éns næste, den som man skal elske som sig selv. Der er almindelig enighed om at samaritaneren gjorde det rigtige – men dermed også om at de to andre gjorde det *forkerte*.

Tonen skærpes med digterens udtrykte overbevisning om at kongen aldrig vil lade det komme så vidt »At Christi-Ledemoed skal Huusevilde gaa« (vers 60). SS giver to henvisninger, begge til 1. Kor., men den ene (6.15) har næppe været en som Kingo har haft i tankerne da han skrev sit digt, eftersom den er en advarsel mod utugt. Derimod peger henvisningen til kap. 12 utvivlsomt på det bibelsted, som Kingo har ment at kongen skulle bringes til at tænke på. Det handler nemlig om menighedens indretning. Menigheden er Kristi legeme, og ligesom legemet har forskellige lemmer der hver har deres opgave, så består menigheden af personer med vidt forskellige evner og dertil hørende forpligtelser. Det sidste er vigtigt, for Paulus' formaning går på at det er enhver's pligt at stræbe efter at bruge sine nådegaver på rette vis. Lemmerne skal have omsorg for hinanden.

Dette er ikke alene en almindelig opfordring til kongelig mildhed, det er også en indskærpelse af kongens placering som ét medlem af menigheden blandt andre. Han skal betænke, at han nok er konge og dermed den højest placerede i det jordiske hierarki, men at han kun er det af Guds nåde, og at der følger *forpligtelser* med positionen.

I den sidste del af digtet, hvor der tales direkte til kongen, siges der (vers 79-80), at han skal tænke på, at den hjælp han giver de fattige er »Plaster af din Haand til Jesu Saar«. Referencen er til Matt. kap. 25, der beretter om hvordan det vil gå menneskene når gudsriget oprinder. De vil blive delt i to grupper, således som hyrden skiller fårene fra bukkene, og den ene gruppe vil blive overdraget den herlighed som har været bestemt for dem siden verdens begyndelse. Det er dem, der har været god mod Jesus, givet ham mad, drikke og klæder og besøgt ham i fængsel. Protesterer de spagfærdigt med henvisning til at de aldrig har mødt ham og derfor heller aldrig har kunnet give ham hjælp og støtte, bliver de mødt med kernen i denne formaning, nemlig at »Alt, hvad I har gjort mod en af disse mine mindste brødre, det har I gjort mod mig«. Det vil sige, at det sorteringskriterium der tales om i virkeligheden er éns opførsel over for ens ringere stillede medmennesker. Og her er der en pisk ud over gulero-

den, for hvordan går det med dem, der *ikke* har levet op til formaningerne om barmhjertighed? Jo, de havner i »den evige ild, som er bestemt for Djævelen og hans engle«. Så kongen bør ikke blot være barmhjertig, fordi det vil glæde Jesus og Gud, men fordi hvis han *ikke* gør det, så ryger han lige luk i helvede.

Allusionerne til Job og Lazarus (vers 30) er i første omgang et spil med de bylder, der optræder i den foregående linie, idet begge bliver udsat for sådanne. Job forekommer måske lidt løsere forbundet med de syges situation, eftersom der intet forlyder om at de sidder i en askedyngede og forbander Gud. Men på den anden side er Job i første omgang *uskyldigt* ramt ligesom patienterne. Desuden markeres det, at tingenes tilstand faktisk kan ændres, fordi Job netop har Guds bevågenhed – ligesom de fattige pr. implikation har det¹⁰. Lazarus-historien er derimod anderledes direkte (Luk. kap. 16). Lazarus var en stakkels fattig der lå på gaden foran porten hos en rig mand og levede af smulerne fra den riges bord. Men de dør, og den rige vågner op i dødsriget, hvor han pines. Langt borte ser han Lazarus, og hønfaller fader Abraham om at tilkalde ham så han kan væde hans læber. Men her falder hammeren: den rige får at vide, at han fik sit gode mens han levede, mens Lazarus fik det onde. Nu bliver der blot bragt balance i regnskabet. Det ryster forståeligt nok den rige, der beder om at han i det mindste må få lov at advare sin efterlevende familie, så de ikke begår samme fejl. Svaret er, at de allerede *er* advaret, for de har »Moses og profeterne«. Her er formaningstalen så skarp at den har karakter af dunderprædiken: hvis du, konge, rige mand, ikke tager dig af de syge og fattige, ryger du luk i Helvede, og så er det for sent at klage. Det er den af de direkte bibelhenvisninger der er anbragt tidligst i teksten, og dermed sætter den tonen for læsningen af de øvrige. Det vil sige, at den komponent i lignelserne der handler om hvad der er galt med de der *ikke* følger Jesu formaninger, bliver trukket frem i forgrunden, også i de historier, hvor den forekommer forholdsvis afdæmpet i udgangspunktet, som tilfældet er med samaritaner-historien.

Resultatet er en tekst, der indvævet i bønsskriftet har en god del af en formaningsprædiken i sig. Samtidig er den udført på en måde, så der ikke er nogen der kan komme og sige at Kingo skælder enevoldsmonarken ud. Alle de steder, hvor kongen omtales direkte, er det med panegyrikens sædvanlige underdanighed. Bibelbillederne tjener i stort omfang til at understrege beskrivelsen af patienternes lidelser. Kun hvis man griber til den intertekst, som Kingo og størstedelen af hans samtid havde tilfælles, nemlig Bibelen, bliver det klart hvor skarp tonen egentlig er.

Kingo er, som han ofte er blevet karakteriseret det, systemets mand. Han stiller altid op for at forsvare og hylde den danske enevælde. Men det er helt gennemgående, at ligesom han sætter kongen højest i det jordiske magthierarki, så *underordner* han dette hierarki det religiøse. Enevælden er for ham vitterligt en enevælde af Guds nåde, og med henvisningerne til menigheden som Kristi legeme understreger han også, at menneskene, deres forskelligheder til trods, i sidste ende står lige over for Gud.

Dermed placeres digtets afsender qva biskop i en dobbelt position over for kongen. For nok er han underordnet denne, i kraft af en udvikling som med reformationen i den ene ende og enevældens indførelse i den anden endegyldigt afslutter den middelalderlige snak om »de to sværd«. Men samtidig er han menneskenes – herunder kongens – sjælesørger, den der i kraft af sin uddannelse og studier i Bibelen kan pege på, hvad der er nødvendigt for den enkeltes frelse. Dobbelttheden fremgår af underskriften »Christi og Kongens allerunderdanigste / og de fattiges skyldige Tiener / THOMAS KINGO«. Det er som undersøgt Kingo hylder og bønfaller monarken, det er som sjælesørger han skælder ham ud. Der er næppe tvivl om at Kingo satte den sidste funktion højere end den første, eftersom han lagde mere vægt på det evige liv end på det jordiske. Men det er en pointe at begge lagene findes i teksten, der derved vinder i kompleksitet og dermed litterær værdi.

At Kingo i dette digt tillader sig at kritisere enevoldsmonarken kan også ses af den måde han indleder det på. Kingo og barokken i det hele taget ynder kontrastfuldt sprog, og Kingos verdslige digtning er ligesom hans religiøse præget af antiteser, binære semantiske systemer. *Odensee Hospital* indledes med en brug af varme-kulde-modsætning der kunne forekomme mindre velkonstrueret end andre steder hos digteren. Den gråd, han nemlig erklærer at ville udøse i monarkens skød (vers 2), kommer »udaf Nøds usoolet Iis og Sne« (vers 4), dvs. den kulde og dårlighed der optræder, fordi solen ikke vil skinne. Nu er det ingen hemmelighed, at barokken ynder at sammenligne enevoldskongen med solen, der giver liv til alt og hvorom alting drejer sig. Kingo gør det også talrige andre steder, og det giver god mening, at monarken skal lade sin opmærksomhed henlede på hospitalet og derved bibringe det mulighed for at eksistere videre. Nådestrålerne skal optø isbjerget (vers 8).

Men sne og is bliver først til vand – tårer – når det er smeltet, hvorved solen pludselig får den noget anden funktion at være den der *fremkalder* den ulykkelige situation. Går man ud fra at Kingo vidste hvad han fore-

tog sig, må man konkludere, at solen – kongen – nok er den der kan smelte sneen væk, og dermed skabe ordnede forhold, men at den også er årsagen til de tårer som digteren græder. Det er nærliggende at se i denne dobbeltheden den samme kobling af bønfoldelse og formaning som i det øvrige digt, for det er kongens egne handlinger, nemlig hærreformen, som han har indført for landets skyld, der har skabt den elendighed, som han nu anmodes om at tage sig af for sin sjæls skyld.

Uanset om man går til *Odensee Hospital* som filolog eller litterat, går man vild, hvis man ikke også trækker på teologi, historie, metrik og adskilligt andet. Men man bør ikke begræde at man ikke er specialist i det hele, eftersom specialisering netop i sin natur kræver en fordybelse, og ingen kan rumme alt. Derimod bør man opmuntre til tværdisciplinær kommunikation, fordi de indsigter som den ene specialist sidder med ofte kan oplyse de problemer den anden sidder med, og omvendt. Samtidig er det ofte meget sundt at konfrontere sine hypoteser med såvel teori som empiri fra tilliggende videnskabsgrene. En række vildskud kan tages i opløbet, genstanden for undersøgelserne kan i lykkeligste fald komme til at fremstå med større kompleksitet, de udsagn man når frem til tager højde for flere iagttagelser, og den genererede indsigt bliver større end summen af den specialiserede viden der indgår i samarbejdet.

Sådan som den bør være det, når man dyrker videnskab.

Noter

1. Artiklen bygger på et foredrag holdt i Selskab for Nordisk Filologi den 18/4 1996; foredraget var et led i en række, hvor en filolog og en litterat blev bedt om at gennemgå samme tekst ud fra deres discipliners faglige tradition. Efter foredraget udspandt der sig en livlig diskussion, hvorfra flere indlæg er indarbejdet i artiklen; til disse henvises særskilt i det følgende, men her skal samtlige diskussionsdeltagere takkes under ét. Afsnittene *Genreovervejelser* og *Fortolkning* er skrevet af Niels Dalgaard, afsnittene *Tekstkonstituering* og *Kommentering* af Marita Akhøj Nielsen.
2. Det meget komplicerede forhold er udredt af Albert Fabritius, SS VI, s. 657.
3. Judichær erklærer at han ikke vil beskæftige sig med teksternes *indhold*, men kun med deres form:

Her foregifs intet om dend Riimkunstens *Materie*, eller Ting / huor om en *Poët* skal / eller kand / skrifve; Thi dend Forstand skal hand sig / aff de *Discipliner* eller Kunster forskaffe / som om dend *Materie* handler (Søren Poulsen Gotlænder Judichær: *Prosodie Danicæ*, 1671, *Danske Metrikere II: Judichær*, 1954, s. 101).

Vordende poeter formænes til »Ord at bruge / som Tingen er til«, dvs. at bruge »høje / prægtige oc siirlige Ord« til at beskrive høje ting, »fine oc tydelige Ord« til at beskrive middelmådige ting, og »slette Ord« til at beskrive ringe ting (Judichær s. 106). Det er retorikkens idé om decorum, fra Cicero og frem, der her indskræpes. Judichær anfører desuden, at daktyliske vers ikke kan bruges i åndelige og alvorlige rim »men alleene i lystige Riim / oc Dantze-Sange« (s. 269), og at noget tilsvarende gør sig gældende med anapæstiske (s. 275). Endelig henviser han for så vidt angår forholdet mellem form og indhold til Scaliger (Judichær s. 361). Sml. også Billeskovs erklæring om at genrerne ikke får nogen betydning i Danmark før i Reenbergers *Ars Poetica* fra 1701 (F. J. Billeskov Jansen: *Danmarks Digtekunst*, 1964, bd. 1, s. 65), et standpunkt, der er rigtigt når det drejer sig om poetikker (eller rettere metrikker, for det er hvad de er), men som måske bør modereres en anelse når det drejer sig om digternes praksis, jf. Ejnar Thomsens vellykkede brug af tyskeren Martin Opitz' *Buch von der Deutschen Poeterey* (1624) i sin gennemgang af den danske barok – Opitz bygger på Scaliger og Horats, derimod ikke på Aristoteles (Ejnar Thomsen: *Barokken i dansk digtning*, Manuskript 1935, 1971, s. 28).

4. En udførlig beskrivelse af centraladministrationens arbejdsgange under Chr. V findes hos P. A. Heiberg: *Udkast til en skildring af forretningsgangen og bogføringen ved Danske Kancelli 1670-1848*, 1977, s. 7-32. Jeg er Niels Hastrup taknemmelig for at have henledt opmærksomheden på dette forhold.
5. Jeg er Svend Eegholm-Pedersen taknemmelig for at have verificeret citatet for mig og for ydermere at have meddelt mig bl.a. den interessante variant: *Mand har ham hver dæg på dørræn. Siges om den som er en til besvær, og kommer for tit. heret hic apud nos. Plau.* (GkS 774,2° V, s. 304); den danske forklaring er altså strøget i den endelige version, hvad der if. Eegholm-Pedersen ikke er usædvanligt.
6. Denne oplysning skylder jeg Inger Ejskjær, Birte Hjorth Pedersen og Inger Bévort, som under diskussionen i Selskab for Nordisk Filologi meddelte, at de kendte skikken fra hhv. Jylland, Fyn og Sjælland. Karen Margrethe Pedersen har eftersøgt belæg i Ømålsordbogens samlinger under ordet *dør* og emnet *begravelse*, Ove Rasmussen har gjort det samme i samlingerne til Jysk Ordbog – begge uden resultat. Ove Rasmussen har dog henledt min opmærksomhed på, at en lignende fremgangsmåde er omtalt i *Folkeminder*, 1955, s. 50.
7. Om den særligt poetiske syntaks se i øvrigt Poul Lindegård Hjorth: »Matthias Moths aleksandriner-syntaks«, *Hvad Fatter gjør ... Boghistoriske, litterære og musikalske essays tilegnet Erik Dal*, 1982, s. 181-94; i min ph. d.-afhandling, »Syntaktiske studier i dansk episk digtning o. 1600«, 1992 (utrykt), har jeg undersøgt den metrisk bestemte syntaks i knittedigtningen, som kender hovedparten af de poetiske licenser, der præger også barokkens poesi.
8. Den foreslåede tolkning blev fremsat af Poul Lindegård Hjorth.
9. Også Erik Sønderholms kommentarer til *Odensee Hospital* i *Dansk barokdigtning 1600-1750*, II, 1971, s. 192f, kunne have været inddraget her, som Jens Kristian Andersen påpegede under diskussionen i Selskab for Nordisk Filologi. Når jeg har valgt at henvise dem til denne note, skyldes det, at de al-

le med en ubetydelig undtagelse er udnyttet i SS, og at de væsentlige forskelle mellem dem og SSs noter fremgår af de her citerede forklaringer til vers 65. I modsætning til DU diskuterer Sønderholm enkelte udvalgte tekstvarianter og ordforklaringer, og han henviser ret hyppigt til referenceværker. Disse forskelle mellem hans kommentar og DU er utvivlsomt en følge af udgaverens forskellige målgruppe; hvor Sønderholms pædagogiske sigte ud over den egentlige tekstforklaring er en oplæring af studerende til videnskabelig omgang med tekster og hjælpemidler, stiller DU sig tilfreds med at give førstehjælp ved tekstlæsningen. Adressaternes forskellige faglige niveau – nogle ville tilføje tidernes forfald – fremgår naturligvis også af især verbalkommentarernes mængde: til vers 29-36 har Sønderholm 3 rene gloseoversættelser, DU 6.

10. Som Pil Dahlerup gjorde opmærksom på under diskussionen i Selskab for Nordisk Filologi, er netop Jobs bog i vor tid genstand for flere tolkninger. Derfor kan der være grund til at understrege, at for ortodoksien stod Job som den sande troende, der tålmodigt bærer enhver prøvelse, jf. fx indledningen til Job kap. 1 i *BIBLIA, Paa Danske / Det er / Den gantske hellige scriftis Bøgger, igiennem seete med fljd, effter den Ebræiske oc Græckiske text det næste mueligt var ...* 1647 (kvartudgaven af den såkaldte Resen-Svaningske bibel):

Her beskrifvis (1) Iobs Fromhed / som var velsigned af Gud med Børn / Rigdom oc Ære .. Oc hvorledis hand (2) efter Guds Tilladelse / blifver anfectet oc fristed af Diefvelen / i det hand mister sit Qveg oc sine Børn .. Hvilcket (3) hand lidde taalmodeligen / oc prjsede Gud der hos

Et par af marginalnoterne til Job 1,1 slår det yderligere fast: den samme Mand var heel from [*hertil noten*: fuldkommen uden Hycklerj oc skrømt/ oc oprietic [*hertil noten*: Ræt som hand burde ad være].

Følgende gængse forkortelser er anvendt:

ODS: *Ordbog over det Danske Sprog* I-XXVIII, 1918-56

For håndskriftsamlinger i Det kongelige Bibliotek, København:

Add.: Additamenta

NkS: Ny kongelig Samling

Collin: Collins Haandskriftsamling

Den skabende sol

Fælles træk i Martin Andersen Nexøs
og Sophus Claussens tidlige forfatterskaber

Af Jørgen Hunosøe

I. Indledning

Oktober 1892-december 1893 opholdt den 28-årige Sophus Claussen sig i Paris angiveligt for at lære landets sprog og kultur at kende, sideløbende med at han forsynede *Politiken* med rejserreportager og sig selv med lommepenge til supplerende af de beløb, der jævnlig tilflød ham fra hans rundhåndede far.

Da der var gået et år – og da faren ikke fandt, at resultaterne af hans investeringer stod i rimeligt forhold til udbyttet, kaldte han ham hjem, og Claussen måtte ydmyge sig ved at sende bønsskrivelser om at få opholdet forlænget – også under påberåbelse af, at hans kunstneriske talenter var under stærk og stadig udvikling.

Opholdet blev forlænget, men januar 1894 fik planerne et alvorligt afbræk, idet Claussen i slutningen af måneden over hals og hoved på grund af en unulig forelskelse og et afvist frieri rejste til Italien, hvorfra han meddeler, at her vil han blive, indtil understøttelsen inddrages.¹

Planen accepteres – og Claussen begiver sig afsted på den kendte danskesvej ned gennem landet til Napoli og Pompeji, tilbage igen for i Rapallo at møde Johannes Jørgensen og for fra Genova at rejse videre nordpå.

Der sker da det, at han her møder en ung italiencrinde, Clara Robinson, som han forelsker sig voldsomt i – og sammen med hvem og for hvis penge han lejer hus i St. Margherita Ligure. Her tilbringer de et par lykkelige måneder, indtil pengekassen er tom; hun må tage til Rom og Claussen hjem via Paris.²

Faren var rasende og skrev 26.9.1894 til sin kone:

Han maa nu efter den Historic kaldes tilbage øjeblikkelig; jeg vil ikke længer betale hans vilde Liv i Udlandet, og vil han ikke tage sig noget alvorligt til, faar han for Fremtiden sejle sin egen Sø.

Naar han kommer hjem, kan jeg vel skaffe ham en eller anden Ansættelse, eller maaske en Bevilling som Translatør i Fransk eller Italiensk. Men Forfatterskabet maa han lægge paa Hylden (...).³

Sådan skulle det heldigvis ikke gå. Rejsbrevene fra Paris blev samlet, redigeret og komponeret sammen til rejseromanen *Antonius i Paris* (1896) – og samværret med signora Clara blev det subtile højdepunkt i Claussens måske klogeste bog: rejseromanen *Valfart* (1896).⁴

Næsten samtidig med disse begivenheder udspillede sig en lignende historie for den fire år yngre Martin Andersen Nexø.

I bogstavelig forstand døde han – af tuberkulose – sendtes han ved gode venners hjælp september 1894 på rekonvalescens til Italien og foretog næsten samme tur ned og op gennem Italien som Claussen – alt imens han forsynede Venstrepressen med rejseberetninger. I begyndelsen af august 1895 modtager han i Venedig besked om en ledig stilling som højskolelærer på Mors, og han belaver sig på – restitueret som han er – at begive sig nordpå.

Som for Claussen kom der en kvinde og en forelskelse i vejen: i Venedig (gen)mødte Nexø en gift, velhavende, ung amerikanerinde, Mrs. Julie Hadavag, med hvem han slog følge for at rejse til Spanien. Hun forstrakte ham med rejsepenge, inden hun omkring den 1. maj 1896 sejlede hjem til sin mand i USA. 10 måneder senere end beregnet vendte Nexø hjem til Danmark.⁵

Denne kærlighedshistorie fik en lignende betydning for Nexø, som oplevelsen med Clara fik for Claussen. Begge blev de sig selv og deres køns sammensathed bevidst, og begge blev de bevidste om de mål, de ville nå. Også for Nexøs vedkommende udmøntedes rejseerfaringerne sig i en bog fra syden: *Soldage*, der dog først udkom i 1903, efter at han i 1902-1903 havde gentaget sin gamle rejserute, nu i selskab med den kvinde, han ægtede 1898. Dagene med Julie Hadavag har Nexø omtalt over for vennen Jakob Hansen, men ellers intetsteds, heller ikke i *Soldage*, måske af gode grunde. Vennerne hjemme reagerede med forbavselse og gnavenhed på den overrumplende beslutning om at tage til Spanien, men også med nogen moro over for, hvad den uberegnelige og egensindige vordende højskolelærer kunne finde på.

I hvert fald: for begge rejsende var der også tale om en rejse i kærlighedens egne – og det er om disse erfaringer, det følgende skal handle. Pointen skulle bl.a. være den, at hvor litteraturhistorien har for vane at sætte skel og se modsætninger, viser disse sig ofte ved nærmere eftersyn

at være sandhedsforflygtigende. Herudover – og nok så væsentligt: de respektive rejsebøger kan begge betragtes som udgangspositioner for de sociale utopier, som realiseres med henholdsvis skuespillet *Arbejdersken* (1898) – Claussens hovedværk i egne øjne – og *Pelle Erobreren* (1906-1910) – Nexøs hovedværk i alles øjne. Det fælles punkt er det, at forestillingen om en ny social orden nødvendigvis må være grundet på erfaringer omkring dannelsen af en ny indre og subjektiv orden. Med Claussens ønske: at føje »de indre Kendsgerninger til de ydre«; med Nexøs, eller rettere *Pelle Erobrerens* fiktive fortæller, proletardigteren Mortens ord: at skrive om »Solmennesker (...) som faar Lov at leve«. ⁶

II. Soldage

I

Jørgen Elbek har i en interessant studie⁷ søgt at gå en anden vej end den, Børge Houmann anlægger i sin på alle måder imponerende biografi *Martin Andersen Nexø og hans samtid I-III* (1981-1988). Hvor Houmann principielt lægger vægten på »yderfladen«, søger Elbek værkernes »indre sammenhæng«, og der tegner sig følgende udvikling: Han tager udgangspunkt i Nexøs »første gode (...) fortælling«: »Lotterisvensken« fra 1894. I det år fik Nexø for første gang i sit liv ro til eftertanke – efter at have kæmpet sig op fra samfundets bund og fuldført sine studier, så han stod rustet til det, der i mange år havde været hans drøm: at blive højskolelærer. Men som nævnt ramtes han af sygdom og medfølgende ensomhed – og i den tilstand fik han samling på sig selv, hvilket blandt andet medførte en forsoning med det faderbillede, som han ellers aldrig tidligere havde kunnet komme til rette med. »Oven senge igen efter krisen kom han igang med at skrive, og emnet var drømmen om lykke, fællesnævneren for den som var kommet til vejrs og den der måtte blive derne. I lyset af den får faderskikkelsen et varmt, forsonende skær over sig og bliver til – *Lotterisvensken*«.

Man kunne nu if. Elbek tro, at vejen var afstukket for den unge forfatter, men sådan går det mærkeligt nok ikke: »åbenbart står andre spærringer i sindet tilbage«. Disse spærringer aflæses nu i de fortællinger og romaner, som Nexø skrev op til *Soldage* og *Pelle Erobreren*, og de har alle med passivitet, introspektion og regredering mod et moderligt univers at gøre. Lykkedrømmen, trangen til at hæve sig mod lyset forenes ikke med

»en vækst i bredden ved at lige søger mod lige, køn mod køn«. Det sker til gengæld med *Pelle Erobreren*, der if. forordet er »en Bog om Proletaren – altsaa om Mennesket selv«. Og Elbek skriver, at »mennesket selv er en dobbelthet, et samspil, for Pelle er aldrig alene, men har hele tiden en anden bag sig eller ved sin side«. Denne anden inkarnerer det kvindelige aspekt, hvad Elbek påviser hos de blide og omsorgsfulde figurer Far Lasse, den halte Unge Mester, vennen Morten og endelig hustruen Ellen. Denne forestilling om det »hele« menneske har Nexø foregrebet i billedet af anarkisten Alfonso i *Soldage*, og Elbek citerer de linjer fra kapitlet »Mellem Husmænd«, som kan læses her s. 69.

Efter *Pelle Erobreren* falder if. Elbek kurven igen, »videre ad sin gyldne midelvej kom [Nexø] ikke« – og det påviser han så gennem korte, klare analyser af *Ditte Menneskebarn*, digtene, de politiske taler, *Morten hin Røde* og *Midt i en Jærntid* -. Først med »Erindringerne (1932-1933) fik han sit tabte land tilbage – men som i et aflukke«.

2

Det er barsk og klog tale, men i mine øjne også – i hvert fald på et afgørende punkt – fordrejet. Elbek ser et lystårn (*Pelle Erobreren*) omgivet af to mindre (»Lotterisvensken« og *Erindringer*) placeret ved henholdsvis indgangen og udgangen af forfatterskabet. Og de tre pejlemærker er alle placeret i centre af ensomhed og selvbesindelse, for Pelles vedkommende under fængselsopholdet i romanens fjerde bind *Gryet*.

Forfatterskabets sidste periode – altså tiden efter *Pelle Erobreren* – er ikke emnet for denne artikel. Om den første skal siges:

»Lotterisvensken« handler, al sin menneskeviden og momentvise varme til trods, ikke om et helt menneske, men snarere om en mand, der på grund af sine svagheder bliver et let offer for tilfældighedernes driven gæk med ham; til slut tager han sit eget liv. En senere Nexø ville ikke anlægge et sådant fatalistisk perspektiv på en person – eller for den sags skyld afslutte en historie på en kunstnerisk set så traditionel måde, som tilfældet er i slutscenen med de to drenge, der upåvirkede synes at ville gentage den samme misère som faderen. Nej, vi skal faktisk frem til *Soldage*, før læseren oplever, at de nævnte »spærringer« overkommes. Men hvad læseren knapt kan vide er, at denne bog består af flere lag forfattet mellem den første Spaniensrejse 1895-1896 sammen med Julie Hadavag og den anden 1902-1903 sammen med hustruen. Og allerede i skildringerne fra 90'erne ser vi konturerne af det menneskebillede og menneskesyn, som i fuldt udfoldet skikkelse træder os i møde i *Pelle Erobreren*. Et

af de første kendte udkast til romanen er da også et notat fra rejsen 1895. Et punkt i bogens summariske disposition lyder således: »Lykkejagt og Æventyrdrom hos alle Mennesker, selv de mest forkrøblede. En Higen opad hos dem alle, et Sug!«⁸

Går man nu *Soldage* igennem med denne viden, træder der en palimpsestagtig tegning frem bag det ydre, officielle rejsebillede.

Bogen, der er udgivet af Henrik Yde i *Danske Klassikere* 1996, består som nævnt af rejsebreve fra begge ture; de kan opdeles og dateres, hvad da også er sket; rejseruterne kan indtegnes på et kort, og de falder tildels sammen. Nexø hentyder da også stedvis til en rejse for seks-syv år siden, og undertiden afløses flertalsformen »vi« (dvs. mand og hustru) af et »jeg« (dvs. den første rejses 26-årige Nexø). Bogen kan læses på flere måder: først og fremmest som en lysende, varm og forelsket beskrivelse af Andalusens seværdigheder og befolkning, dernæst som et politisk manifest i svøb, endelig som beretningen om et jeg, der her kommer til forståelse af sig selv – netop i samklang med den natur og de mennesker, der omgiver det. Nævnes Julie Hadavag ikke i 90'er-optegnelserne, forekommer disse dog i al deres livsvarme og erotisk farvede sanseglæde gennemglødet af en kvindes skjulte tilstedeværelse.

Jeg vil i det følgende lægge vægt på bogens menneske- og omverdensopfattelse og henviser læseren mht. dens andre sider til Henrik Ydes efterskrift.⁹ Han tilføjer også to kapitler: »Morgenvandring« og »Tyrefægtning«, der overvejende bygger på stof fra 1896. Til begge kapitler savnes trykmanuskript, og begge trykkes sært nok først i 2. udgaven fra 1922. Der findes trykmanuskript til bogens øvrige kapitler, og udgiveren har sammenholdt det med den trykte tekst. Samtidig har han via Børge Houmanns bibliografi¹⁰ dateret de oprindelige rejsebreve.

Nexø opholdt sig små 8 måneder i Granada 1895-1896, hvor han og hans elskede boede hos en vis señora Beppa, enke efter en kaptajn i hæren, nu samlever med don Pedro Rebollo. I 1903 indlogerer ægteparret Nexø sig igen hos Beppa, »fremdeles Kærest med Don Pedro« (s. 152); nu bor det aldrende par blot ikke sammen mere.

Granada er bogens tyngdepunkt; herfra foretages ture ud, og i disse egne antydes det, at har fordrivelsen fra paradiset fundet sted, er paradiset dog også genfundet.

Først optegnelserne fra 1895-1896:

På vej sydpå mod Gibraltar passerer ægteparret i 1903 byen Ronda – og Nexø erindrer sit besøg dér seks år tidligere (s. 78). Han oplever livet her så potenseret og spændingsmættet, at det i sin fylde og farvejubil

hvert øjeblik synes at kunne briste, at kunne »løbe amuk«. En nordbo kan ikke forstå dette:

Solekstasen kender han ikke. Vilde han, der maa indskrænke sin Kærlighed til selve Hjærtet og forskanse den dér mod alle Magter, fordi alle Magter er fjendtlige mod hans lille Eros og tilsidst kvæler den alligevel – i Dyner og tykke Mure og dobbelte Vinduer – vilde han forstaa Sydens store Eros: Solbrunsten, der svulmer og straalere i alt det skabte og overskyller Menneskenes ikke blot Erotik men *hele Væsen* (m.u.), saa vi læser den samme fortættede Blodets Spænding af en Lillefingers mindste Bevægelser, af et Barns eller en Oldings Holdning og Udtryk som af et Par vanvittigt forelskede Øjne hjemme?

Den store Eros gennemtrænger tilværelsen og mennesket i en grad, så »Menneskene (...) gjorde underlige Fagter og skreg besat, bedst som de gik for sig selv og arbejdede« – og Nexø hævder trods det citerede, at også han glimtvis forstod den ekstase, denne gåen ud af sig selv for at blive ét med det skabte – eller noget højere, noget guddommeligt, som da han i Tanger fascineres og tryllebindes af en sekt af dansende og musicerende religiøse fakirer, der i ekstase sårer sig selv:

Blodfarven er ikke Blod længer men Rødt, der staar saa ildnende, vellystigt smukt mod Sollyset og denne vidunderlige Himmels. Og jeg kan ikke rive mig løs men følger Toget ned gennem Yderporten og videre over de flade Højdedrag ad Vejen til Fez (s. 108).

Et tredje og sidste jeg-notat skal nævnes. Om morgenen vågner han ved det første gry af »et øredøvende Kvidder« ikke af fuglesang, men menneskelyde, »ren Strubeglæde« (s. 205). »Og fra Gydens myldrende Bund, der med Snavs, Halvmørke og Stank minder om en Kloak, koger det op i en Naturhymne til den frembrydende Sol«. Højt og lavt, menneske og natur er gennemtrængt af en eneste kraft, som Nexø så senere i kapitlet ser fysisk anskueliggjort i Alhambra-paladset:

De Former der danner Livet og Sundheden og Symbolerne, de Farver der løfter og giver Spænding, det lange Perspektiv, Rummets Højde, det vide Overblik og de nære Detaljer – alt, hvad der er det livgivende og livbærende i Verden derude, gaar igen herinde! (s. 218).

Den organiske verden, jordens struktur og himlens hvælving, spejles i denne arkitektur.

Dér er Livets hemmelige Længsler opad og ud (...) Alt hvad Livet rummer af lyst og løftende findes i dette Trylleslot, der saa hemmelighedsfuldt formaar at knytte Tilskueren til den store Verden derude, faa ham til at føle sig *midt i Helheden, et Led af den* (m.u.). Alhambra er som en lutret Verden, hvor alle Slagger er bortbrændte og man kun er Ansigt til Ansigt med det største i Livet – det evige.

Således taler kun et livsforelsket, religiøst sindet menneske. Ånd og krop er i lykkelig ligevægt, ånden »strømmer én i Møde som en Lovsang over det i sig selv hvilende Liv – som Rytme« (s. 122).

Lad dette stå som eksempler på den henrevne, ekstatiske-erotiske tilstand, den yngre Nexø befandt sig i på den første Spanienrejse – og som lader sig udlede af den bog, der blev resultatet af den anden rejse. Han fik del i den store Eros – og kunne oplevelsen ikke fastholdes, da han kom hjem til det grå, sludfulde og tågede Norden, så gentog den sig dog i 1902-1903 – og nu udvidet med et socialt-politisk perspektiv, der lægger sig som en vækstring omkring den aldrig glemte erfaring af at have været i levende kontakt med selve livets kerne. Han nærmer sig endnu mere *Pelle Erobreren*.

I trykmanuskriptet indledes kapitlet »Sol« med følgende overstregede afsnit: »Vi sidder paa de høje Fjældtoppe oven for Bjærgbyen Loja, i soltindrende Luft og med vid Udsigt« – og sådan har de åbenbart siddet »Dag for Dag«, hvis man sammenligner med indledningen til »Mellem Husmænd«.

Soldage er én lang hyldest til »el sol criador« – den skabende sol – og den

stiger op hver Morgen og skinner paa Sneen, saa den rinder i Krystalstrømme ned ad Fjældsiderne og bestrør sin Vej med Blomster (...) Se Skaberen! Se Gud! siger Almuen med tindrende Øjne, naar Solen stiger over Bjærgene. – Ikke for intet kaldte Maurerne Andalusien det jordiske Paradis (s. 113 o.a.st.).

Befolkningen her er denne guds »frejdige Børn« (s. 114) – og i mødet med dem danner Nexø sig efterhånden de politiske anskuelser, som bli-

ver bærende fx i *Pelle Erobreren*, anskuelser, som er baseret på forestillingen om det »hele« menneske.

Ægteparret overværer på et tidspunkt et landarbejdermøde, hvor endnu en revolution planlægges, men ser Nexø med skepsis på anarkisternes politiske modenhed, respekterer han til gengæld deres menneskelighed og livsvilje i bund og grund. De møder den generøse, frihedselskende Alfonso M. Om ham hedder det:

Anarkisten Alfonso! Han har sat alle personlige Hensyn til Side for vor Skyld, og nu rider han hjem til sit Husmandssted lykkelig over sin Handling, talende fortroligt med sin lille Søn som med en Broder, i Fred med alle Mennesker. Og en Dag lyder Signalet til den store Omvæltning, han springer op i hæftig Glæde, rede til at ofre sit Liv for den nye Lykketid – og falder igen, strakt til Jorden af en Gendarms Kugle. Og den gamle Tid lunter videre hen over hans Lig. Saadan vil det gaa ham.

Og alligevel! Naar jeg nu og da famler efter et Forbillede, søger *et helt Menneske* (m.u.), en der var værd at efterligne eller i al Fald misunde – kommer jeg altid til at tænke paa Anarkisten Alfonso (s. 148).

Andetsteds ser Nexø på Don Quijote med samme øjne.¹¹

Alfonso er opfyldt af den »Higen opad«, som notatet til *Pelle Erobreren* beskrev (her s. 66), og hos ham afbalanceres det »mandlige« handlingsaspekt med det »kvindelige«: i hans rolige omsorg for sine nærmeste. Han er ikke slave af noget og er kun på krigsfod med »Magtranerne (...) ikke med mine Medmennesker« (s. 147). Som det hedder mere generelt om andalusieren:

han hader Tugt og Underkuelse. Han gør villig Plads for de elendigste af sine Medmennesker (...) Sine Børn opdrager han med Kys og Kærtegn og Kys igen til at blive lige saa egensindige og uefterrettelige men i Grunden gode som han selv er (s. 130).

Samme karaktertræk og levedygtighed ses hos »las Cigarreras«, tobaksarbejderskerne, »Sevillas Sjæl« (s. 40) – og hos medpassagererne i toget, hvor »den simpelt klædte opfører sig lige saa dannet og frimodigt som den fint klædte. Der er intet opad og nedad i deres Forhold til hinanden, alt bevæger sig i samme fortrolige Plan« (s. 54).

III. Valfart

1887 skrev professor Harald Høffding et venligt og opmuntrende brev til den lyrikdebuterende Sophus Claussen i anledning af dennes *Naturbørn*. Heri henviser han Claussen fra »den lille Eros« til »den store«:

Jeg sympatiserer meget med »en Livsanskuelse grundet paa El-skov«;¹² men jeg tror, at De vil erfare, at det er for snever en Ramme. Den store Eros, – den ideale Begejstring, som fører ad Tankens, Arbejdets og Kunstens Veje, og som driver til at søge efter Lys og Varme for saa mange som muligt, – har sin egen Salighed saa vel som sine egne Lidelser, og derfor ogsaa sin egen Poesi. (...) Dog det skal ingen Indvending være. I den lille Eros' Skole kan man lære at tjene den store. Det var jo det, Platon mente, at Eros hjælper at gøre det store Spring ud over det egne Jeg. Først det mindre, saa det større, det er den naturlige Gang, og det er kun Asketikerne, der mener, at det mindre maa falde bort, for at man kan naa det større.¹³

Høffding har her foregrebet bevægelsen i Claussens digtning op til og ud over *Valfart*. En bevægelse, der med lige så stor ret synes at gælde Nexø, der i *Soldage* på påfaldende måde refererer til det samme begrebspar, jf. 1896-citatet, her s. 67. Begge søger de på deres rejser at forstå »Sydens store Eros«, der »overskyller Menneskenes ikke blot Erotik [dvs. deres lille Eros] men hele Væsen«. Claussen siger, at han også »har gjort en Pilgrimsrejse til Italien (...), den ideale Kærligheds Rige«¹⁴ – og kulminerede hans valfartsrejse i bjergene omkring Rapallo, gjorde Nexø det i bjergene omkring Granada.

Sådan er *Soldage* blevet anskuet på de forrige sider – med hovedvægten lagt på optegnelser, som må formodes at stamme fra Nexø's første rejse. Og sådan vil også *Valfart* blive anskuet her – men mere kortfattet og kategorisk, da bogen, modsat *Soldage*, har været genstand for indgående analyser tidligere.¹⁵ Intet tyder i øvrigt på, at Nexø har læst Claussens bog.

Valfart er inddelt i to bøger. I den første følger vi Silvio, en ung ingeniør og brobygger, ned gennem Italien på flugt fra en håbløs forelskelse. Selvom sydens sol gradvis optøer hans tilfrosne indre, og selvom han, da han forulykker på en cykeltur ned i mørket sammen med sin italienske ven Dante, samtidig konstaterer, at »intet af Hjulene i mit Indre var

knust« (s. 211), står han dog ved første bogs slutning i Pompeji og giver et billede af den døde by, der samtidig er en beskrivelse af hans indre tilstand: Pompeji ligger som »en aaben, forstenet Hjertermuskel. Havet er sunket, Jordsmonnet har hævet sig, / over al Verden kun én Gud og én Telegraf, / og de Evige har forladt de Jordiskes Boliger« (s. 225).

Nexø befandt sig i en lignende situation, da han i 1896 besøgte Gibraltar og Tanger – beretningerne herfra er kompositorisk anbragt som et sort dyk midt i *Soldage* (apropos fæstningen Gibraltar, s. 84: »Anglo-germansk Kultur kan være stolt, den har fortrængt alle Solens forfløjne Deviser af Menneskenes Sind og sat sit solide: *Nytte, money-making* i Stedet«) – men begge vender om, rejser videre i fastholdt tillid til tilværelsens lysere og varmere kræfter.

I anden bog sker det, at Silvio møder og bosætter sig med signora Clara i bjerget omkring Rapallo. Hun får de indtørrede kilder til at strømme igen, og man må tro Silvio, når han i digtet om »Det tabte Paradis« hævder, at han ved kvindens hjælp har genfundet det (s. 242-243). Guderne er vendt tilbage.

Solen bliver et symbol på denne nye livsfylde, og den skal stråle hen over en bro: »Højere end Alperne, dybere end Middelhavet« (s. 171 og 281) – et billede man nok må overføre på en forbindelse fra det mest elementære i naturen ind i de højeste himle. Nexø skildrer flere steder i *Soldage* en sådan formæling fx i mødet mellem den mandlige solgud og det kvindelige urhav s. 11¹⁶ – og da Silvio og Clara bestiger bjerget Mont' Allegro for at besøge den hellige jomfrus kilde, ledsages de af solen, samtidig med, at de hele tiden har havet for øje. Som Høffding formulerede det: »det er kun Asketikerne, der mener, at det mindre maa falde bort, for at man kan naa det større«. Grundtvig kunne også nævnes – som Henrik Yde i sin efterskrift s. 255 lader den ældre Nexø gøre det. Nexø så i 1925 tilbage på, hvad Grundtvig havde betydet for ham: »I sin gigantiske Kraft søgte han at forbinde Himmel og Jord, Aand og Materie«.

Selv siger Silvio, at han er »som en nyfødt« og »tror paa alt: Guder besjæler atter Jorden og Luften og Havet«. Claras hengivne og selvopofrende kærlighed får ham til at ane »en aandelig Verdensorden« – og da hun forlader ham, står han tilbage med »Følelsen af en uhyre og ubetalelig Taknemlighedsgæld«, men han føler også, at han skal kunne betale den (s. 282). Det kom ganske vist ikke den virkelige Clara til gode; til gengæld bliver hun fremover det samlende symbol i Claussens fiktive univers og pantet på drømmen om enhed, kernen i hans forestillingsverden.¹⁷

I de tidlige optegnelser i *Soldage* figurerer Julie Hadavag – eller kvinden for den sags skyld – ikke. Men at hun er til stede som en gennemrotisering af lavt og højt er nævnt. Mere afgørende er det at konstatere, at på den anden rejse opsøger Nexø de gamle steder, nu sammen med sin hustru, uden at der opleves noget fald, eller nogen svækkelse i forholdet mellem de to lag. En sammenhæng er ubrudt – en sammenhæng Clausen også søgte at fastholde i sit samliv og på sine senere rejser sydpå med den kvinde, han giftede sig med i 1896. At disse sammenhænge så ikke kunne fastholdes på langt sigt er en anden, trist, men denne artikel uvedkommende historie.

Tilbage til *Valfart*:

Jørgen Elbek skriver, at »mennesket selv er en dobbelthed, et samspil«, idet de personer, som følger Pelle, »inkarnerer det kvindelige aspekt« i den mandlige psyke – og Høffding citeres for: »først det mindre, saa det større, det er den naturlige Gang«. Det er disse forvandlingsmuligheder i den seksuelle energi, Silvio oplever i samværet med Clara.¹⁸ I kraft af sin tiltrækning kalder hun ukendte sider og muligheder hos ham frem, som hidtil har ligget skjult i underbevidstheden. Konkret og underfundigt sanseligt beskrives det i bjergbestigningen. Da de endelig er ved vejs ende og når ind under de skyggefulde egetræer, tilbereder Clara et måltid for Silvio, der associeres med den hellige nadver. I denne driftens opadstigen ofrer jeg 'et en del af seksualiteten til selvet og opnår derved også den hedt ønskede indsigt og frihed. Kvinde og mand vækker hinandens modsatkønnethed, og hidtil pågående splittelser synes helet. Sammen bryder de igennem til en generel mystisk oplevelse af alts enhed – eller i hvert fald gør fortælleren Silvio det, jf. de ekstatiske tilstande i *Soldage*. Silvio og Clara skildres som »solophedede og skønhedsforfulgte« (s. 239) – solen bliver i begge bøger et billede på en kraft, en højere bevidsthed, der gennemlyser en mørk og isoleret seksualdrift – og i denne frigjorthed opleves sammenhæng, orden, klarhed både i den indre og ydre verden. Silvio taler som nævnt om »en aandelig Verdensorden« (s. 280), »en Slags sublim Mathematik«¹⁹ – en orden, han har forudset på pladsen foran Peterskirken i Rom: »(...) er ikke netop den klare Linie / en Aabenbaring af den hellige Aand, det sikre Kendetegn for det Guddommelige / (som min Elskedes strænge Bryn) / den rene Linie!« (s. 222). Nexø oplever noget lignende i Córdoba's moské: »det er som at staa Ansigt til Ansigt med selve Livets Frodighed« (s. 74), men især i Granadas Alhambra-slot, hvor han fandt »Alt hvad Livet rummer af lyst og løftende« og følte sig »midt i Helheden, et Led af den«. Måske er det ovenfor

citerede udkast til *Pelle Erobreren* undfanget dér! Buer og hvælvinger udtrykker jo samme »Æventyrdrøm hos alle Mennesker (...) en Higen opad hos dem alle, et Sug!«

IV. Slutning

På denne baggrund kan Claussen i slutningen af *Valfart* prise »den heroiske Tid« med forhåbninger om, at de kræfter, han er blevet grebet af, kan drive ham til – med Høffdings ord – »at søge efter Lys og Varme for saa mange som muligt«. Silvios »Vilje har voxet sig skøn« hedder det på bogens sidste side; spørgsmålet er da, hvad han skal stille op med den. Claussen besvarede blandt andet spørgsmålet med at udsende *Arbejdersken*, der nu »i en Sum« skal give »alt det bedste«, han har »at fortælle om arbejdende Masser og deres Skønhedslængsel«. ²⁰

Nexø er også selv kommet gennem sine »spærringer«. Med *Pelle Erobreren* skabte han sin social-erotiske utopi omkring kooperationstanken, men med centrum i forholdet mellem Pelle og hustruen Ellen.

Da Henrik Yde i 1995 drøftede sin efterskrift med mig, slog det mig, der i 1990 havde skrevet efterskrift til *Valfart*, at der var åbenlyse paralleller mellem de to værker. Claussen var ikke blot indadvendt symbolist; »en Drøm om Enhed« fulgte ham stadig, og han kunne uden falsk blufærdighed sige, at hans »Inspirationskilde er Menneskehedens Drøm om sig selv« – hvad Nexø kalder »Lykkedrømmen« for den enkelte som for de mange. De havde i ét og alt samme gemyt.

Litteraturhistorikere og kritikere har for uvane at se Claussen forfra som en ung forelsket faun eller værre: en narcissist, der aldrig kom fri af sin faderbinding og sin madonna-luder-fascination; man har heroiseret hans kunstnerholdning eller man har modsat bebrejdet ham den. ²¹

Nexø ses til gengæld oftest bagfra og måles som sådan ud fra sit politiske ståsted som ældre og sine sene værkers benhårde opgør med dels hans egne historier, dels den store histories tilsyneladende synder og forvildelser. ²²

Vi fandt stor urimelighed i disse fastlåsnings og forenklinger, men trøstede os med, at der nok kunne rettes op på dette misforhold. Henrik Yde tog sig da for blandt andet at påvise, at bogen foruden at være tilsyneladende fordringsløs journalistisk reportage også er et symbolistisk værk, hvad komposition, sprog og stil angår. Den side er jeg her så godt

som gået uden om og henviser til afsnittene herom i *Soldages* efterskrift. Ærindet i ovenstående har nok så meget været at påvise de bevidsthedsmæssige og de dermed korresponderende formmæssige lighedspunkter mellem de to rejsebøger. De politiske aspekter er med forsæt holdt i baggrunden. De vil siden vise sig, da næste skridt vil være at påvise, at de social-erotiske visioner, de to bøger indeholder i kimagtig form, udfoldes i *Arbejdersken* og i *Pelle Erobreren*. Herom skulle man gerne kunne læse i *Danske Studier* 1997 – med de to nævnte udgivere som forfattere.

Noter

1. Frans Lasson: *Sophus Claussen og hans kreds* I (1984) s. 197.
2. Om Clara Robinsson: se Jørgen Hunosøes »Breve fra Clara«, *Danske Studier* 1985, s. 126-135 og afsnittet »Brobyggeren. Om Valfart« i sammes: *Gift med den sidste engel?* (1994) s. 81-95. Heri henvisning til øvrig litteratur.
3. Frans Lasson op.cit. s. 259.
4. Sidehenvisninger til *Valfart* gælder *Antonius i Paris. Valfart* ved Jørgen Hunosøe (*Danske Klassikere*) (1990).
5. Børge Houmann: *Martin Andersen Nexø og hans samtid 1869-1919* (1991) kap. 5 og 7 og Henrik Yde: *Det grundtvigske i Martin Andersen Nexø's liv* I (1991) s. 371.
6. Ernst Frandsen: *Sophus Claussen* (1950) bd. 2, s. 197 og *Pelle Erobreren. Gryet* (11. udg. ved Børge Houmann, 1973) s. 165.
7. Jørgen Elbek: *Fundet og søgt* (1986), afsnittet »Martin Andersen Nexø og hans sammenhæng« s. 34-46.
8. Notatet er gengivet i facsimile på omslaget af *Omkring Pelle Erobreren* udg. af Børge Houmann (1975), jf. dennes biografi bd. I, s. 281.
9. Sidehenvisninger gælder *Soldage* ved Henrik Yde (*Danske Klassikere*) (1996).
10. Børge Houmann: *Martin Andersen Nexø Bibliografi* (1961).
11. Henrik Ydes efterskrift s. 244-247.
12. Titlen på skrift af filosofen Viggo Drewsen (1881).
13. *Sophus Claussens Lyrik* I (1982) s. 124-125.
14. Sophus Claussen: *Foraarstaler* (1927) s. 10-11.
15. Jf. note 2.
16. Jf. også indledningen til fortællingen *Ungdom* skrevet 1903, udgivet *Ord och Bild* 1904 og i *Mulds kud. Anden Samling* (1905).
17. Se evt. nærmere herom i de i note 2 nævnte værker.
18. Mht. *Pelle Erobreren* kan henvises til Morten, der efter sin rejse til syden og på romanens sidste side siger til Pelle: »nu skal jeg skrive jer en Historie om en Prins, der finder Skatten og vinder Prinsessen. Han har ledt om hende i hele Verden, du – og hun var der ikke. Saa er der kun ham selv til Rest, og der finder han hende – for han har sunket hendes Hjerte«.

19. Jf. det kendte interview med Claussen fra april 1894, optrykt i *Taarnet*, juni 1894, s. 125-128.
20. »Brev til en Social-Revolutionær«, *Løvetandsfrugt* (1918) s. 111.
21. Se afsnittet »Afstand og nærvær. Om Sophus Claussen-forskningen« i *Gift med den sidste engel?* s. 99-116.
22. Nexøs eget opgør med *Pelle Erobreren* foregribes i *Ditte Menneskebarn* (1917-21; se Houmanns biografi bd. 2, s. 220 og 222) og gennemføres med *Morten hin Røde* (1945-1957; biografien bd. 3, s. 364-386). – Samtiden fordømte hans kritik af Socialdemokratiet og medlemskab af Det danske Kommunistparti – en fordømmelse, der stadig kan synes at stille sig hindrende i vejen for en åben tilegnelse af det tidlige forfatterskab. – Litteraturhistorikere kan reducere *Soldage* til at være »én lang indirekte polemik mod Johs. V. Jensens Spaniensbillede fra *Den gotiske Renaissance* (1900)« (*Dansk Litteraturhistorie* (1984) bd. 7 s. 173) eller de kan helt undlade at nævne den (*Dansk Litteratur Historie* (1966) bd. 3).

Agnes Henningsens Erindringer – og Georg Brandes

Af Lise Præstgaard Andersen

Da Agnes Henningsen (1868-1962) var en gammel dame, nemlig mellem 73 og 87 år, udførte hun sit livs genistreg. Hun udgav fra 1941 til 1955 otte erindringsbind¹, der gennemstrømmes af munterhed, livslyst og styrke, og som må opfattes som hovedværket i det forfatterskab, der indledtes i 1891 med novellen »Storken«, og som nåede et foreløbigt højdepunkt i 1901 med romanen *Polens Døtre*, hvis succes i samtiden nok hovedsagelig skyldtes, at den indeholder et beundrende portræt af Georg Brandes (under dæknavnet Percy Branner), som foredragsholder, frihedsmand og karismatisk figur.

I årene 1927-30 udgav hun romantrilogien, *Kærlighedens Årstider*, der, ved en sammenligning med de senere udkomne erindringer, afslører sig som en kamufleret autobiografi, om end skrevet i en langt mørkere tone og indeholdende langt flere tragiske træk i forbindelse med skildringen af en kvindelig forfatters livsbane.

Hendes relative tavshed i nogle år derefter hænger utvivlsomt sammen med, at hun i 1935 mistede sin ægtemand, forfatteren og embedsmanden Simon Koch, som hun havde levet i et lykkeligt ægteskab med siden 1919.

Erindringerne begynder således at udkomme under besættelsen, hvor danskerne nok kunne have behov for både ny litteratur og ny munterhed, men publikationen strækker sig også ind i de bornerte 50'ere. Ikke desto mindre afventedes hvert bind med spænding, og fornøjelsen var trods alt større end forargelsen over den gennemgående vilje til »Let Gang paa Jorden« – titlen på 1. bind i serien.

Hele projektet er lagt an som et forsøg på at bevise, at det lader sig gøre at realisere Georg Brandes' drøm om »fri kærlighed«, så det bliver til lykke for én selv og ens omgivelser². Dog diskuteres og modificeres den underliggende tese, ikke mindst i sidste bind, *Skygger over vejen* (1955), hvor forfatterinden trods sine frihedskrav indgår ægteskab med Simon Koch, og i dette forhold lærer en anden form for kærlighed at kende. Ikke forelskelsens rus og lidenskabens højdepunkter, men gensidig omsorg og loyalitet, stabilitet og varighed. Det henstår som et åbent

spørgsmål – ikke om der i denne forbindelse er tale om en udvikling iblandet et stænk resignation, for det er der, men hvorvidt den livsform, hun ender med at vælge, er det endelige og bedste svar på, hvordan mænd og kvinder bør leve sammen.

Ved bogens slutning er Simon Koch nemlig blevet uhelbredeligt syg – og i denne forbindelse impotent. Og efter at have plejet ham samvittighedsfuldt lader Agnes sig lokke til et sidste forrygende erotisk eventyr, som hun har grund til at tro, han ikke vil opdage. Hun tager her afsked med sin »pragtfulde fortid«, og vender så hjem med dårlig samvittighed, for i ægtemandens øjne at læse, at han med smerte har gennemskuet det hele.

Erindringsserien ender altså i en dobbelthed. Og dobbeltheden findes faktisk mange andre steder i teksten, skønt det så absolut er munterheden, glæden og farten, der dominerer, ikke alene på overfladen, men også generelt. De mange bevægelsesverber og de mange *pars pro toto*-konstruktioner, for slet at tale om den sparsomme kommatering hjælper her godt med. Værket rummer en vilje til at vise, at projektet lykkedes, men der står meget om omkostningerne mellem linjerne.

Erindringerne starter ved forfatterindens fødsel og slutter et sted i 1930'erne, før Simon Kochs død. De føres med andre ord ikke op til skrivende stund i 1941, måske fordi de i så stor udstrækning handler om en erotisk løbebane og altså tager slut, da erotikken gør det. Nok også fordi slutningen er meget effektiv, som den er. Hvert bind, forholdsvis lille og tyndt, og fortalt i en medrivende impressionistisk stil, ender på et spændingsfyldt højdepunkt. Der er tale om en meget bevidst gennemkomponeret erindringssuite.

Kompositionen er endvidere således anlagt, at højdepunktet fra det forrige binds slutning videreføres i det umiddelbart efterfølgende. Dog finder der altid en form for overlappning sted. Tråden genoptages ikke hvor den bristede, men lidt før.

Første bind slutter således med, at den 17-årige Agnes forfører sin forbløffede og egentlig noget mere erfarne forlovede i den erklærede hensigt at blive gravid, så hun kan gennemtrumfe et ægteskab mod sin formuende – og fornuftige – slægts vilje. Og forførelsehistorien repeteres så lidt inde i anden bog, *Letsindighedens Gave*, der i øvrigt handler om udviklingen i det otte år lange ægteskab, som er indgået på baggrund af en aftale om gensidig erotisk frihed, som resulterer i en børneflok, og for hendes vedkommende i påbegyndelsen af et forfatterskab. Det sidste angiveligt først og fremmest, fordi der mangler kontanter i husholdningen.

Mads Henningsen er nemlig på enhver måde letsindig, således også i økonomisk henseende.

Ægteparret kommer ind i kunstnerkredse, først i al beskedenhed omkring dagbladet *København*, hvor Agnes Henningsens første litterære forsøg trykkes. Ægtemanden kan hverken følge med litterært eller erotisk, skønt han hidtil har ført an med en række tilsyneladende lidt ligegyldige utroskabshistorier, der indledes i en art distraktion, og som han ret hurtigt mister interessen for. Det skal medgives, at han faktisk prøver at leve op til sit eget progressive program, hvad man ikke kan sige om alle Agnes Henningsens senere mandlige forbindelser, idet han, om end med besvær, tilgiver hende, at det fjerde barn i flokken, Poul, viser sig at have en af de kunstneriske venner, forfatteren Carl Ewald, til far.

Til sidst laver Mads en regulær skandale. Hans stigende uligevægtigt medfører, at han i al offentlighed korporligt overfalder én af medarbejderne, forfatteren Johan Knudsen, midt på gaden i København. Hvad værre er, Mads, der er lærer på den lokale skole, forgriber sig erotisk på en skolepige. Det drejer sig angiveligt kun om et kys, men under alle omstændigheder medfører affæren hans afskedigelse.

I næste bind, *Byen erobret*, som vi nedenfor skal koncentrere os om, befinder vi os stadig midt i skandale- og afskedigelsesaffæren – som følge af den ovenfor skitserede overlappings teknik. Og for at gøre historien færdig: Mads befordres til Amerika, en legal separation gennemføres for at Agnes kan få rådighed over sin mødrearv, som forudseende slægtninge har bundet, så ægtemanden ikke havde fri adgang til pengene. Nu skal hun jo til at slå sig igennem som enlig mor. Og det lykkes faktisk i løbet af bogen, der spænder over tidsrummet 1895-1901, efter en del fejlslagne og tragikomiske erhvervsprojekter som henholdsvis fotograf og damefrisør, ingen af delene har hun det ringeste talent for, at få fastslået forfattersuccesen med *Polens Døtre*. I bogens næstsidste scene har hun selvste Georg Brandes til frokost i sit nyetablerede hjem i Roskilde. Det foregår i et rosenflor af purunge piger, da hun kender hans smag for kvindelig skønhed, og han lever op til sit ry som verdensmand og kavalier, underholder med gammeldags anekdoter, og giver allernådigst værtinden lov til at skrive en bog om sin polske veninde, som han betegner som »Dronningen af Saba«³. Her opstår i øvrigt én af de pudsige misforståelser, erindringsserien er rig på, og hvorved forfatterinden tager brodden af skildringerne af sin overmåde store succes hos herrerne: de unge piger tror at dronningekomplimenten er en hyldest til værtinden, og gæsten bliver ærligt forbavset. Nej, han taler sandelig om en helt anden.

Kompositionsteknikken fortsætter i øvrigt i de efterfølgende bind. Således ender et af dem, *Dødsfjende – hjertenskær*, midt i skildringen af Københavns fest i anledning af Drachmanns 60-årsdag, et andet, *Den rige fugl*, med at Agnes Henningsens under første verdenskrig ophobede gæld betales af en rig svoger. Og overalt begynder vi med den samme historie i det efterfølgende bind. Undtagen i ét tilfælde.

Mellem *Byen erobret* og det efterfølgende, *Kærlighedssynder*, er der et tids- og handlingsmæssigt hul, som en førstegangslæser sikkert ikke vil hæfte sig ved. *Byen erobret* ender, som tidligere nævnt, i 1901 med at *Polens Døtre* får succes.

I begyndelsen af *Kærlighedssynder* træffer vi forfatterinden ombord på et af sin rige svogers fragtskibe. Hun har fået tilbud om en gratis sørejse, i håb om, at hun under en sådan vil finde yderligere inspiration til sit forfatterskab. Det gør hun imidlertid ikke. Foretagendet forekommer halvmislykket og også ret umarkant i handlingsplanet. Ikke så længe efter befinder hun sig imidlertid på en champagneskummende Paris-rejse, hvor hele tre charmerende nordmænd slås om hendes gunst, og hvor Georg Brandes igen skimtes i baggrunden som en art faderfigur, der er vejleder for det ungdommelige selskab i restaurationslivet. Her citeres han for at have udtalt, man havde nær sagt en kliché, om ægteskab contra den frie kærlighed. »Fri« betyder i denne forbindelse at man ikke betaler. Man betaler en prostitueret og man underholder sin kone økonomisk, men sammen med elskerinder er der tale om ægte, ren kærlighed uden besmittelse af nogen form for beregning. Man er fri for at betale (IV, 145).

Det kan lyde meget kønt, og det er i overensstemmelse med Brandes' rolle som chefdicolog og beundret forbillede gennem hele værket. Spørgsmålet er bare, om det ikke drejer sig om en art freudiansk fortællelse, med vilje indlagt af forfatterinden i en selvfølgeligt klingende samtale, blandt datidens såkaldte frisindede mænd.

Sagen er nemlig, at der aldrig er nogen af mændene, der betaler Agnes Henningsen noget som helst. Ikke før Simon Koch optræder med sin altid redebonne omsorg.

Rent faktisk sætter Mads Henningsen den del af hendes formue over styr, han kan overtale hende til at frigøre fra familiens omklamring. Han pantsætter endda hendes smykker, uden at spørge hende først. Og hvad han har begyndt, fuldender elskereren Carl Ewald. Motivet er imidlertid dæmpet så meget ned, som det vel har været muligt, og de to herrers fortræffelige sider fremhæves uafsladeligt. Holdningen er, at den morskab og

indsigt i både erotik og løssluppet kunstnerliv, som Carl Ewald skaffede hende, nok var de penge værd, hun uden rigtig at tænke sig om investerede i det Ewaldske kollektiv.

Denne virkning opnås ved en ejendommelig fortællerholdning. Den gamle forfatterinde sætter sig tilbage på den unge piges standpunkt og gengiver med stor konsekvens alt set med hendes tit naive øjne. Udnyttelsen af den dobbelte tidsstruktur, der nødvendigvis må være til stede i en selvbiografi, af forholdet mellem »dengang« og »nu« er således meget raffineret, idet »nu«⁴, tidspunktet for værkets affattelse, kun er tilstede implicit, ikke eksplicit. Den impressionistiske stil tillader ingen refleksioner, men undertiden lægges spor ud, så læseren f.eks. bliver knap så henrykt for et nyt mandligt bekendtskab som forfatterinden. Forbeholdet kan indlægges i beskrivelsen af en person, der uforvarende kommer til at tage sig latterlig ud, som når man f.eks. pludselig ser »Lappen i den nyc Lærers Ende« (II, 65). Det drejer sig om Mads Henningsen, der fornærmet spanker rundt i haven, neden for altanen på det skummel af en villa, han netop har påtvunget sin intetanende hustru.

Eller det kan dreje sig om andre personers replikker, der modsiger heltindens inderligste overbevisninger, som i tilfældet, hvor hendes onkel Peter imødegår hendes lovprisninger af Mads med følgende replik: »I mine Øjne er han saadan, min kære, at jeg i hvert Fald skal faa jer lavet en Ægtepagt« (II, 38).

Det er også et meget stort spørgsmål, hvor mange af Agnes' mænd der betaler hende noget følelsesmæssigt tilbage. De fleste har faktisk den kedelige egenskab, at de kun bryder sig om hende, når hun er smuk, munter og succesombrust. Dette gælder i særdeleshed Ole Osborne, der under det efterhånden noget misvisende navn »Lille Ny« fører en meget lang kærlighedskamp med hende i værkets anden halvdel. Han samler ligefrem på betydelige kvinder, og dropper dem, når de ikke længere har succes. Og hverken Carl Ewald eller Johan Knudsen holder nok af hende til at kunne tåle at se hende syg (III, 95). Der findes talrige huller i teksten, og betydningsfulde sådanne. Både på handlingsplanet og i selve stilen. Var det virkelig bare et kys, der forårsagede Mads Henningsens udvandring til Amerika? Var det ikke Agnes en stadig sorg, at leve adskilt fra i det mindste to af sine fire børn? Hvorfor forlader både hun og den anden elskerinde, Foer, så brat Carl Ewalds hjem?

Og på et lidt dybere plan: går den megen bytten partner virkelig så forholdsvis smertefrit for sig? Kommer de mange kvinderoller, som forfatteren så suverænt udfolder, virkelig aldrig i konflikt med hinanden?

Overspiller forfatterinden ikke af og til sine fortrukne kvinderoller, nemlig den naturgivne moderrolle og den impulsive lillepigerolle, der bl.a. giver sig til kende i, at hun danser og løber hen ad gaden og uafledeligt, ved glade overraskelser eller pludselige erkendelser, springer højt i vejret? Og i bekræftende fald, hvorfor? Det er således mærkeligt, at Ewalds beskyldning, fremsat under et skænderi, om at hun skulle være »kønsløs«, kan ramme netop denne kvinde så hårdt. Både overspillet og nærtagenheden kunne skyldes, at det trods alt havde kostet mere end det umiddelbart fremgår, at erobre skribentens mandlige rolle.

Erindringerne handler ikke kun om hendes erotiske livsbane. Hun er først og fremmest, ud fra en dyb biologisk trang, mor før hun bliver elskerinde. Hun var hustru for Mads Henningsen – og siden for Simon Koch, om end hun hævder fra begyndelsen at have forestillet sig et noget andet arrangement:

Og mens jeg vandrede op og ned, saa jeg mig selv i de morsomste Billeder, hvis det ikke lykkedes mig at blive gift. Jeg sad i min egen Lejlighed og oversatte. Jeg modtog min Kæreste og andre spændende Mænd. Jeg havde en lille Pige paa Skødet. Hun var herlig tung og havde en lyserød Sløjfe i Krøllerne (II, 29)

Hun gennemfører en professionel karriere som forfatter. Og om end hun igen angiveligt snubler ind i den, får hun dog hurtigt kunstneriske ambitioner. Det økonomiske motiv til skribentvirksomheden forsvinder, og hun lader sig villigt vejlede af Herman Bang rent stilistisk, skønt dette i første omgang medfører, at en hel bog må kasseres⁵. Erindringerne tager udgangspunkt i skildringen af privatlivet, af moderrollen, hustrurollen og elskerinderollen. Men arbejdslivet er også med, om end værket ikke i første række bæres af en skildring af karriereforløbet, hvad man måske kunne have ventet, når skribentkarrieren gennemførtes på et tidspunkt, hvor noget sådant stadig var vanskeligere for en kvinde end for en mand.

Mange mandlige selvbiografier er struktureret netop efter karriereforløbet: hvordan det trods store ydre vanskeligheder lykkedes at blive til noget, idet identiteten stort set opfattes som et med den professionelle identitet. Således bl.a. i Georg Brandes' *Levned*, I-III (1905-08). Strukturen findes imidlertid også i forbløffende mange kvindelige selvbiografier. De såkaldte kvindespecifikke områder, f.eks. fødsler og børneopdragelse, underbetones⁶. Naturligvis bl.a. fordi mange kvindelige biografiskrivere definerer sig selv som værende anderledes end andre. Og livshi-

historien kommer så til at handle om, hvordan det lykkedes dem at bryde med den traditionelle kvinderolle og gøre sig professionelt gældende. Et forholdsvis nyt eksempel herpå er Lise Nørgaards erindringsbind, *Kun en pige* og *De sendte en dame* (1992 og 1993). Og for mange erhvervsarbejdende kvinder eller kvindelige kunstnere har karrieren som bekendt også næsten nødvendigvis betydet et afkald på den biologiske kvindelighed.

Ved siden af skildringen af jeg'et og identiteten i udvikling, i krisituationer og i selvhævdelse, findes tilløb til en skildring af offentligheden. Men netop kun tilløb, og det drejer sig så godt som udelukkende om den litterære offentlighed⁷. Den eneste politiske begivenhed, der overhovedet refereres i de otte bind, er første verdenskrigs udbrud. Man kunne f.eks. have tænkt sig, at systemskiftet i 1901 havde gjort et vist indtryk på en kvinde, der færdedes i kredsen omkring det litterære venstre – for slet ikke at tale om indførelsen af kvindelig stemmeret i 1915. Men under læsningen når man faktisk ikke at registrere et savn af disse aftryk af den store historie. Til gengæld møder vi en lang række forfattere. Foruden de mindre ånder som Carl Ewald og Johan Knudsen, har vi ved 3. binds afslutning mødt Herman Bang, Georg Brandes, Holger Drachmann og Johannes V. Jensen – i nævnte rækkefølge. Ungpigebetagelsen af de rigtige digtere lyser ud af bogens sider. Hun reagerer således på Drachmann: »Han saa ud som Vorherre den Gang jeg troede paa ham« (III, 102). Og hun overvejer for spøg, om hun bør trække sig baglæns ud fra en audiens hos Herman Bang, noget der også ville passe hende ganske godt, fordi hendes frisure ikke er velsiddende i nakken (II, 88). Undertiden er vi på læserens og beundrerens afstand af de berømte mænd:

Jeg kendte en anden som tog sig fremmede Landes Gerninger saa nær. Jeg kendte Georg Brandes. Mit egenkærlige Hjerter svulmede over at der var saadanne Mennesker til (III, 105)

I løbet af *Letsindighedens Gave* og *Byen erobret* kommer vi gradvist nærmere til netop Georg Brandes. Det starter med, at han omtales som kvindefrigørelsens mand, da Agnes første gang introduceres i Ewalds hjem, der foruden ham selv og hans børn og kone beboes af to andre erhvervsaktive lærerinder:

Kvinder skal være selvstændige. Det siges her i Byen, at de Damer, der er mest ved, er mine, og nu skal De selv se, hvor deres Virk-

somhed giver dem Holdning og Væsen. Riis har samme Stilling som min Kone, Foer, som er syv Aar yngre, har Formue, og er dog Gymnastiklærerinde. Det er Georg Brandes' Kamp for Kvinden, der har Æren af, at vi er naaet saa vidt (II, 104)

Man mærker sig i forbifarten, at den stolte Ewald omtaler de selvstændige og frigjorte kvinder som »mine«, og fornemmelsen af, at fortalelsen ikke er helt uskyldig, forstærkes af hans næste replikker:

Faar jeg ingen Blomster, køber mine Kvinder. Min Kone bringer mig ogsaa hver Morgen en frisk Manchetskjorte, skønt hun synes, jeg burde nøjes med én hveranden Dag (II, 107)

Georg Brandes' centrale stilling som fremskridtets fører sættes der imidlertid ikke spørgsmålstegn ved – og det bliver der for øvrigt ikke gjort nogetsteds i værket. Men Agnes må på dette tidspunkt beskæmmet indrømme, at hun endnu ikke har læst noget af ham i modsætning til den veluddannede Riis:

»Skaal«. Riis huggede sit Krus mod mit. »Jeg har fulgt G. B.'s Forelæsninger, jeg har alle hans Bøger lige fra Dualismen« (II, 109)

Senere avancerer Agnes til at være deltager i den store fest ved Georg Brandes' 25-års forfatterjubilæum i Odd Fellow-palæet og begejstret overvære fakkeltalen. Måske i den anledning er hun lidt tidligere kommet med en af sine meget sjældne dateringer:

Skulde begge mine store Ønsker blive opfyldt i 1891. En Bog. En Søn (II, 87)

Under festen skimtes også en fyldig veninde af Brandes i baggrunden, med et smykke i håret som en rigtig prinsesse. Derimod omtales ingen hustru, skønt det er ganske usandsynligt at Gerda Brandes ikke har været med til festen – ægteskabet opløstes først i 1910, reelt, men ikke formelt, da Brandes flyttede fra det fælles hjem. Men en fru Brandes ses aldrig sammen med ham i Agnes Henningsens erindringer. Dette er sikkert med velberåd hu, da en ægtemage ville sætte hans selvfølgelige udtalelser om fri kærlighed i et noget tvetydigt lys. Og en skinsyg ægtemage, som Gerda vitterligt var, kunne da slet ikke gå an. Alle hustruer i Agnes Hen-

ningssens erindringer, lige fra fru Ewald til fru Koch – og i øvrigt også Agnes Henningsen selv – er bemærkelsesværdigt frie for enhver jalousi. Dog får rivalinden Nike lov til, på et tidligt tidspunkt, at indføre en bemærkning gående ud på, om ikke Agnes Henningsens storsind med hensyn til Mads' sidespring skyldes, at hun i virkeligheden er træt af ham?

Mændene derimod lever ikke op til deres egne idealer, eller til deres egne krav til kvinderne:

Jeg har prøvet at være utro en Gang i mit Ægteskab. Og Troldmanden [Mads Henningsen] var det altid. Men Carl Ewald mener det kun er for Mænd. Det er da oprørende her hvor der altid kæmpes for Kvindernes Ligeberettigelse? (III, 45)

Hvad specielt Georg Brandes angår, ved vi intet om hans holdning i så henseende, da vi aldrig fik ham præsenteret på tilstrækkelig nært hold.

Agnes Henningsen nærmer sig dog. Først hører hun kun om ham. Så er hun med til en stor offentlig fest for ham og til sidst opnår hun en samtale på tomandshånd for at få kritikerens mening om hendes skribentvirksomhed, som han i øvrigt viser sig ikke at sætte særlig højt.

Hun optræder ved denne lejlighed nærmest som en beundrende skolepige, strømmer over med lovprisninger og er lige ved at glemme sit egentlige ærinde. Nu er det hverken værre eller bedre, end at hun har fået et voldsomt udbrud af forkølelsessår på læberne. Det hænder hende i det hele taget tit, at et eller andet uheld indtræffer, når hun netop har brug for at tage sig allerbedst ud, noget der får læseren til at bære over med de stadike implicitte påstand om, at hun er i stand til at charmere hvem som helst.

Man kan bl.a. erindre sig scenen fra et senere tidspunkt i livsforløbet, hvor hun er elendig – og ukysselig – efter en drastisk tandlægebehandling, just som der er lagt op til den helt store forsoningsscene med Ole Osborne, der på dristigste bejlervis har forfulgt hende i hestevogn gennem Københavns gader.

Nå, men tilbage til Brandes. Det nytter ikke at trøste sig med, at den store mand selvfølgelig ikke tager sig af småting, for det gør han:

Han blandede sig i Smaating ligesom Far, havde den samme sorte Manke, samme Alder, men saa lettere og yngre ud (II, 148)

Han optræder yderligere som en korreksende skolelærer i forhold til hen-

des mundtlige formuleringsevne – og hun på sin side gør ham en smule utålmodig ved at tale så meget om sine fire børn. Brandes har på ingen måde indtænkt moderskabet i sit program for kvindefrigørelsen:

Der er vel andet til for Dem, end at være Moder? en Lidenskab?
Saadan ser De ud? (II, 149)

Hvis dette er en opfordring til en flirt, misforstår hun det, og giver sig med den umiddelbarhed og sandhedskærlighed, der gennem hele værket karakteriserer figuren Agnes, til at plapre ud med, at hun har overvejet Johan Knudsen som elsker, og at hans rigdom vist nok gør ham mere tiltrækkende i hendes øjne. En sandhedskærlighed, hun også i dette tilfælde støder an med over for en mand, der har sandheden som litterært program. Dog ikke mere end at han som afslutning på seancen prøver at give hende et galant kys:

Jeg, Fæ, klemte Hagen ned paa Brystet, fordi min Mund var for modbydelig [forkølelssesår], det kunne jeg jo lade ham om (II, 151)

Og det var så det, tænker læseren. Den eneste chance forpasset.

Meget senere skimtes Georg Brandes nok en gang kommende ind fra kulissen i et selskab, hvor frøknerne Nebelong er til stede: »En travl knirkende Stemme lød derude... han havde kun fem Minutter« (III, 98).

Det er ved denne lejlighed, at den senere Edith Rode skælmisk kaster sig på knæ for den aldrende kvindebedårer og i komisk fortvivlelse udråber, at hun har glemt, hvilken side hun er kønnest fra.

Som man forstår, fremhæves det hele tiden, at Brandes er en aldrende autoritet – han minder om Agnes' far og taler med knirkende stemme, og ærbødigheden over for ham er så stor, at hun i forfjamskelse altid sætter de muligheder over styr, der opstår for en nærmere kontakt. Ved ovennævnte lejlighed gemmer hun sig bag de andre, fordi hun er flov over ikke at have taget sig sammen til at gøre visit i hans hjem i alle de år, der er gået siden sidst. Gentagne gange betoner hun sin beundring for ham i samtaler med andre, og altid giver hun udtryk for at hun helt og fuldt opfatter ham som identisk med heroen, der kæmper for sandhedens sag, mod alle fordomme, til fordel for alle undertrykte og forurettede.

Erindringsværket kan opfattes som en afspejling af et konsekvent forsøg på at følge Brandes' program, et program Agnes naturligvis ikke er bekendt med som barn og ganske ung, bl.a. fordi hendes konservative

opvækstmiljø direkte forhindrer hende i at læse andet end romantisk litteratur.

Hun præsenteres indirekte for Brandes gennem det moderne gennembruds litteratur, som student Henningsen bruger til at gøre indtryk på hende med. Følgende citat fra *Fru Marie Grubbe* går som en ledetråd gennem værket:

Jeg vil at Livet skulle tage mig saa stærkt, at jeg nedbøjjes eller opløftes saa der ikke er Tankerum i mit Sind for andet end det, der løfter mig op, eller det, som bøjer mig ned; jeg vil smelte ud i min Kummer eller brænde sammen med min Glæde (I, 197)⁸

Og søgen efter intensitet og ægthed i livet driver da også netop Agnes frem. Det samme gør en medfødt sensualitet, som hun genkender i student Henningsens recitation af Drachmanns »Vug, O Vove«:

Kunne jeg selv klappe den Glut, som sidder paa Toften og nyrer, over Kindernes Hvælv blot et flygtigt Minut, jeg arme, forelskede Synder... (I, 191)

Det er betegnende nok optimismen og livsdyrkelsen i Brandes' program – og oprørslysten og sandhedskærligheden – der fanger hende. Eller rettere, som viser sig at passe mirakuløst sammen med hendes egen natur, som den allerede skildres fra barndommen. Barndomsbindet er nemlig på ingen måde med i serien for at vise, at miljøet har haft en determinerende indflydelse på karakterdannelsen, som det ville være tilfældet i en naturalistisk udviklingsroman. Hensigten er egentlig heller ikke, som i den ældre dannelsesroman, at fortælle om en ballast fra barndommen, som hun senere lærte at skønne på. Snarere demonstreres naturlige anlæg, der på trods af modstand sætter sig igennem i barndommen og siden hen, nemlig selvstændighed, mod, lyssyn og giversind. Der plæderes altså for medfødte egenskaber og stabilitet i personligheden.

Ved et fortællelemæssigt kup får vi endda ikke så meget af den modstand at se, som hovedpersonen som voksen kommer ud for, fordi hun stort set kommer til at færdes i kredse, der er enige med hende. Hvis hovedpersonen skulle have haft luft for al for megen vrede over forurettelser eller endog nederlag, kunne hun måske komme til at trætte læseren. Dog kan selv frisindede mænd komme med grove udfald mod den livslystne Agnes. De kan endvidere, som tidligere nævnt, være ude af stand

til at leve op til deres eget program, eller deres levevis kan, ufrivilligt, komme til at demonstrere bagsiden af det absolutte frihedsevangelium; som i den rystende episode hvor den overlegne rigmand, Johan Knudsen inviterer sin elskerinde, den hårdtarbejdende enlige mor, Agnes, på hotel i Göteborg, blot for at fortælle, at nu slår han op med hende. Eller når den udi egen indbildning progressive Carl Ewald stort set er ligeglad med sin søn, Poul, kun er interesseret i spøg og skæmt – og fornærmet over at han ikke på stedet kan få Agnes med i byen:

Saa lige vendte han sig om inde i Stuen hvor Poul laa paa Gulvet
og tegnede og gik uden at rose hverken Bopæl eller Børn (III, 139)

De mere grå sider af det moderne gennembrud, som Brandes egentlig heller ikke brød sig om, ser man derimod ikke noget til. Ingen dobbelt-hed i menneskenaturen, ingen smudsige detaljer og ingen trist hverdag. Det er betegnende, at Pontoppidan slet ikke nævnes med et ord.

Det gør 90'ernes lyrikere stort set heller ikke, skønt forfatterinden sådan set er mere samtidig med dem end med de store naturalister. Bortset fra den scene, hvor hun provokerer just Johannes Jørgensen ved uforvarende at vende benene i vejret under en skovtur og demonstrere sine fine silkestrømper. Og så har Sophus Claussen fået lov til at navngive femte bind af erindringerne. Forfatterne fra det folkelige gennembrud, som Johannes V. Jensen og Jeppe Aakjær, har hun derimod tætte personlige venskaber med, ligesom hun sætter stor pris på deres forfatterskaber på grund af virkelighedssansen og sandhedskærligheden. Hun beklager i denne sammenhæng, at hun ikke selv er i stand til at skrive socialt engageret. Hun har nu engang kun talent for at skrive om kærlighed. Hendes litterære program formuleres første gang i lidt naive vendinger passende til den 22-årige, der med hjertebanken nærmer sig autoriteterne inden for den litterære institution:

Jeg gik langsomt i den lune Nat for at tænke over mit Maal her i Li-
vet. Faa Børn. Være med til at gøre det friere for dem og deres
Søstre og Brødre Verden over, lægge min Sten til Sandhedens stor-
re sunde Bygning. Jeg ville ogsaa have Fattigdommen afskaffet
Verden over (II, 94)

Man kunne dog også mistænke den aldrende forfatterinde for at indlægge et strejf af selvironi her.

Det påtales, når mændene omkring hende ikke lever op til sandhedskravet, som når de forarges over nøgleromaner: »Hvad mener I saa med at skrige paa Sandhed og Frihed?« (II, 180). Samme ubetingede sandhedskrav kommer frem, når hun udtaler sig om Carl Ewalds kvindeforbrug:

Tallet var mig ligegyldigt siden han havde Kraft og Hjerte nok.
Hans Uærlighed var det eneste jeg ikke begreb (III, 78)

Somme tider bliver hun nødt til at erindre sig selv om sine egne teorier. Det sker typisk mellem to sætninger – så at sige midt i et punktum, hvor hun hurtigt fatter sig og bringer sig selv på plads i eftersætningen. Således f.eks. da hun overrasker ægtemanden i at kysse hendes bedste veninde, Alice Tutcin:

Hverken han eller jeg havde jo bildt os ind, at vi egnede os for Ægteskab, for een Kærlighed hele Livet igennem, derfor havde vi lavet vores Kontrakt om gensidig Ærlighed. Men skulle det komme allerede nu i de første rige Aar, hvor vi fik Børn? Det skulle det altså (II, 76)

Eller i scenen, hvor Carl Ewald betror hende, at han venter barn med sin kone: »Det var en Overraskelse. En god Overraskelse sagde jeg til mig selv« (III, 65).

Hendes moral er, at troskab, der ikke er af lyst, vil hun ikke vide af, at erotikkens gnist er så hellig, at man altid bør lade den flamme op til et bål, men at der til gengæld skal være tale om den ægte vare. Mændene skal i det mindste en gang imellem synes det er alvor, som hun formulerer det i forbindelse med forholdet til Johan Knudsen. Og hun holder sig selv tilbage, når hun er ved at give efter for tilnærmelser fra en mand, der blot vil kunne tilbyde underholdning og spænding, uden at hun selv føler noget virkeligt for ham. Som i tilfældet med Pete, Herman Bangs mere eller mindre holdte ven, der åbenbart er til begge køn.

Endvidere opfatter hun kærligheden som en ubegrænset given. Betegnende er i så henseende Drachmanns replik om hende: at sådan en lille pige skal være til glæde for mange mænd. Han siger ikke noget om, at hun selv fortjener at få megen glæde.

Hun opfatter det tydeligt som forkert at ytre nogen ønsker eller stille nogen som helst krav til mændene, endsige at pålægge dem nogen begrænsning. Resultatet er også et i og for sig ganske hårdt liv, hvor det

næsten kan opfattes som symbolsk, at hun reelt altid er i økonomisk nød. Hun har simpelthen givet for meget bort.

De reservationer omkring elskerindernes lod, hun måtte have, lader hun andre om at udtale. Således kender hun angiveligt en ung kvinde, det er gået som følger:

Nu levede hun kun for at vente paa den travle Vens Besøg mere ensom end nogen gift som dog har den Glæde at sørge for en Mand hver Dag. Det var langt værre end Ægteskab (III, 100)

Eller hun anbringer utilfredsheden hos en af sine fiktive hovedpersoner, som f.eks. hos Karen Sofie fra *Strømmen*. Således skriver hun om sit alter ego:

Hun maatte til København og opleve det jeg havde oplevet...som jo egentlig ikke var andet end at man i Kunstnerkredse ikke kunne opnaa en Mand for sig selv. Men det maatte ikke være hende naturligt som det havde været mig. Hende ville jeg have anderledes... (III, 124)

Samme romanperson får lov til at gengive sorgen over Johan Knudsens optræden i Göteborg. Her afbrydes erindringerens første-persons-beretning af en tredje-persons-beretning, præcis som ved afslutningen på værket, hvor problemerne også bliver for tunge at bære for jeg'et. Man kunne måske også udtrykke det sådan, at Agnes Henningsen ved de to lejligheder i egentligste forstand er ude af sig selv⁹.

Men den altovervejende stemning er dog lys. Frigørelsen fører til udfoldelse, både erotisk og arbejdsmæssigt, og til overstadig livsglæde:

Mens de andre gik i Køkkenet efter Forfriskninger, vandrede jeg op og ned og nynnede med en gul Silkeskærm paa Hovedet [dvs. en lampeskærm, som en af de litterære herrer i feststemning har prydet hende med] (II, 161)

Han sendte syv Bybude om i den ukrænkelige Manon [frisørsalonen] af den tossede Grund at jeg blev 28 Aar (III, 82)

eller:

Min Verden udvidede sig og blev saa spændende. Nu da jeg igen var fuld af Synd blev jeg nem at omgaas (III, 97)

og:

Sorgløse Tider. Fuldkommen lykkelige Tider. Jeg sad jo og skrev Sandheden (III, 148)

og:

Vi skrev i Rosenduft med legende Børn omkring os (III, 127)

og endelig:

Hun lændede sig ud af vognen og så langt efter ham som han stod der udenfor den døde villa og var hendes pragtfulde fortid (VIII, 190)

Tilbage til Georg Brandes. Allersidste gang vi møder ham i værket er i *Skygger over vejen* pp. 51-55, hvor forfatterinden er en moden dame (50) på ferie i Falsterbo med en flok unge piger, der trænger til adspredelse, og Brandes er gammel (76), vrissen og skuffet, og midt i udarbejdelsen af *Julius Cæsar* (1918). Hun beundrer ham stadig uforbeholdent, men følger også hans behov for opmuntring, og kommer derfor til at overdrive sine beundringsudbrud lidt, men egentlig ikke meget:

Jeg var jo endnu mere begejstret for hans livsværk end for noget andet, for hans skrifers formfuldendthed og mere for det han ville med dem, for hans meninger og mere for hans kærlighed til mishandlede lande, for det mod hvormed han kæmpede imod alt det bornerte i det lille fædreland, som de fleste af hans landsmænd ikke undte ham. Jeg måtte sige det igen, måtte prøve at få det dødfortvivlede til at forsvinde fra ham, om det så kun blev for et øjeblik. »Georg Brandes« sagde jeg sagte. »Der er ingen som har så dejligt et ansigt som De. Levende. Lidenskabeligt. Deres forkyndelse er ligeså storslået som Jesus' var...«(VIII, 53-54)

Så kan hans status som uopnåeligt forbillede ikke fastslås stærkere.

Han havde dog i sin tid været menneskelig nok til at efterkomme invi-

tationen til »rosenfrokosten« i det nyetablerede forfatterhjem i Roskilde. Og er der end noget *overkill* i den opvartning med unge kvinder og blomster, Agnes Henningsen byder ham, er hyldesten dog oprigtig ment og modtages i den ånd, den er givet:

Han tog sig ud i lysegraa Tøj til det høje lysegraa Haar. Der sprudlede Historier fra ham og gammeldags Høviskhed (III, 163)

Det er, som tidligere nævnt, ved denne lejlighed hun udbeder sig lov til at gøre hans polske veninde til hovedperson i sin nye roman:

»Gerne for mig« gentog han og vendte sig til sine blomstrende Damer (III, 164)

Som man ser, er han kun velvilligt kollegialt optaget af den beundrende værtinde og i det mindste mere optaget af de ungdommelige skønheder, han har om sig ved bordet.

Man forbløffes derfor, når breve i Det kongelige Bibliotek afslører, at Georg Brandes og Agnes Henningsen faktisk havde en kærlighedsaffære af ét eller to års varighed, just omkring affattelsen af *Polens Døtre*. Hun, der ellers er så åbenhjertig, mæler ikke et ord om det i erindringerne. Som vi har set er Brandes-billedet tværtimod sådan udformet, at man altid fornemmer hendes beundrende afstand til den uopnåelige. Han er et forbillede, en lærer og en faderskikkelse, og hun er lidt skolepigeforelsket i ham, men den slags forlibelse skal jo netop ikke realiseres i virkeligheden.

Hvorfor i alverden fortæller hun ikke, at det trods alt blev til noget? Et løfte til Georg Brandes, måske, der altid – mestendels forgæves – fordrede tavshed af sine elskerinder?¹⁰ Men han var trods alt død i 1927 og *Byen erobret* kommer i 1943. Hensynet til Brandes' familie kan heller ikke spille ind. Hustruen Gerda, som der mildest talt ikke tages hensyn til i fremstillingen, var død i 1931. Hans voksne datter (Edith) tålte ganske vist ikke hentydninger til sin fars livlige kærlighedsliv, men noget sådant antydes alligevel erindringerne igennem ved alle de veninder, der idelig sværmer omkring ham, eller som han selv hentyder til, når han f.eks. flere gange insisterer på at fortælle om, hvordan en russisk storfyrstinde hævnner sig.

Desuden pålægger Agnes Henningsen sig kun i meget begrænset om-

fang sådanne hensyn, når det gælder andre mænd og elskere, som dog også kan formodes at have efterkommere, der kunne blive krænkede: Carl Ewald, Johan Knudsen, Gunnar Heiberg etc. Det skal dog indrømmes, at den i anden halvdel af værket stedse nærværende Ole Osborne i virkeligheden hed Dethlef Jürgensen. Han var ikke norsk skibsreder, men storkøbmand fra Flensborg. Han talte med andre ord ikke det norsk, hun så overbevisende gengiver, men velsagtens dansk med tysk accent. På den anden side var han umiddelbart genkendelig for alle i samtiden, også for sin kone, der skal have takket Agnes Henningsen for at skrive så pænt om hendes mand¹¹. Hvorfor så denne diskretion, når det gælder Georg Brandes?

Konklusionen må blive, at det slet ikke drejer sig om diskretion, men om komposition. Brandesfiguren ville lide ved at blive trukket ned på det jordiske plan, det ville være at fremstille ham som en mere eller mindre troløs og distræt elsker, der efter et par år ikke rigtig gad mere. Han ville således blot blive én i rækken, og vel sagtens også, som de andre, behæftet med fejl, når man så ham så tæt på. Der ser nærmest ud til, at han gjorde en ende på forholdet, som han næppe har taget særligt alvorligt, og det ville vel også være et for stort nederlag at røbe noget sådant på baggrund af det noget nær guddommelige format, han har fået i erindringsværket.

Hvis man forestiller sig, at det fra Agnes Henningsens side heller ikke har drejet sig om den store kærlighed, men snarere om en slags triumf: hun har opnået den efterstræbte mands gunst, om end for kortere tid, ville det også svække det billede af sig selv, hun giver i erindringerne, som ideelt motiveret i kærlighedsanliggender.

I erindringernes kronologi udspiller kærlighedshistorien sig midt mellem *Byen erobret* og *Kærlighedssynder*. Altså i det handlingsmæssige hul, der faktisk er mellem »rosenfrokosten« og Carl Ewalds erklæring om, at hun nu har erobret byen som forfatterinde og hans lidt maliciøse forudsigelse af, at hun næppe får landet med – og så næste bogs skildring af den lidt mistrøstige færd med svogerens dampskib. De færreste læsere vil dog fornemme, at der mangler noget her.

Ligesom de færreste vil være opmærksomme på, at når Georg Brandes senere optræder i værket og som sædvanlig præsenteres som en chevaleresk og omsorgsfuld ældre mand, som Agnes og læseren skylder megen beundring, findes der faktisk en hentydning til »rosenfrokosten« og en indirekte tilståelse af affæren.

Det drejer sig om skildringen af en premiefest i *Den rige fugl*, hvor Agnes Henningsen har huset fuldt af alle sine kunstnerbkendte med

brødrene Brandes i spidsen og Gustav Wied så beruset, at han går rundt med en af husets blomstervaser i lommen, og midt i al feststemningen er værtinden uhjælpelig syg og omtåget af smertestillende pulvere. Faktisk kan hun nærmest ikke få et ord frem på grund af en tiltagende halsbetændelse, og slet ikke overskue det organisatoriske. Det er snart et mindre onde, at hendes skuespil vist nok kun har haft mådelig succes. Den 70-årige Georg Brandes redder på det eleganteste situationen med følgende lille tale:

Vor værtinde som har alt, skønhed såvel som talent, men som har mistet stemmen, beder mig, som har mistet alt andet, byde Dem velkommen (VII, 74)

Derefter konverserer han såvel den syge værtinde som hendes noget måbende niece på det mest opmærksomme og mest underholdende og ender omsorgsfuldt med at få Agnes anbragt i en diskret krog, i en lænestol og med et tæppe over sig. Og det er her, omtåget af feber og pulvere og lettere almindeligt beruset, at Agnes under indtryk af rosenduften fra festens blomster kommer til at tænke tilbage på Roskildetiden. »Rosenfrokosten« nævnes ikke direkte. Den association må læseren selv få. Og vedkommende skal være meget skarpsindig for at opdage, at der i de efterfølgende slørede betragtninger over roser, Brandes og hans Shakespearebog, gemmer sig en tilståelse – ikke bare af en drøm, der ikke blev til noget:

Jeg lukkede øjnene og var alene. Rosenduften fik mig til at mindes den lykkelige tid i Roskilde hvor fremskridt susede en om ørene og jeg troede det ville blive ved. Der lød en strofe inde i mit hoved:

...Kvinden skulle
bestandig søge sig en ældre mand.
Da holder hun sig tæt til ham og hersker
som ligebyrdig i sin herres hjerte.

Jeg havde altid forstået Shakespeare og alle store og små bedst gennem Georg Brandes' ord, Georg Brandes' sjæl. Og det første år i Roskilde havde han givet mig alle sine bøger i røde bind, med et digt af ham selv foran, jeg elskede dem mere end noget andet. Åh nu sang det igen:

Da holder hun sig tæt til ham og hersker
som ligebyrdig i sin herres hjerte.

Ligebyrdig var nu så meget sagt, men...
(VII, 79-80)

Hvorfor historien *her* antydes, når den med flid springes over mellem bind 3 og 4 er ikke helt indlysende.

Hvis vi holder os til teorien om et løfte til afdøde Georg Brandes om aldrig at røbe forholdet, kunne man tænke sig, at forfatterinden ganske vist har villet holde det løfte, men alligevel ikke kunnet nære sig for at anbringe et enkelt spor senere hen.

Holder vi os til teorien om komposition og livsanskuelse, giver det mening at konkludere, at der er en indholdsmæssig gevinst i at fremstille forholdet på den måde, det sker. Det kommer til at tage sig ud, som om der har ligget en mulighed i luften, som den yngre Agnes Henningsen ikke har benyttet sig af, hvad hun nu halvt om halvt angre. Og som om den ældre mands hensynsfuldhed kunne have været en modvægt mod de yngres egoisme.

Den tilgængelige viden om virkeligheden omkring et eksisterende kærlighedsforhold mellem Agnes Henningsen og Georg Brandes i årene 1901-02 gemmer sig i 39 breve fra Agnes Henningsen til Georg Brandes, indtil videre utrykte, som befinder sig på Det kongelige Bibliotek.

Samme bibliotek rummer ellers påfaldende få papirer omkring Agnes Henningsens liv og virke, men til gengæld et svulmende Brandes-arkiv. Georg Brandes gemte åbenbart noget nær alle de breve, han modtog fra sine talrige korrespondenter hele livet igennem, og det er på den måde, at ovennævnte breve er blevet bevaret. Brevene fra ham til hende mangler, og det er således umuligt at konstatere, om de breve, f.eks. angående *Po-lens Døtre*, som han citeres for i erindringerne, har eksisteret.

Agnes Henningsens breve er skrevet 1901-1918, med en koncentration omkring årene 1901-02, hvor der bestod et seksuelt forhold mellem parterne.

Det sidste brev i samlingen er skrevet til Brandes' fødselsdag i 1918:

4. 2. – 1918 [bibliotekets datering]

Guldbergsgade 105,
Lørdag Aften

Kære Store Ven

Mange kærlige Ønsker fra Deres Ven og Beundrer

A.H.

Muligvis kan brevenes ophør på dette tidspunkt sættes i forbindelse med, at Agnes Henningsen gifter sig med Simon Koch i 1919.

Nogle meget varme breve stammer fra perioden 29.3. til 16.9. 1902, hvor Brandes opholdt sig udenlands, i Berlin og vistnok i Paris. En stor del af brevene er udaterede, men kan i de fleste tilfælde omtrentlig dateres ud fra deres indhold. Biblioteket har da også forsøgt en sådan datering. Det første af Agnes Henningsen daterede brev stammer fra Roskilde, 27. februar 1902. Før dette er indlagt 26 breve, der efter KB's skøn er ordnet kronologisk. De antages altså at være affattet før ovennævnte dato. Disse breve er som regel forsynet med ugedag og affattelsessted, skrevet med Agnes Henningsens hånd. Det fremgår heraf, at nogle af dem er skrevet under den studierejse i Polen, der gik forud for affattelsen af *Polens Døtre* (1901). Efter 1902, hvor forholdet formentlig er gået i stykker kort efter Brandes' hjemkomst fra rejsen, sendes hovedsagelig lykønskningebreve til hans fødselsdag.

Alle brevene har overskriften »Min store Ven« eller »Min store elskede Ven« og underskriften »Deres lille Veninde«. Det sidste kan muligvis opfattes som en hentydning til hendes klejne legemlige statur, men skal vel først og fremmest forstås som et udtryk for den grænseløse beundring, der også lyser ud af brevene. Hun er simpelthen glad og taknemmelig over, at den charmerende, verdensberømte og åndfulde mand overhovedet vil se til hendes side. Hun giver udtryk for fuldt ud at acceptere hans betingelser om total frihed i erotisk henseende og total frihed til at komme og gå som det passer ham. Samme erotiske frihed betinger hun imidlertid også sig selv, og hun bruger af og til dette som en let trussel i forsøg på at få ham lokket tilbage til København.

Enten er hun virkelig i stand til at acceptere de barske præmisser – der også indbefatter at kunne spøge med eksistensen af andre elskerinder, eller også lader hun som om – på en temmelig overbevisende måde.

Hun er noget af et enestående tilfælde blandt Brandes' talrige elskerinder, idet hun åbenbart ikke tog skade på sin sjæl af forholdet. Brevene giver udtryk for, at hun opfatter det hele som uforpligtende, men intens erotik, og at hun derudover ikke forestiller sig nogen form for yderligere fællesskab. Rent praktisk har det absolut hemmeligholdte forhold funge-

ret sådan, at parterne er mødtes på et lejet værelse et par timer om ugen, når Brandes ellers var i København, jf. brevet, hvor hun tager ind for at gøre værelset i stand før hans forventede hjemkomst fra udlandet.

Agnes Henningsen er på dette tidspunkt 32 år gammel og har siden 1895 levet som enlig mor på usikre forsørgelsesvilkår, først i København, og siden 1900 i Roskilde. Det er foruden novellerne i dagbladet *København* lykkedes hende at få udgivet to romaner, *Strømmen* og *Glansbilledet* (begge 1899).

Brandes er 59 år gammel og har netop fuldendt udgivelsen af sine *Samlede Skrifter* (1899-1902). Han er stadig gift med den med god grund skinsyge Gerda (ægteskabet indgået 1876), og han har stadig en halvofficiel førsteelskerinde i Bertha Knutzon (forholdet indledt 1883). Han opretholder forbindelse med sin polske veninde, Jozefa (bekendtskabet fra 1885) og sine to russiske elskerinder, fyrstinde Tennicheff og Nadina Auer, som han har lært at kende under den russiske foredragsrejse i 1886. Han er desuden ved at komme sig over tabet af Anna Tutein i 1896, en kvinde han mente det så alvorligt med, at han havde lagt planer om at lade sig skille for at indgå ægteskab med hende, men han har endnu ikke mødt Talitha Schütte, der skulle blive hans permanente livsledsager fra 1905 til 1922¹².

Imellem Anna og Talitha har han åbenbart forsøgt at trøste sig på forskellig vis. Straks efter at han har fået vished om, at Anna har forlovet sig til anden side, indleder han således et forhold til en tysk beundrerinde, maleren Betty Wolff. I Det kongelige Bibliotek findes 26 breve fra hende til Georg Brandes, strækkende sig over tiden fra 1891 til 1927, med en afbrydelse i perioden 1905-11, hvor forholdet til Talitha Schütte var på sit højeste. Affæren med Betty Wolff synes at have kulmineret omkring årene 1899-1902 – altså samtidig med affæren med Agnes Henningsen. Fra denne periode stammer Bettys Wolffs næsten desperate kærlighedsbreve. Det er efter al sandsynlighed hende, han besøger i Berlin, medens Agnes Henningsen gør sig bekymringer om, hvorvidt livet skal blive for trist for ham der, og helt unødvendigt spekulerer over, om der skulle være risiko for, at han gik hen og faldt for hendes veninde, Bokken Lasson.

Det ser ikke ud til, at Agnes Henningsens krav om absolut ærlighed er blevet imødekommet af Brandes. Bettys eksistens har hun vist trods alt ingen anelse om. Og det er vel også tvivlsomt, om hendes krav til sig selv, om at det i det mindste af og til skulle være alvor for manden, er opfyldt. Der er således flere gode grunde til, at affæren ikke betros efterverdenen i erindringerne. Der er egentlig ikke noget at prale af.

Nedenfor følger en række centrale citater fra brevene:

Onsdag

Min store Elskede – Kære store Ven.

Saa De en lille vinkende Dame paa Roskilde Banegaard! – Jeg saa ikke Dem (...) Jeg tænker med Gru paa, hvor Deres Humør var slet sidst De var i Berlin, haaber det er bedre, haaber at Bokken ellers opmuntrer Dem og gør Dem glad, føler et lille Stik i mit Hjærte ved Tanken, haaber det alligevel. – Men saa maa der ikke komme andet end godt ud af det – ingen Skuffelse paa nogen af Siderne. – Naa ikke mere om det. Alt for godt maa det jo heller ikke blive! (...) Mandag rejser jeg til Søsteren i Aalborg. (Adresse N. K. Stroyberg. Aalborg). Jeg benytter Lejligheden mens den store Ven er borte, sidst benyttede han Lejligheden, mens jeg var borte. Er dog lige elsket og tilbedt af

Den Lille

Lørdag Aften

(...) Hav det godt, se dybt, tal som altid, vær ung og smuk og elskværdig, kys med Maade og længes lidt efter

Deres Lille Veninde

Aalborg Torsdag

Kære min store Ven

Hvad er det for et henrivende Brev, De sender mig: »Min egen lille Elskling. Min egen elskede Lille.« (...) Ellers var det dejligt det sidste med det lille »Elskling.« Hvor taknemmelig den store Ven er for saa lidt som

Den lille Veninde

29.3.-02

(...) Jeg bliver saa glad hver Gang jeg faar et Brev fra Dem, stadig synes De mig at holde mere af mig og jeg synes at jeg har naaet det meste en Kvinde kan naa ved at have vundet noget af Deres Kærlighed (...) Vi har i Aften, Riis og jeg, læst »Det store Menneske, Kulturens Kilde« – igen. Højt – det er dog pragtfuldt ikke sandt: det kan De selv være. Det er blevet, som De har villet det! Vi elsker Dem alle her! Riis takker for Hilsenen, hun kyssede paa Fingeren til Brevet da jeg læste det for hende. Og jeg takker Dem, fordi De tænker paa at tage noget med hjem til mig; jeg vil forfærdelig gerne have noget af min store Ven; alt det jeg har faaet af ham er mig kært, selv Uret som ikke er smukt (men ligesom grimme Mennesker godt og rart). Silkestrømper! Jeg bruger kun Uld, selv til Bal. Silkestrømper er nok dejlige til at lade sin store Vens Fingre glide henad, men han tager alting af i de første tre Sekunder. En hvid Parasol ønsker jeg mig; jeg tænker mig at Forretningen kunde sende den her til Roskilde, ellers et creme gult Kniplingsovertræk til et Liv. Se nu bliver Madammen veltalende. Det bliver hun ikke naar vi ses. To Maanedes store Ven! Min Mund bliver ganske bleg. Jeg maa selv sidde og bide i den. Det hjælper lidt paa den ukysse Fornemmelse, jeg har. Min egen store Elskede. Ingen Mand er saa smuk og dejlig som du, selv uden at være Georg Brandes er du dejlig. Og jeg længes efter dig. Og jeg vil sige du til dig første Gang vi ses.

Deres lille

Roskilde Fredag

Begynder den store Ven slet ikke at tænke paa Hjemkomst. Jeg kan saa godt forstaa det; skønt jeg længes efter at kysse Dem, siger jeg dog hver Dag til mig selv: det er godt at han bliver borte, for han synes her er saa trist. Om et Par Dage vil jeg dog tage ind til Byen og gøre vort Værelse istand til Deres Hjemkomst; det vil være ligesom en lille Begyndelse.

Mange Hilsener
A. H.

Søndag

(...) Jeg skal jo ogsaa se min store Ven i to smaa Timer om Ugen og det er en stor Glæde.

Agnes Henningsens erindringer er omhyggeligt kunstnerisk tilrettelagt. Det er således næppe tilfældigt, at hun undlader at fortælle om den affære, som turde være dokumenteret af brevene ovenfor¹³. Når hun i stedet vælger at skildre Brandes med status som forbillede og med en kunstnerisk og erotisk aura, opnår hun, at utopien om den store kærlighed som både lidenskabelig og givende, som både eros og agape, bevares. Ikke alene er Georg Brandes' lære efterfølgelsesværdig. Hans person repræsenterer i hendes fremstilling en forening af både de spændende og troløse elskeres og den altruistiske Simon Kochs egenskaber. Og hertil kommer, at Georg Brandes' åndelige spændvidde er usammenlignelig med andres. Så hvis bare kortene havde været givet lidt anderledes, havde utopien været inden for rækkevidde.

Noter

1. I enkelte udgaver kaldet: erindringsromaner, i andre, deriblandt I. udgaven, erindringer. Undertiden mangler genrebetegnelsen. I, *Let Gang paa Jorden* (1941); II, *Letsindighedens Gave* (1943); III, *Byen erobret* (1945); IV, *Kærlighedssynder* (1947); V, *Dødsfjende – hjertensker* (1949); VI, *Jeg er levemand* (1951); VII, *Den rige fugt* (1953); VIII, *Skygger over vejen* (1955).
2. Om den selvbiografiske genres didaktiske karakter, jf. Johnny Kondrup, *Erindringens udveje* (1994).
3. Jozefa Szebko (jf. Georg Brandes, *Levned*, III, 158-160). Digtet »Jusja« i *Ungdomsvers* (1898) er rettet til hende.
4. Jf. Annegret Heitmanns afhandling, *Selbst schreiben. Eine Untersuchung der dänischen Frauenautobiographik* (1994), p. 51 – om den dobbelte tidsstruktur som medkonstituerende for genre.
5. Den økonomiske begrundelse glemmes altså, så snart der bliver tale om kvalificeret kunstnerisk vejledning, jf. Sanne Stemann Knudsen, *Kærlighed og karriere* – utrykt speciale fra Odense Universitet, hvor der fremsættes den tese, at ønsket om at overbevise om hovedpersonens impulsivitet og den dermed forbundne lette og hurtige stil river forfatterinden med, så hun kommer til at underbetone alvoren i sit kunstneriske arbejde, men at hendes ambitioner om kunstnerisk standard alligevel skinner igennem.
6. Således konklusionen i Annegret Heitmanns afhandling, *Selbst schreiben. Eine Untersuchung der dänischen Frauenautobiographik* (1994).

7. Erindringerne får her karakter af memoirer, Johnny Kondrups terminologi fra *Erindringens udveje* (1994), dvs. skildringer af samtiden. De fortjener ellers udpræget betegnelsen autobiografi, eftersom de handler om et menneskeligt selv i hele dets udstrækning. Johnny Kondrups tese om autobiografien som næsten nødvendigvis beslægtet med dannelsesromanen er dog i denne forbindelse diskutabel. Forfatterinden er ikke »hjemme« i barndomsafsnittet. Der er langt hen snarere tale om emancipation end om udvikling. Og slutningen er åben.
8. Sic. – Mads Henningsen retter: der står: »Jeg vilde (...) De sætter det i Fremtid. De gør det til Deres Program« (I, 197).
9. Det er af stor virkning, at autobiografiens sædvanlige regel, om at forfatter, hovedperson og jeg-fortæller er identiske, brydes.
10. Jf. f.eks. bebrejdelsen til Victoria Benedictsson i brev af 3. 6. 1888 for at have været for åbenmundet, *Georg og Edv. Brandes Brevveksling...*, ed. Morten Borup, VI (1939), p. 269.
11. Paul Hammerich, *Lysmageren, en krønike om Poul Henningsen* (1986), p. 85.
12. Kilder: breve og dagbøger i Brandes-arkivet, Det kongelige Bibliotek. Nærmere redegørelse i mine to artikler: »Den offentlige og den private Georg Brandes«, *Nordica* 1, 1984, og »Georg Brandes – en standhaftig ildsjæl«, *Nordica* 6, 1989. Anna Tutein var kusine til Alice Tutein, Gustav Wieds hustru og Agnes Henningsens gode veninde. Alice optræder hyppigt i erindringerne. Anna aldrig – i det mindste ikke med navns nævnelse, skønt Agnes Henningsen utvivlsomt må have kendt hendes eksistens.
13. Problemet om autobiografiens forhold til henholdsvis fiktion og sandhed behandles både af Johnny Kondrup op.cit. og Annegret Heitmann op.cit. Sidstnævnte løser problemet sådan, at skønt der naturligvis forekommer kunstneriske greb i en autobiografi, og skønt forfatteren naturligvis kan redigere og foretage udeladelser m.v. skiller autobiografien sig dog fra fiktionen ved eksplicit at referere til virkeligheden. Den behøver ikke nødvendigvis i alle detaljer at være sand, men kan ikke desto mindre godt være »autentisk«. Noget sådant kunne måske siges om erindringernes Brandes-billede. Noget andet er, at sandheden kan have to sider. Når Agnes Henningsen i sine skønlitterære værker, f.eks. *Elskerinden*, 1906, og *Den elskede Eva*, 1911, giver bitre og pinagtige billeder af elskerindens lod i modsætning til erindringernes overvejende opmuntrende billede, behøver det ikke at skyldes, at hun på sine gamle dage forfaldt til skønmaleri. Der kan være tale om to sandheder, eller to autentiske oplevelsesformer. På samme måde som når erindringerne på overfladen udsiger én form for sandhed og på et dybere stilistisk plan kaster et skråt lys ind over den, eller ligefrem sår tvivl om den.

Vandrehistorien og de episke love

Af Robert Zola Christensen

Vandrehistorien kan i videnskabeligt begreb defineres som en kortere episk fortælling, som lægger hus til et usandt, påhittet indhold, der fremstilles som en virkelig hændelse.¹ Et andet definatorisk kendetegn er den omstændighed, at fortællingerne primært bevæger sig omkring i folkemunde uden påviselig ophavsmand. Her kan lægges til, at fortælleren i reglen har fået historien fortalt af en god ven eller et troværdigt familie-medlem, der samtidig holdes frem som sandhedsvidne. Der er altså tale om et moderne stykke folkedigtning, og det er nærliggende rent ud at benævne vandrehistorien et »moderne folkesagn«.² Det er da også som et sådant, jeg vil gøre den til genstand for undersøgelse her.

I et antal artikler har jeg tidligere beskæftiget mig med vandrehistoriens litterære kvaliteter, dens *æstetiske virkekraft*.³ Et aspekt der ellers uberettiget har været underbelyst i den ældre såvel som den nyere sagnforskning, der langt hellere har sat fokus på udbredelse, genreproblemer, morale og andet.⁴ I denne opsats vil dette arbejde fortsætte med en præsentation af de narratologiske lovmæssigheder, der synes at være sat for vandrehistorien som litterær fortælling, heraf overskriften. Jeg vil til en begyndelse referere til en afhandling af Axel Olrik, der – ved sin optagethed af de litterære egenskaber – udgør en undtagelse fra den traditionelle sagnforskning og direkte har ansporet det foreliggende arbejde.

Olrik: »Sagnets bygning: de episke love«

I 1921 udgiver Hans Ellekilde Axel Olricks efterladte manuskript *Nogle Grundsætninger for Sagnforskning*. I denne sammenhæng er det tekstafsnittet »Sagnets bygning: de episke love«, jeg vil henlede opmærksomhed på.⁵

I sit arbejde med folkedigtningen, nærmere bestemt de forskellige sagnformer, blev Olrik opmærksom på tilbagekommende karaktertræk; at fortællere i store dele af den folkelige sagnverden har en tilbøjelighed til at tage visse hensyn og ubevidst overholde bestemte regler. Det er disse »vedtægtsmæssige fremgangsmåder ved opbyggelsen af en fortælling«, som Olrik benævner sagnets »episke love«. ⁶ Han oplyser i en anden udgivelse, ⁷ at selve betegnelsen »episke love« er hentet fra nordmanden Moltke Moe, der allerede i 1890'erne i en foredragsrække om folkeeventyret gjorde brug af termen. Der er dog forskel på det dækningsfelt, de to tildeler ordet. Hvor Moe anvender udtrykket, når der arbejdes med folkedigtningens *forandringer* og *vandringer*, tager Olrik bestik af *fremtrædelsesformerne*. ⁸ Med en vending lånt fra den tyske forsker Walter Berendsohn kan vi sige, at hvor Moe undersøger folkedigtningens leve-regler (*Lebensgesetze*) så beskæftiger Olrik sig med stilreglerne (*Stil-gesetze*). ⁹ En anden måde at karakterisere forskellen på er at benævne Moes perspektiv *diakront* og Olriks *synkront*. ¹⁰

Ved at rette opmærksomheden mod teksternes basale form og virke-måde, hvad teksterne repræsenterer i sig selv, synes Olrik i et forsknings-historisk perspektiv at bryde med de anskuelsesformer, der var fremher-skende i hans egen samtid. Det gælder den geografisk-historiske metode, også kaldet den finske skole, hvor vægten blev lagt på teksternes historiske og geografiske bindeled med henblik på at rekonstruere den absolutte urform. ¹¹ Det gælder ligefuldt den romantiske forskningstradition, vi bl. a. kender fra Olriks egen lærermester Svend Grundtvig, hvor det gjaldt om at komme på det rene med de enkelte teksttypers udbredelse og derigennem folkets, kulturens og ikke mindst nationens historie.

Hvis vi kigger efter et forskningsarbejde, der i større målestok er beslægtet med Olriks, finder vi Vladimir Propps eventyrmorfologi, der ikke kunne tænkes uden Olriks forarbejde. ¹² Men desuagtet, at de begge beskæftiger sig med teksternes form og strukturering, så går Propp langt videre i sin formalistiske grammatisering af stoffet. Hvor Propp i sin undersøgelse opstiller sin genreprofil som et statisk aftryk af det russiske eventyr (med en insisteren på funktionsrække og figurliggørelse), så synes Olriks arbejdsgang dynamisk. Olrik var forberedt på fortløbende at skulle afstemme sit begrebsapparat afhængigt af, hvordan det klarede det praktiske møde med teksterne. Det er af den grund, vi ser, hvordan Olrik gennem årene løbende omarbejder sine paragraffer, og hvordan han undervejs i den enkelte fremstilling hele tiden giver håndgribelige prøver på det opstillede regelsæt.

De episke loves udformning

Olriks lovsamling består af i alt 25 paragraffer, der i kort begreb har følgende indhold:

§ 57: De episke love. Store mængder af sagnstof udvælger samme talstørrelser, samme persontyper og samme midler til spænding. § 58: Loven om sagnets overskuelighed. I sagnet er der få personer. På sagnets scene griber kun få kræfter ind i et menneskes skæbne. Og såfremt noget skal fremstilles som et resultat af mange samvirkende kræfter, så lader sagnet dem virke én efter én. § 59: En ytring af sagnets overskuelighed er bl. a. den såkaldte sceniske totalslov: sagnet bringer nødig mere end to personer på scenen samtidig. § 60: Sagnet giver sine personer kun de til handlingen nødvendige træk. § 61: Folkedigtningen kender ikke den udførlige beskrivelse, hvorfor den tyer til gentagelsen såfremt aspekter af handlingen skal fremhæves som særligt betydningsfulde. § 62: Sædvanligvis er gentagelse forbundet med stigning; skal f.eks. tre prøver løses, så er den sidste den vanskeligste. § 63: Enhver egenskab hos en person eller en ting må udtrykkes i handling. § 64: Sagnets plastik. Sagnet lader hvert optrin danne et tydeligt billede for fantasien. Med forkærlighed stiller sagnet de simple modsætninger sammen: stor mod lille, mand mod kvinde. § 65: Sagnets logik. Sagnet indfører ikke gerne andre motiver end dem, der får indflydelse på handlingen. § 66: Handlingens enhed. Sagnets handling vil stræbe mod en enkelt begivenhed som sin afslutning og udelade, hvad der ikke vedkommer denne. § 67: Den episke og den ideale handlingens enhed. Hvert træk ved fortællingen virker med til fremkaldelse af en begivenhed. § 68: Handlingens ligeløb. Sagnets handling bevæger sig stadig frem til det – årsagsmæssigt og tidsmæssigt – næste punkt. § 69: Person-enheden (Midtpunkt-loven). Sagnet grupperer sig altid omkring en hovedperson. § 70: To hovedpersoner. Når der synes at optræde to hovedpersoner, vil en af dem optræde som den formelle hovedperson, og sagnet tager sit udgangspunkt i hans skæbne og følger den til målet. § 71: Modsætningsloven. Når to personer optræder på én gang, vil sagnet bringe dem i karaktermodsætning, ofte også i handlingsmodsætning til hinanden. § 72: Modsætningsloven virker sædvanligvis fra sagnets hovedperson ud på dets bipersoner. Hovedpersonens modstander gøres ham så ulig som muligt i karakter. Også nye bipersoner skabes for at være karaktermodsætninger til hovedpersonen. § 73: Tvilling-loven. Når to personer optræder som fælles om en handling, er de

derved betegnede som svagere end én enkelt. § 74: Tretals-loven. Sagnet har en forkærlighed for tallet tre, både i personer, i ting og i efter hinanden følgende optrin. Særlig gælder det eventyret. § 75: Bagvægts-loven. Når flere stilles ved siden af hinanden, ligger der et eftertryk på den sidste i rækken: den yngste af tre brødre, det sidste af tre forsøg osv. § 76: Indledningsloven. Man går i sagnets begyndelse (1) fra det enkelte til det mangfoldige, (2) fra det hvilende til det stærkt bevægende, (3) fra det daglige til det usædvanlige. § 77: Hvileloven: Fortællingen standser sædvanligvis efter den afgørende begivenhed, men nødig så pludselig at det giver et ryk i tilhørerne. Som rolig afslutning tjener en kort slutningsfortælling: (1) hovedpersonens senere skæbne, (2) indvirkning af hovedpersonens skæbne på andre, (3) bipersonernes videre skæbne, f.eks. i form af straf. § 78: (Paragraffen udgøres af en række småprøver på ovenstående betragtninger.) § 79: De episke loves æstetisk-sjælelige årsager. (Paragraffen er ikke udfyldt.) § 80: De episke loves historiske årsager. (Paragraffen er ikke udfyldt.) § 81: Episke love og litteraturværker. De episke love gælder til en vis grad også kunstdigtningen, dog ikke med så stærk skematisering. § 82: De episke loves betydning for forskning. (Paragraffen er ikke udfyldt.)

Sådan ser paragrafsamlingen ud i kortform. Det er vigtigt at holde sig for øje, at regelsættet repræsenterer tilbøjeligheder¹³ og ikke matematisk og ufravigelig ensformighed, som Paul Rubow synes at lægge Olrik i munden.¹⁴ For egen regning, i en karakteristik af Olriks betragtningsmåde, vil jeg betegne lovsamlingen som ideal-konstruktioner, der er hentet ud af de frekvente karakteristika, som de faktiske tekster synes at opvise. De opstillede lovmæssigheder er således ikke et eksakt aftryk af virkeligheden, selv om de enkelte bestanddele er hentet herfra.

Vandrehistorien og de episke love

Når jeg i det følgende sætter mig til opgave at beskrive og forklare de episke love, de regler der gør sig gældende for vandrehistoriens formgivning, agter jeg ikke at overtage lovene én efter én, sådan som de lægges frem af Olrik, og så efterfølgende afprøve dem på vandrehistorien. Det er der to grunde til. For det første sigter det dækningsfelt, Olrik tildeler sagnet, langt bredere end det definitoriske målområde, vi siden brødrene

Grimm ellers er vant til at henregne til folkesagnets. I Olriks meget rummelige afgrænsning indgår – ud over hvad vi traditionelt betegner som (folke)sagn – kvad, saga, myter, eventyr og mere endnu. Det er i den anledning muligt at opstille love, der gælder for folkeeventyret (f.eks. § 74 og § 75) men ikke for vandrehistorien (og vice versa). Min interesse samler sig specifikt om vandrehistorien. For det andet har jeg til hensigt at formulere mine love under hensyntagen til de teknikker, som litteraturvidenskaben har stillet til rådighed siden Olrik. Jeg vil gennem følgende oversigt vise, hvordan min taksonomi adskiller sig fra Olriks og ad den vej lade det fremgå, på hvilken måde han har befrugtet mit arbejde.¹⁵

- § 1. Loven om vandrehistoriens plastik (jf. Olrik § 64).
- § 2. Loven om vandrehistoriens temporale og tematiske ligeløb (jf. Olrik §58, § 68).
- § 3. Loven om handlingens enhed (jf. Olrik § 58, § 65, § 66, § 67).
- § 4. Indledningsloven (jf. Olrik § 76).
- § 5. Afslutningsloven (jf. Olrik § 77).
- § 6. Loven om person-enheden (jf. Olrik § 69, § 70, § 73).
- § 7. Modsætningsloven (jf. Olrik § 59, § 64, § 71, § 72).
- § 8. Økonomiloven: Personerne tildeles kun de til handlingen nødvendige træk (jf. Olrik § 60).
- § 9. Synlighedsloven: Personernes bevæggrunde og egenskaber udtrykkes i handling (jf. Olrik § 63).
- § 10. Loven om personbunden synsvinkel (ingen modsvarighed hos Olrik).

Paragraf et til fem drejer sig om, hvorledes fortællingen gestalter sig som tekstforløb i et scenisk rum. Paragraf seks til ti tager sigte på de optrædende figurer, *dramatis personae*, og lovmæssighederne for deres tilstedeværelse i det fortalte rum.

Det turde nu være klart, at min paragrafsamling med henblik på vandrehistorien vedgår sin gæld til Olrik, uden at det på nogen måde er formålet ordret at gentage, hvad han allerede har sagt. Desuden: Hvor Olrik først og fremmest forholder sig deskriptivt til sit emne, vil jeg i det følgende give et bud på, hvad der ligger til grund for lovenes forekomst.

Bagvedliggende faktorer

Som det fremgår afslutter Olrik sin fremstilling med to udfyldte paragraffer, § 79 og § 80, der med overskrifterne »De episke loves æstetiske-sjælelige årsager« samt »De episke loves historiske årsager« udstikker rammerne for et videre arbejde med henblik på de faktorer, der gemmer sig bag reglerne. Her vil jeg tage handsken op og give et bud på, hvilke kræfter der virker bag det sæt regler, som er sat for vandrehistorien.

Det er min foreløbige påstand, at de tilbagekommende love for den narrative performance kommer i stand på baggrund af tre overgribende principper. Det ene angår stofudvalgets overskuelighed, sådan som vi finder det beskrevet hos Olrik (§ 58), det andet vedrører, hvordan fortællingen bedst virker på sin tilhører og det tredje angår det plausible i handlingsindholdet. De tre principper står i et gensidigt påvirknings- og afhængighedsforhold, der sætter grænserne for fortællingernes virkefelt.

Da vandrehistorien i reglen er en mundtligt traderet genre, et stykke kortere folkedigtning, må handlingsgangen være til at overse. Fortællingen skal helst være så effektiv og virkekraftig som muligt, men den må absolut sørge for at være det inden for de rammer, der gælder for en kortgenre. Vandrehistorien må f.eks. ikke blive for kompliceret, da den almenmenneskelige hukommelse sætter en begrænsning for plottets mulige omfang og forfinelse. Vi taler om et fortælle-økonomisk princip, hvor det gælder om at få det størst mulige udbytte ud af den mindst mulige indsats. Og det skal gå for sig, uden at troværdigheden sættes over styr. Samtidig kan vi nemlig sige, at sandhedskriteriet er den faktor, der sætter rammerne for den spilleplads, historien har til rådighed. Det nytter kun lidt, at historien er overskuelig og virkekraftig, såfremt den spænder bucn for hårdt og bevæger sig ud dér, hvor handlingen ikke først kunne være gennemspillet i realverdenen. I så fald er det ikke en vandrehistorie, vi har at gøre med, men et eventyr, en vittighed eller noget tredje. Og det er ikke ligegyldigt: Den kildekritiske værdi kan anskues som et aktiv: alene tanken om, at det kunne være sandt, ægger tilhøreren og øger effekten. (Bemærk i øvrigt her, at hvor Olrik sidestiller kravet om overskuelighed med de øvrige paragraffer, vil jeg betone årsagsforholdet: Det er hensynet til overskuelighed, der gør, at de genkommende træk indfinder sig.)

Nu til selve paragrafopstillingen med prøver.¹⁶ Eksemplerne stammer dels fra mit eget indsamlingsarbejde, hvor jeg i forbindelse med artikler, interview og foredrag har kaldt materiale hjem, og dels fra den indsamling af vandrehistorier som *Politiken* iværksatte marts 1994.

§ 1 Loven om vandrehistoriens plastik

Vandrehistorien tegner et stærkt og visuelt tableau, hvor de fremstillede genstande udgøres af håndgribelige rumelementer. Fortællingerne danner med Olriks ord et tydeligt billede for fantasien.

Vi kan gå et skridt videre og lægge til, at vandrehistorien præsenterer sig billedscenisk i den teknisk litterære betydning af ordet. Beretningen er uden undtagelse bærer af en handlingsgang, vi scenisk kan følge med et ydre syn. Plottet besidder med andre ord *spatialitet*, rumlig udstrækning, og *temporalitet*, forløb i tid. Denne regel er så grundlæggende, at hver og en af de vandrehistorier, der optræder i denne sammenhæng, udgør eksempler herpå. Men ikke bare det: Vandrehistorien foregiver som bekendt i en vist omfang at handle om noget, der i den virkelige verden er gået forud for fortællingen. Af den grund giver den sceniske fremstilling ikke sjældent autentiske anknytningspunkter og pejlemærker i sit fiktive, digtede rum. Det sker tit, at vi i historierne møder *proprier* (navngivne pladser og steder) og tidsangivelser (klokkeslet og tidsbiord) for det skete. Disse regulere og virkeligt tilknyttede detaljer (*verismer*), der begribeligvis er med til at styrke fortællingens kredibilitet, er variable, som kan lægge sig til de faste kernestørrelser, der er bærere af selve plottet. Det sceniske rum, handlingens *locus*, kan derved forflyttes i tid (vertikalt kunne vi sige) og i geografi (horisontalt kunne vi sige).

Et eksempel herpå er fortællingen om den stjålne nyre, der i følgende udgave stammer fra *Politikens* indsamling. Informantens brev, som jeg gengiver her i sin helhed, er ikke en historie fortalt som et selvstændigt forløb, men en travesti og meta-fortælling. Til gengæld kan brevet illustrere vandrehistoriens *Sitz im Leben*.

1.

Da min mand og jeg sidste efterår [1993] skulle på ferie i Tyrkiet blev jeg af en kollega kraftigt frarådet til at tage derned, fordi hun havde en bekendt, som kendte en mand, der var forsvundet dernede.

Han var sammen med sin kone på ferie dernede, og en dag da de var på stranden var han pludselig sporløst forsvunden. Hun ledte efter manden resten af ferien men måtte rejse hjem.

Senere tog hun og hørnene derned igen til den by hvor de havde boet. Ledte alle vegne, til sidst fandt de manden på et værtshus, hvor han sad som et vrag.

Nogen havde bortført ham til et hospital hvor man havde taget hans ene nyre.

Og da han nu stå på benene igen, kørte man ham ind til byen, og satte ham af et tilfældigt sted.

Jeg fortalte denne historie til nogle andre danskere en dag vi skulle på udflugt (bustur). Et par faldt om af grin, for de havde også fået samme historie fortalt, h.h.v. i Ålborg og Næstved.

Vores guide supplerede med, at hun også havde hørt historien, men at det var en tysker, der havde været offeret.

Så en historie lo vi meget af – og de må sige at være en rigtig vandrehistorie.

Her udspiller historien sig i Tyrkiet, et yndet rejsemål netop i 1993, men ikke overraskende findes der opskrifter, hvor handlingsgangen er forlagt til andre lande, f.eks. Frankrig (Paris), USA (New York), Marokko, Bulgarien og Rumænien. Geografisk kan fortællingen ubesværet rejse omkring gennem at udskifte en del af sit inventar, f.eks. bynavnet, nationsnavnet o.lign. og derved danne lokale, såkaldte øko-typiske udgaver. Til *Politikens* Bagside indløb der f.eks. en version, der stedfæstede sit plot ved at lade episoden tage sin begyndelse i Eiffeltårnet. I en anden, hvor handlingen henlægges til Tyrkiet, nævnes en bazar og en kaffebar. Endvidere kan tidspunktet for rejsen ændres med henblik på at opdatere fortællingen og gøre den vedkommende. Det kan ikke overraske, at historien gør sig netop omkring 1993, hvor opmærksomheden omkring organhandel i den 3. verden var stor.¹⁷

§ 2. Loven om vandrehistoriens temporale og tematiske ligeløb

Vandrehistorien løber ad den lige linie i temporal såvel som i tematisk henseende.

Den sceniske fremstilling med udstrækning og forløb er kendetegnet ved, at fortællingens detaljer hober op efter hinanden i en *lineær* tidsrækkefølge. Der forekommer ikke *anakronier*, flash-backs eller forudgreb, som vi kender fra bookloren. På det tematiske niveau springer handlingsgangen ej heller til højre og venstre, men holder sig snævert til ét emne og én begivenhed. Vi ser aldrig sidehandlinger eller får informa-

tioner, der ikke synes at have til opgave at bringe historien videre fremefter.

Reglen om temporal og tematisk linearitet har den logiske indebyrd, at såfremt en episode skal fremstilles som et resultat af mange samvirkende kræfter, så er der tale om en additiv sammenknytning, hvor fortællingen lader dem træde frem én efter én og samler dem sammen til et resultat, der samtidig ofte udgør historiens pointe eller finale (se § 5). Det kan følgende vandrehistorie – fra *Politikens* indsamling – tjene til at illustrere:

2.

Handlingen finder sted i et Københavnsk forstads kvarter i en lejlighed på 3' sal i et boligkvarter.

Et mildaldrende ægtepar uden børn. Han er maskinarbejder på en nærliggende fabrik og hun er hjemmegående. En fredag, da han netop er gået på arbejde, kommer hun i tanke om, at der er en grim fedtplet på mandens eneste slips, som han skal iføres i anledning af et besøg hos svigerforældrene om aftenen. Hun hælder derfor en flaske rensed benzín op i en skál, dypper slipset, og pletten er så godt som væk. Derefter hælder hun benzinen i wc-kummen.

Han kommer hjem til normal fyraftenstid, sætter sig vanen tro på toilettet med avisen, og tænder sig en smøg.

Da smøgen er røget næsten op til filteret, sker det forfærdelige: Han smider smøgen ned i wc-kummen, benzínresterne eksploderer, og han bliver frygtelig forbrændt i bagen, og omkring det unævnelige. Konen drejer bestyrtet 3 gange nul, og ambulancen er på pletten få minutter senere. Falckmændene får lagt den stakkels mand på en bære, og på vej ned ad trappen spør' de ham, hvad der egentlig er sket. Da han grådkvalt fortæller det nøjagtige hændelsesforløb, kommer falckfolkene til at grine i sådan grad, at de taber manden af baren. Han brækker en arm. Hvad der videre skete på skadestuen melder historien intet om!

Historien, der er fortalt i dramatisk præsens, følger handlingens enkeltdele sammen med tidsbiordene »da« og »derefter« og »få minutter senere« samt den kausale overgangspartikel »derfor«. Ad den vej sættes sætningerne ind i en årsagssammenhæng, hvor det ene fører det andet med sig. I fortællingens første del præsenteres den første komponent, den første kraft der indgår i historien – konen tilfører det nødvendige sprængstof gennem en hverdagsagtig handling. Manden gør ligeledes, hvad han ple-

jer og gør uafvidende sit til, at den næste bestanddel, cigaretstumpen, indfinder sig på rette tid og sted. De to indledende manøvrer er ikke noget i sig selv, men samlet under ét kalder de braget frem i historien og latteren frem hos tilhøreren.

Fra *Politikens* indsamling findes ligeledes følgende komplicerede variant, hvor fortælleren med de indføjede kunstpauser og småbemærkninger får slap-stick ud af plottet.¹⁸

3.

En svensk mand lå en svensk nat i sit svenske hus og sov sammen med sin svenske kone (nu er det gået op for alle, at det foregår i Sverige, så det dropper vi fremover). Pludselig vågner manden, han hører noget rumstere nedenunder. Han står op, går hen til vinduet for at se om tyvene – for sådan nogle måtte det jo være – var at se fra 1. salen. Mens han står der – søvndrukken, klatøjet og sårbar kommer familiens hund, – og stikker sin kolde snude op mellem manden[s] baller. Han får et chok – og falder ud gennem vinduet og ned på græsplænen. Nu kan det med tyvene være lige meget. Han har slået sig og skåret sig og går ind på toilettet for at rense sårene i noget sprit. Vattet smider han i toilettet. Efter endt operation sætter han sig på toilettet, tænder en smøg og smider tændstikken ... joh, ned i toilettet, som eksploderer med et brag. Nu ligger vor helt – med knubs, rifter og brandsår ude i entreen. Så blev der ringet efter en ambulance. Den kommer og stærke mænd får samlet vor helt op – og da han ligger der og er på vej ud til ambulancen fortæller han hvad der er sket ... hvorefter den ene ambulancemand får et latteranfald og taber båren med den sårede helt, som atter lander på Guds bare jord, mor ... men denne gang så uheldigt, at han brækker en arm. trist, trist, trist ... men jeg kan bare ikke lade være med at grine, hver eneste gang jeg kommer i tanke om den historie.

Selv om de forskellige udgaver, der findes af historien, hver har deres måde at tilvejebringe de nødvendige eksplosiver (i endnu en version lægger en edderkop, der bliver sprayet i toilettet, grunden til historien,¹⁹ i en anden er det fortynder brugt til at rense pensler med²⁰), så gælder der den regel, at de enkelte kræfter, der ad kemisk vej skal berede vejen for pointen, altid dukker op én efter én i et temporalt og tematisk ligeløb.

§ 3 Loven om handlingens enhed

Spændt ud imellem sin begyndelse og sin slutning opviser vandrehistorien en stram episk struktur, hvor de givne bestanddele har deres faste plads og retter sig ind efter den overgribende handlingsgang. Når vi ser bort fra den enkelte fortællers farvning af historien samt de rum- og tidsangivelser, der har til formål at opstille skuepladsen for det fortalte, så træder plottets komponenter ind i et autonomt, selvgyldigt hele, hvor hver enkelt del ikke kun har en funktion, men ligefuldt har en *berettigelse*. Hvor det i foregående paragraf (§ 2) angik, hvordan fortællingen blev lagt frem i tur og orden uden svinkeærinder, handler det her om, hvorledes de enkelte bestanddele er lagt ind i en handlingslogisk ramme, hvor komponenterne på tværs af ligeløbet står i forhold til hinanden og til helheden.

Jeg skal i det følgende give et eksempel på handlingens enhed, hvor i alt fem varianter af samme fortælling drages ind.²¹

4.

En dame (!) kommer kørende i sin bil; pludselig ser hun en kat løbe over vejen og hører et bump. Som den dyreven hun er standser hun for at se til katten. Den skal i hvert fald ikke lide, så hun henter skovlen i bagagerummet (det er vinter) og ganske rigtigt, der ligger den sødeste lille kat og mjavver. Men som sagt skal den ikke lide, så den får en ordentlig én af skovlen og er død på stedet. Damen kører videre, lettere rystet, men alligevel tilfreds med den udviste handlekraft og omsorg for dyrenes vel. Da hun kommer hjem og har parkeret bilen, kaster hun imidlertid lige et blik på kofangeren for at se om der skulle være kommet en bule. Men der, på kofangeren hænger en noget ramponeret, men aldeles død kat...!

5.

En ældre dame var på vej til et større have center for at købe en ribsbusk, da der var selvbetjening i havecentret, havde hun medbragt sin spade. Undervejs kommer damen til at køre en kat ned. Fornuftig som hun er, standser hun bilen, finder katten og ved hjælp af spaden sikrer hun sig at katten er helt død, hvorpå hun begraver dyret.

På vej hjem ser hun en flok børn og en politibil netop hvor hun kørte katten ned. Hun standser atter og spørger hvad der er i vejen.

Betjenten forklarer at børnene havde set en gammel dame slå deres kat ihjel og begravet den. Damen forklarer at der må være tale om en misforståelse og fortæller om hendes uheld. Betjenten ser mistænksomt på hende og undersøger bilen. Under højre forskærm ser han en katte hale rage ud, han stikker hånden ind under skærmen og får fat i en død kat.

6.

En bilist kører en hvid kat over og står ud af bilen for at kigge. Den hvide kat er ikke død men sidder i grøftekanalen og kigger på ham. Puh ha! Han finder al sin mandighed frem og slår katten ihjel med sin paraply. Da han kommer hjem opdager han en død, hvid kat på forreste kofanger!!.

7.

En kvindelig sælger kom kørende i det nordlige Jylland en hed sommerdag. Hun havde travlt, da hun skulle nå et vigtigt møde senere på dagen. Derfor overså hun en lille gråstribet mis, der løb over vejen, netop som hun passerede den.

Bang – sagde det. Hun ramte uundgåeligt katten, og måtte stoppe bilen. Først kunne hun ikke finde katten, men pludselig ser hun den ligge i en indkørsel. Den ligger og gisper, og kan derfor ikke være helt død. Den lider – tænker kvinden – og frem af bagagerummet, drager hun nu sin donkraft. Med lukkede øjne slår kvinden sin donkraft med stor kraft ned i missen. Den dør med det samme. Da hun jo har travlt, lægger hun katten på dørtrinnet til huset der ligger ved indkørslen.

Kvinden kører nu stærkt oprevet videre til sin aftale i en mindre ikke navngivet jysk by.

Da hun begiver sig hjemad, bliver hun stoppet af den lokale landbetjent. Han meddeler hende, at han har modtaget en anmeldelse om en død kat i en unavngiven by, og at kvindens bil passer til beskrivelsen. Hun tilstår straks. Hun kørte den over, og slog den bagefter helt ihjel, da den lå og led.

Nå. Siger landbetjenten, men hans anmeldelse lyder ikke sådan. En ældre kvinde har berettet om, hvordan en bil pludselig stoppede foran hendes hus, og en kvinde fór ud af denne, og giver sig til at slå hendes kat med en donkraft for derefter at lægge den på hendes nabos dørtrin.

Men kvinden er nu stadig sikker på, at hun har kørt en kat over. Nå. Siger landbetjenten, men så må det jo være den der sidder under Deres højre forskærm.

8.

En af mine kolleger fortalte denne historie om hendes onkel og tante, der skulle nå færgen til Jylland – de skulle til bryllup.

De var imidlertid kommet for sent afsted, hvilket betød, at de kørte med en hastighed, der langt oversteg det tilladte. Stemningen mellem de to blev ikke bedre undervejs, de blev begge mere og mere frustrerede og stressede ved tanken om at komme for sent. Hastigheden øgedes derfor hele tiden og da de kort før færgehavnen kørte igennem en lille landsby var hastigheden meget høj. Midt på landsbyens »hovedgade« lød der pludselig et bump med bilen og onklen måtte til sin store ærgelse standse og undersøge fænomenet. Til sin store rædsel så han en rød kat liggende helt livløst ved fortovskanten. Han fornemmede dog, at den stadig var i live og for at udfri den af dens lidelser hentede han hurtigt sin spade fra bagagerummet og hamrede katten hårdt i hovedet, kanten [ikke læseligt ord], hvorefter han smed katten i sit bagagerum og fortsatte sin vilde kørsel. Umiddelbart efter så den chokerede bager en ham ukendt kat rejse sig fra gadens modsatte fortov, hvorefter den humpede ind i genboens have.

Her lægger vi mærke til, at det for de fire første fortællinger gælder om at legitimere tilstedeværelsen af den rekvisit, der holder historien sammen: et mordvåben. I den første historie (4) finder vi det parentetiske indskud: »det var vinter«. Den bemærkning giver damen en anledning til at køre omkring med en sneskovl i bagagerummet. I den næste udgave af samme historie (5) er det sommer, damen er på vej til en planteskole med selvbetjening, hvorfor det ikke er overraskende, at hun har en spade med i bilen. Her skal det også bemærkes, at spaden dermed ikke er ude af historien. Den kan herefter benyttes til at begrave katten med. I 6 er det en paraply, manden har for hånden. Tilstedeværelsen af en paraply kræver ikke nogen nærmere forklaring. I 7 får vi lagt endnu en rekvisit til bunken af mordvåbner: donkraften. Det er den mest økonomiske og fornuftige løsning eftersom den kan ses som en del af køretøjet. I de forskellige varianter er det tydeligvis vigtigt at få en anledning til at placere et mordvåben, og dermed give historien et plausibelt præg. Såfremt instrumentet

kommer ud af det blå, som en *Deus ex machina*, og redder den videre handlingsgang, er det ikke givet at tilhøreren vil sikre fortællingens videre udbredelse. Et sådant eksempel udgør den sidste fortælling (8), der falder uden for nummer og overhovedet repræsenterer undtagelsen fra vandrehistoriernes generelle virkemåde. Den bekymrer sig ikke om mordvåbnets anbringelse, ligesom vi finder et sjældent skift i synsvinklen (se § 10). Til gengæld gør historien noget ud af stressmomentet, hvorved den giver en anledning til at uheldet indtræffer. Det ser vi også i historie nr. 7.

Den måde at fungere på, som vi ser i de fire første udgaver (4-7), benævnes i dramaturgisk terminologi *det skematiske rum*, hvor der på scenen kun findes de sætstykker, genstande og attributter, der er strengt nødvendige for begivenhederne. Noget tilsvarende finder vi for vandrehistoriens vedkommende. Det er ikke alene med til at etablere et stramt og effektivt grundplot. Når de forskellige genstande både har en funktion og en grund til at optræde, så bliver historien lettere at huske.

§ 4. Indledningsloven

Vandrehistorien går fra det hvilende til det stærkt bevægende, fra det daglige til det usædvanlige.

Denne lov kan forekomme selvforklarende, da der i enhver episk fremstilling må være en udgangssituation, som på en eller anden måde kæntrer for at sætte handlingen i skred. Men det særegne er imidlertid, at den hvilende indledning falder i to halvdele for vandrehistoriens vedkommende: 1) I første omgang har vi et forord, der trivialt og uden-omtekstligt placerer det fortalte indhold i det daglige handlingsliv, f.eks. historie nr. 8: »En af mine kolleger fortalte denne historie om hendes onkel og tante«. 2) Først herefter tager fortælleren fat på den egentlige historie, hvor det narrative forløb opviser følgende bygning: Indledningsvis bliver der anslået et genkendeligt, dagligdags mønster, der derpå nedbrydes og bøjes af i en usædvanlig retning.

Både den uden-omtekstlige forbemærkning og den hvilende indledning i det fiktive rum kommer tydeligt til udtryk i følgende vandrehistorie.

9.

Min kone, der er sygehjælper, arbejder sammen med en sygeplejer-

ske der havde været til et møde, og der var en anden sygeplejerske der havde fortalt, at hun en aften var på vej hjem fra en aftenvagte på skadestuen. Da hun kørte gennem Strandskoven syd for Køge, så hun at der lå en mand livløs på cykelstien. Hun stoppede med det samme og bakkede hen til stedet med bilen.

Men da hun kom hen til manden var han forsvundet, men med det samme hørte hun nogen komme løbende fra skoven ud mod hende med en ond latter. Hun snurrede med det samme rundt og sprang hen mod bilen med mændene lige i hælene – i sidste øjeblik fik hun smækket døren, sat bilen i gear. Til alt held havde hun ikke stoppet motoren, så hun kom hurtigt afsted og stoppede ikke før hun var helt hjemme i carporten.

Da hun var helt sikker på ikke nogen havde fulgt efter, gik hun ud af bilen og så da til sin rædsel, at der faldt to afklippede fingre ned på fliserne fra bildøren.

Da hun iøvrigt ringede ind til skadestuen fortalte de, at der netop var blevet indlagt en mand, der havde mistet to fingre i en slags skrotpresse. Desværre var fingrene blevet presset ind i en stor skrotblok og var ikke med på hospitalet.²²

Først bliver henvisningerne til erfaringsverdenen bragt i orden. Det sker ved at opregne de forudgående fortællere og derved tælle baglæns til historiens hjemmelsmand. Herfra sættes den sceniske handlingsgang i bevægelse. Overgangen sker i en hånd vending – inden for samme sætningsperiode: »...der var en anden sygeplejerske der havde fortalt, at hun en aften var på vej...«. Går vi nu ind i det fiktive, fortalte forløb, så møder vi til at begynde med vores hovedperson midt i den hverdagsagtige handling, der går umiddelbart forud for den usædvanlige begivenhed: »...en aften var på vej hjem fra en aftenvagte på skadestuen. Da hun kørte gennem Strandskoven syd for Køge, så hun at der lå en mand livløs på cykelstien...«. Historien springer ikke lige ud i det stormfulde og livlige, men indleder med en – omend ofte meget kort – dagligdags optakt. Dette fremgår f.eks. også af fortællingerne om ulykkesfuglen, der bliver sprængt i luften og siden kastet af båren (2-3). I den første version (2) har vi at gøre med en helt normal fredag, to helt normale mennesker, der foretager sig helt dagligdags ting. I ordføjnningen umiddelbart ind til episoden, hvor den livsfarlige cocktail går af, bliver det normale understreget hele to gange (»kommer hjem til normal fyraftenstid«, »sætter sig vanden tro på toilettet«). Derved bliver effekten så meget desto større, fordi

katastrofen ser ud til at komme ud af det blå. Det er også tydeligt, hvor hurtigt scenen sættes i indledningen. I en rask vending bliver situationen og de daglige rutiner bragt til opstilling, klar til at blive taget i anvendelse og viklet ind i plottet. Bemærk også, at stillejet til en begyndelse er neddæmpet og kontrolleret, men efter eksplosionen ændrer historien karakter og bliver mere og mere løssluppen. Nu da virkeligheden er ude af lod og djævlens kræfter på spil, er det en forventet følge, at ambulancefolkene tager del i vor latter og sætter triumf på ved at tage manden af båren. Derved kommer han yderligere til skade. Og den afsluttende, burleske kommentar, at »hvad der siden skete på skadestuen melder historien intet om«, antyder, at trængslerne fortsætter deres kædereaktion ud over historiens kant. I den anden variant af samme historie (3) har vi indledningsvis præteritum, hvor handlingens kulisser hurtigt stilles op. I det øjeblik historien sætter i gang (»Pludselig vågner manden«) forekommer et tempusskift til dramatisk præsens. Og på samme vis eskalerer fortællingen ud i den slags *groteske realisme*, som den russiske litteraturforsker Mikhail Bahktin har givet navn.

Begge de to halvdele af indledningen er på hver sin måde med til at bestyrke historiens sandhedsindhold. Som nævnt udgiver vandrehistorien sig for at være fortalt efter virkeligt fortilfælde, og den formelagtige begyndelse, den tekst-eksterne optakt, forankrer fortællingen i realverdenen. Den aktuelle fortæller skubber ad den vej en pålidelig kilde (en gammel nabo, en nærtstående slægtning eller lign.) ind imellem sig selv og historien (se f.eks. nummer 1, 8, 9, 11).

Går vi ind i det sceniske rum og ser på indledningen, er vi også her vidne til en teknik, der tjener troværdigheden. Ved indledningsvis at rejse en genkendelig, *mimetisk*, hverdag, og så først herefter lade lavinen rulle, kan fortælleren håbe på, at den realistiske rimelighed, indledningen påberåber sig, holder sig hele vejen igennem historien.

§ 5 Afslutningsloven

Vandrehistorien munder ud i en *pointe*, *a stick in the tale*. Dette kan gå for sig på to måder, der godt kan optræde simultant: 1) I det opdigtede rum samler det afsluttende billede de indledende og ofte mere hverdagsagtige *set ups* i et stærkt og grotesk *pay-off* (jf. historie 1-10), 2) Pointen kan optræde som en eksursiv fortællerkommentar, en udgangsformel, der

f.eks. kan lyde som følger: »Hun kom på Sct. Hans«, »hun døde af chokket«, »hun var blevet vanvittig«, »hun har ikke sagt noget siden«. Hvor den første *punch-line* udspiller sig internt i teksten, som en del af det sceniske rum, er den anden *pointe* panoramisk og tekst-ekstern. Den er møntet på tilhøreren og gør sit arbejde i fortælle-rammen. Vi ser her en parallel til indledningsloven. Ligesom historien begynder, slutter den i to tempi. Og i begge fortællingens endepunkter handler det om at fastgøre historien til den tekst-eksterne virkelighed, hvorved den bliver til en autentisk del af vores erfaringsverden.

Historie nr. 9, der har demonstreret den dobbelte indledning, kan ligesåfuldt opvise en dobbelt finale. Der er tale om en klassiker inden for genre, og i reglen slutter historien med det stærke sindbillede af kvinden, der får øje på de afklippede fingre.²³ Epilogen, som vi ser her, lægger endnu en *pointe* til historien ved at binde en sløjfe til hendes arbejde på skadestuen. At der er tale om en afslutning, der er lagt til, fremgår af den grafiske opsætning samt vendingen: »Da hun iøvrigt«.

Den form for *pointe*, der optræder inde i det tekstlige rum, kan have noget forskellige udformninger. Jeg skal i det følgende præsentere to vandrehistorier, der er variationer over samme tema, men som ikke desto mindre gør brug af stoffet på en meget ulig måde.²⁴

10.

En ældre jødisk dame der levede i Amerika havde den store sorg at hendes elskede kat var afgået ved døden, og hun bestemte at tage til Israel for at få katten begravet i Det hellige Land. Den dyrevenlige dame ønskede at have katten ved sin side i flyet og betalte derfor for et ekstra sæde. Den afsjælede kat blev lagt i en fin kurv foret med silke. Ved ombordstigningen insisterede flypersonalet på, at ifølge reglerne måtte dyr ikke medtages i kabinen. Efter megen palaver blev katten anbragt i bagagerummet. Ved ankomsten til Tel Aviv opdagede lastepersonalet til deres skræk, at katten var død under rejsen. I den tro, at katten var død under rejsen blev stationslederen underrettet. Han meddelte fru en at der var visse problemer med de veterinære myndigheder, men katten ville blive bragt til hendes hotel så hurtigt som muligt. Luftfartsselskabet opsøgte derefter et katteinternat, hvor man fandt en kat ganske magen til den afdøde. Katten blev stoppet i k[u]rven, og en stolt stationsleder bragte katten til damens hotel, med uforbeholdende undskyldninger for problemerne i lufthavnen. Historien melder intet om, hvor-

dan damen reagerede, da hun opdagede at hendes elskede kat var opvågnet fra de døde.

11.

Min svigerinde som bor i Australien, har fortalt, at man derovre har et firma der har specialiseret i at sende dyr til og fra Australien over alt i verden på bedste måde, med garanti for dyrets tilstand og sikkerhed o.s.v.

En dame, havde sendt sin kat fra Europa til sin hjemmadd. i Australien. Firmaet opdager ved flyets ankomst til Sidney at katten er død. Stor panik, straks går et hold i gang med at finde en kat der er helt magen til den døde kat, farve, aftegning, alder osv., de er heldige at finde en, der er præcis magen til damens kat, den bliver skiftet ud med den døde kat, og firmaet kører så hjem til damens for at afleverer hendes kæledyr. Hun tager et kig på katten og siger så »Det er ikke min kat«. Og trods mange forsikringer om, at det er det skam, kan hun ikke overbevises. »Nej«, siger hun, »min kat er død i ferien, jeg sendte den hjem, så den kunne blive begravet.«

I den første version (10) er pointen den scene læseren selv må visualisere, nemlig da den ældre dame åbner kurven og ser katten i levende live. Ellers er det største aktiv i dén historie måske ikke netop pointen, men det der udspiller sig undervejs, da vi som tilhørere er vidne til personalet, der febrilsk forsøger at udbedre en skade, der aldrig er sket. For øjnene af tilhørerne bliver deres snarrådige handling vendt til ufrivillig komik. Dette greb, der er sjældent for vandrehistorierne, kan betegnes som dramatisk ironi.

I reglen går det for sig som i den efterfølgende udgave (11), der er bygget anderledes og skarpere op. Her holdes læseren eller tilhøreren i uvidenhed om kattens død til det sidste. Denne viden forhales og retarderes, hvorved der opbygges en frapperende finale, der udebliver i den første version. Pointen indløber til slut, da det overraskende viser sig, at personalets driftighed har været en udløser og ikke en undgåelse af besværlighederne. I den lille omstændige prolog (jf. § 4) bliver der skiltet med firmaets fortrinlighed. Vi får at vide, at der garanteres for dyrets tilstand, hvilket giver tilhøreren den forvisning, at denne garanti angår dyrets helse. Alligevel er tilhøreren parat til at tro, at årsagen til, at historien fortælles, er, at katten i løbet af historien skal ombringes. Hvad vi ikke kan vide indfinder sig i pointen. Den er død før den er kommet i pak-

ken, den er allerede død før historien tager sin begyndelse. Og det er den »garanti for dyrets tilstand«, der ikke overholdes.

Vandrehistorie nr. 11 kan endvidere være med til at illustrere en underordnet pointe-lov: Når replikker eller direkte anførelse forekommer, så har de en central betydning for handlingen og indfinder sig som oftest i slutningen som det afgørende klimaks, den tekst-interne pointe.

Inden der tages fat på den næste paragraf, skal det nævnes, at det, jeg her har beskrevet som den anden, teksteksterne pointe, kan sammenlignes med Olriks Hvilelov (§ 77). Den tekstinterne pointe, vi i reglen opfatter som kernen i anekdoten og vittigheden, finder derimod ikke nogen direkte modsvarighed i Olriks behandling af folkestoffet. Det kan skyldes, at det anekdotiske særpræg netop giver vandrehistorien en genre-mæssig særstilling i forhold til megen tidligere folkedigtning.²⁵

§ 6 Loven om person-enheden

Vandrehistorien grupperer sig altid omkring en hovedperson.

§ 1 lød, at vandrehistoriens interiør består af perceptuelle fænomener, der folder sig ud i rum og tid. Her kan vi lægge til, at vandrehistorien samler sig omkring en hovedfigur, der beboer dette opstillede rum. Fortællingen stiller til skue, hvordan konkrete tilsyneladelser indvirker på vedkommende, eller hvordan forskellige aktioner, der udgår fra hovedpersonen, indvirker på omgivelserne. Denne regel er så basal, at alle historierne, der optræder her, er prøver på dette.

Som tillægsregel gælder det, at skulle det ske, at to personer er sammen om en handling eller i fællesskab pådrages ulykker, så vil de i reglen forbinde sig og optræde som én fast konstellation, f.eks.:

12.

Et par er på ferie i USA. De bor på hotel og en dag de kommer hjem til hotelværelset ser de, at hele lejligheden er raséret og alle deres ting er stjålet. Lige på nær to ting: Deres tandbørster og deres kamera. De pakker de to tandbørster og tager hjem efter endt ferie. Da de fremkalder filmen fra ferien ser de til deres væmmelse de to tandbørster stukket op i en bar røv.²⁶

Dette er en meget ordknap udgave af en vandrehistorie, vi senere skal se

flere opskrifter på. Her lader fortælleren uden digressioner talen følge de to personer fra start til mål og lader dem udgøre én handlingsenhed.

Overhovedet er reglen den, at vandrehistorien altid handler om enkelt-individer, der bliver påført et eller andet på deres krop eller konfronteret med kontante forskrækkeligheder, der stikker dybt i sjælelivet. Denne personlige anknytning letter tilhørerens identifikationsmuligheder og gør historien påtrængende.

§ 7. Modsætningsloven

Det gælder, at når to personer lines op og ikke direkte udgør en handlingsenhed, vil vandrehistorien altid bringe dem i konfrontal karakter-modsætning. Dette synes at kunne gøres på to måder: En overvejende tematisk og en i hovedsagen narratologisk.

Den første form for kontrastering fremgår af fortællingens valg af indbo. Hvis fortællingen gør brug af en rig person, er det givet, at den også vil lade en fattig deltage, er den ene ung er den anden gammel, repræsenter den ene nutidige idealer, repræsenterer den anden fortidens ditto osv. Denne form for kontrastvirkning (*antitesen*), der må betegnes som et gammelt, gennemprøvet middel i al litteratur, finder vi i de fleste vandrehistorier, f.eks.:

13.

I et S-tog mod København fra en af de nordligere forstæder sidder/ligger en halvsovende »tresserrest«. (en 35-40 årig mand, langhåret, iklædt islændersweater, ørkenstøvler og fuldskæg). Ind træder en pelsklædt dame fra de højere sociale lag. Hun sætter sig overfor manden, og begynder højlydt at fortælle sin mening om de arbejdssky, beskidte, uhæderlige samfundsnassere – som han efter hendes mening så umiskendeligt hører til – som bare bruger løs af de skattepenge, som hun og hendes lige betaler til staten år efter år.

Da der ved en station træder to kontrollører ind i den anden ende af vognen, vifter damen triumferende med sin billet, mens hun højlydt glæder sig til at se »nasseprinsen« få sin bøde –
»– for de og Deres slags nedlader sig vel ikke til at betale for transporten?«

Manden, som har lyttet til tiraderne uden et ord, smiler venligt til damen, snupper hendes billet – og spiser den.

Så da kontrollørerne kommer til deres ende af toget, kan han roligt vise sit månedskort frem, mens hun febrilsk forsøger at forklare sin manglende rejschjemmel. Men den historie tror kontrollørerne naturligvis ikke på, og da damen anråber medpassagererne om vidneassistance, er der mærkeligt nok ingen, der har lagt mærke til, hvad der er foregået. Så bøden er uundgåelig.

At den ene af »øjenvidnerne« kunne afslutte fortællingen med, at den langhårede herre stak damen en 500 kr-seddel, inden han ved næste station forlod toget, gør jo ikke historien kedligere, vel?²⁷

I denne historie repræsenterer de to persontyper hver deres letgenkendelige gruppe med afgørende indbyrdes forskelle (socialt, generationsmæssigt, kulturelt, økonomisk, tøjstil). Han er »tresserrest«, hun fra »de højere sociale lag«.

Der findes imidlertid flere muligheder for kontrastering over samme tema.

14.

Der sad en nydelig ældre dame i Stoget på vej mod Køge. På Hovedbanegården trådte en punker ind i den vogn hun sad i, og satte sig overfor hende. Damen følte sig tydeligvis ubehageligt tilpas ved hans selskab, og sad og skulede til ham, men punkeren – ikke uvant med situationen – sad og kiggede ud af vinduet, og prøvede at lade som ingenting. Ved en af de følgende stationer, steg et par S-togskontrollører ind i den anden ende af vognen. Damen lyste op ved synet, tog sin billet frem og sad og viftede med den, mens hun hoverede: »Ha, ha, du har ingen billet, nu kommer de og opdager dig, og du får en bøde...«. Punkeren kiggede noget forundret på hende, og da hun havde siddet og viftet lidt, tog han pludselig billetten ud af hånden på hende og spiste den!

Da kontrollørerne kom til deres sæde, råbte damen op og sagde: »han har spist min billet« – men det var svært at tro, så damen måtte betale en bøde, for at køre uden billet. Punkeren tog *sin* billet op af lommen og viste den frem, og skulle selvfølgelig ikke betale.

Da kontrollørerne var stået af, tog punkeren 200 kr. op af lommen, gav dem til damen, og steg af ved næste station.²⁸

Her er modsætningsforholdet et lidt andet, mellem overklassedamen og punkeren, men ellers er spændingsfeltet intakt. Det er sågar lagt ind i topografien. S-togstrækningen sydover mod Køge, og hvad dertil hører af stationsbyer, er kendt for at huse de lavere sociale lag. Det er punkerens destination. Den nydelige ældre dame er steget på toget et sted nord på. De to konfronteres på Hovedbanegården, og alt som vi nærmer os punkerens bestemmelsessted, går han også af med sejren. I sin kontrastering sætter fortællingen to persontyper stævne og får en god historie ud af det. Min meddeler lægger til, at hun senere har hørt andre versioner, hvor en hip-hopper eller en autonom gæstecoptreder. Jeg har selv tilbage i 1970'erne hørt en identisk historie med en rocker i hovedrollen. Denne udskiftning i rollelisten er ikke overraskende. I 1970'eren var det rockeren, der blev regnet til samfundets udskud. I 1980'erne var det punkeren eller BZ'eren. Og i 1990'erne kan enten en autonom eller en hip-hopper styrke kontrasteringen. Når det gælder valget af aktantmuligheder, drejer det sig om at finde den konkrete aktør, der netop her og nu gør sig bedst som modspiller til den fine dame, der tilsyneladende optræder som konstant størrelse. Indplacering af en ny rolleindehaver på en tidligere plads kan ske stort set problemfrit, da vandrehistorien holder til i en relativ ubunden prosaform, der giver kontinuerlig mulighed for både sproglig og motivisk tilpasning.

Som vi har set det foreløbig, ynder vandrehistorien på symmetrisk vis at sætte to (eller flere) adverse personer sammen i fortællingens rum. Men der findes endnu en måde at tilvejebringe den stærke kontrastering på, nemlig den narratologiske, som kommer i stand gennem fortællingernes måde at arbejde med stoffet på. Det sker ved at bygge et modsætningsforhold op imellem beskaffenheden af de tildragelser, der overgår personerne i historien og disse personers manglende robusthed og resistens. Som det hed sig tidligere, så er det altid noget konkret, der rammer individet. Og jo mere skrækindjagende (eller positivt) det er, jo stærkere fremstår fortællingen såfremt offeret er tilpas sårbart og uforberedt. Eksempler herpå er de fire varianter af fortællingen om katten og den hårdtprøvede dame. Vi ser, hvordan det fremhæves i flere af katte-historierne (4, 5, 7), at der er tale om en dame, der drager omsorg for dyret, at hun så vidt mulig vil undgå, at det lider osv. Katten for sin del fremhæves også som den sødeste lille kat i den ene historie (4), og kaldes mis i en anden

(7). Vi får i første omgang det indtryk, at damen overvinder sig selv i den gode sags tjeneste, og kun meget nødtigt gør det, situationen kræver af hende: at dræbe det lille dyr. Senere i historien viser det hele sig at være forgæves, og ufrivilligt fremstår hun som bestialsk kattermorder, hvilket er en grel modsætning til den venligtsindede rolle, hun indledningsvis blev sat til at spille. Noget tilsvarende går for sig i historie nr. 6, hvor manden indledningsvis viser mandsmod, »finder sin mandighed frem«, og slår dyret for panden, blot for at opdage, at handlingen er alt andet end mandhaftig. Bemærk her, at den narratologiske modsætningslov står i nær forbindelse med indledningsloven (§ 4), hvor det hed sig, at vandrehistorien går fra det hvilende til det stærkt bevægende, fra det daglige til det usædvanlige.

Vi kan altså tale om to måder at tilvejebringe den effektfulde modsætning på: Dels med tematiske og konkrete elementer, dels ved at spænde den ud på en narratologisk akse. Forskellen kan yderligere illustreres ved at gengive to varianter af tandbørste-historien (12).²⁹

15.

Tre unge blonde piger er på en festlig ferie i Florida. Da de en dag kommer hjem fra stranden har der været indbrud. Alt af værdi er blevet stjålet, undtagen kameraet. De anmelder tyveriet, og nyder resten af ferien. Da de kommer hjem og fremkalder filmen viser det første billede en sotr [sandsynligvis stor (ell. sort)] neger med bagen til kameraet. Ud af den stikker deres tre tandbørster.

16.

En familie er taget på en længere ferie. Ved hjemkomsten opdager de der har været indbrud i huset. De rydder op og opdager at tyvene lykkeligtvis ikke har fundet et kamera de havde liggende i huset. Efter et stykke tid fremkalder de filmen i kameraet, da de har taget filmen færdig. Da de henter billederne og ser dem for første gang forstår de, at tyvene alligevel har haft fingre i kameraet. På det ene af billederne er motivet en røv med faderens tandbørste, med børsterne indad, stikkende ud fra anus. Selvsamme tandbørste har faderen anvendt siden de kom hjem fra ferie.

I den første historie (15) rubricerer modsætningen sig omkring de konkrete optrædende. Her finder vi den dikotomisk tvedeling: mand vs kvinde, ung (lille) vs stor, hvid vs sort, indfødt vs turist. I den anden historie

(16) er modsætningen i højere grad af narratologisk, fortælle-mæssig art. Her accentueres først det lykketræf, at kameraet ikke blev stjålet, hvilket i anden omgang er ensbetydende med, at det forfærdelige vidnesbyrd, som apparatet gemmer på, kommer for en dag. Heldet viser sig at berede vejen for sin modsætning: et sort uheld.

Vandrehistoriens brug af personer med tydelig gruppetilhørsforhold med henblik på en konfliktudformning samt den narratologiske polaritetssøgning synes at udgøre selve det kreative princip, vandrehistoriens *modus operandi*.

§ 8 Økonomiloven

I vandrehistorierne indskrænkes personbeskrivelserne til udelukkende at omfatte de træk ved personerne, der har betydning for handlingens udvikling.

Vandrehistorien har ikke meget plads at gøre godt med, hvorfor det gælder om at udnytte den optimalt. Af den grund bliver personskildringen ofte både minimal og af metonymisk karakter. Som det fremgår af alle de prøver, der er medtaget her, så er persondetaljerne skåret ned til et minimum. Til gengæld er de få, vi finder, træffende og sigende; f.eks. i nr. 13, hvor mandspersonen præsenteres som »halvsovende«, »langhåret« med »fuldskæg« iført »islandsk sweater« og »ørkenstøvler«. Samtidig påhæfter vandrehistorien sine figurer meliorativer og pejorativer, plus- og minusord, der med deres entydige konnotationer prompte kan benyttes uden for mange mellemregninger, f.eks. indledningen i nr. 15: »Tre unge blonde piger er på en festlig ferie i Florida«.

§ 9 Synlighedsloven

I vandrehistorierne er det ud fra den konkrete, sceniske fremstilling, vi må slutte os til personernes psykologiske bevæggrunde og deres dybere egenskaber. Vandrehistorierne *handler* ikke om følelser og intentioner, forhåbninger, skuffelser m.v., men *viser* følelser omsat i handling. Al folkedigtning er som bekendt kendetegnet ved, at det foregår på aktørernes yderside (*vision de hors*).

Sammen med § 8 kan § 9 sættes i forbindelse med indledningsloven (§ 4) samt modsætningsloven (§ 7), der er tale om forskellige sider af samme sag: Indledningsvis opstilles figurene i det narrative rum, mens de påhæftes nogle stærkt stiliserede karakteristika, som tilhøreren har entydige forventninger til (jf. ovenfor). Herefter stilles personernes faktiske motiver og egenskaber frem som en handling i tekstforløbet, der ikke sjældent bryder med den profiltegning, fortællingen lagde ud med. Til at begynde med kan vi f.eks. blive præsenteret for en »tresserrest« (13) og hvad dertil hører af udvendige kendetegn. Derved åbnes et paradigmatiske og forudfattet register hos tilhøreren, der i det syntagmatiske forløb gøres til skamme efterhånden som personens ageren viser os noget andet. Altså: Personens sande væsen stifter vi bekendtskab med gennem dennes bedrifter og gerninger, mens historien undervejs spiller på vores tilbøjelighed til at slutte fra enkelte karaktertræk til hele personens beskaffenhed. Vandrehistorien rejser direkte sin intrige i kraft af den opmærksomhed, tilhøreren er parat at investere i det fortalte forløb.³⁰

§ 10 Loven om personbunden synsvinkel

Synsvinklen i vandrehistorien begrænser sig til perspektivet for én refererende person, der enten kunne have været part i sagen eller førstehåndstilskuer. Der er sjældent tale om personalteknik, hvor vi som tilhører får adgang til flere personers tankegang og sjæleliv (*vision de-dans*). Vandrehistorien er fortalt efter levende model, et virkeligt fortilfælde og må indrette sig efter dette. Bemærk f.eks. i historie 13 og 14 episoden i S-toget, hvor damen »højlydt« giver sine meninger til kende, eller »tydeligt viste ubehag«. Og i begge fortællinger bliver damen sat til at udsige sine tanker. I nr. 14 får det karakter af dårligt teater, hvor replikken er sagt med mere end et sideblik på publikum: »Ha, ha, du har ingen billet, nu kommer de og opdager dig, og du får en bøde«. Hvor vigtig denne synsvinkel-regel er, kan illustreres med følgende tandbørste-historie.³¹

17.

[...] Det er en historie om en bande af unge indbrudstyre, der udelukkende bryder ind i rige folks huse, når de ikke er hjemme. I stedet for at stjæle løs af indboet, holder de en kæmpe fest, hvor de

tømmer barskabet (incl. årgangsvinene), hopper i møblerne og lægger lidt med anlægget. Et sted, hvor de var brudt ind, ville de lave lidt ekstra sjov, så de fandt familiens kamera. Derefter tog de familiemedlemmernes tandbørster og stak dem op i numserne. De tre indbrudstyve lod så den fjerde tage et billede med kameraet af de tre andre bagfra med tandbørsterne »oppe«. Derefter lagde de pænt kamera og tandbørster på plads. Spørgsmålet er så, om familierne fremkaldte filmen først eller børstede tænder først!!!

Vi har samme ingredienser som i de øvrige tandbørste-historier (12-15-16), men her er synsvinklen forlagt til indbrudstyvene, hvorfor fortællingen ikke kan udstikke det videre forløb efter tyvene har forladt åstedet. Alligevel er det fuldt muligt at få en pointe ud af plottet, nemlig ved at dreje fortællingen til et åbent og æggende spørgsmål, tilhøreren efterfølgende kan tænke videre på. Bemærk det afgørende og signifikante tempusskift: Indledningsvis har vi generisk præsens, hvor vi får beskrevet tyvenes gøren og laden i almindelighed. Herefter overgår beretteren til præteritum, idet der zoomes ind og en faktisk begivenhed bliver genfortalt. Endelig slutter vi i nutidspræsens, da spørgsmålet slås an og – netop i den nutidige, fortalte ramme – står og svinger i tilhørers bevidsthed (jf. den tekst-eksterne pointe § 5).

Et eksempel på, hvor galt det kan gå, når historierne ikke overholder reglen om bunden synsvinkel, finder vi i katte-historie nr. 8. I første del af historien binder historien sig til ægteparret, der kører katten ned, for så afslutningsvis at blive tilbage ved dyret og tage ophold hos den lokale bager. Problemet er her, at historien ikke står til troende. Hvem favner *hele* dette scenario og kan fortælle det videre? Ægteparret kan ikke gengive den videre handling efter de har forladt åstedet. Bageren kan for sin del ikke vide, hvad der er gået forud, hvem de er osv.

Afslutning

Til at begynde med hentede jeg en afhandling af Axel Olrik frem af sagnforskningens arkiver; en afhandling han begyndte at arbejde på første gang for snart 100 år siden og som stillede sig til opgave at bestemme de episke love i den traditionelle folkedigting. Med udgangspunkt i Olrik var det herefter muligt at reformulere og opdatere lovene med henblik på

den slags folkedigtning, der er i levedygtig i dag, nemlig vandrehistorien.

Ved at stille skarpt på reglerne for vandrehistoriens fremtrædelsesformer, har det særlig været dens karakter af litterært oplevelsesfænomen, der er trådt frem. Det handler om vandrehistoriens overlevelseshetninger: Falder historien ikke i tilhørerens smag og kalder på en eftertanke, så er dens dage talte. Den er derfor nødsaget til at etablere et suggestivt og stramt plot, der giver modtageren anledning til at lade historien vandre. Vi kan af den grund sige, at de episke regler repræsenterer den æstetiske og kreative virkemåde, vandrehistorien gør brug af med henblik på at forblive i omløb. Vandrehistorien er ingenlunde så quasi-litterær og amorf, som flere forskere har slået til lyd for.³² Eller som Olrik udtrykker det, alt imens han lader sit romantiske ståsted træde i forgrunden: »sagn[et] har i sig selv en så storladent arkitektur, og har kunnet genfødes i menneskers tanke så bevidst, at digterne forgæves vil kappes med den her arbejdende folkesjæl«.³³

Litteratur

- Aarne Antti 1913: »Leitfaden Märchenforschung«, i *Folklore Fellows Communications* 13.
- Barnes, Daniel R. 1966: »Some Functional Horror Stories on the Kansas University Campus«, i *Southern Folklore Quarterly* XXX.
- Berendsohn, Walter 1930/1933: »Epische Gesetze«, i *Handwörterbuch des Deutschen Märchens*, Walter de Gruyter (Berlin und Leipzig).
- Brunvand, Jan Harold 1981: *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings*, W.W. Norton (New York).
- Brunvand, Jan Harold 1986: *The Mexican Pet*, W.W. Norton (New York).
- Christensen, Robert Zola 1993: »Balladen om romantikernes folkeviser«, i *Edda* 3.
- Christensen, Robert Zola 1994a: »Vandrehistorier – En verden af gru og uhygge«, i *Plys* 8.
- Christensen, Robert Zola 1994b: »Historier på farten«, i *Kritik* 107.
- Christensen, Robert Zola 1994c: »Børnemorderen, den sindssyge kannibal og andre vandrehistorier«, i *BUM* 2/94.
- Christensen, Robert Zola 1995: »Vandrehistorien som litterær genre«, i *Tradisjon*.
- Christensen, Robert Zola 1996: »Vandrehistorier, psykoanalyse og narrativt begær«, i *Kritik* 120.
- Dégh, Linda 1971: »The 'Belief Legend' in Modern Society: Form, Function, and Relationship to Other Genres«, i Hand, Wayland (ed.) *American Folk Legend*, University of California Press (Berkeley, Los Angeles, London).

- Holbek, Bengt 1984: »Epische Gesetze«, i *Enzyklopädie des Märchens*, Walter de Gruyter (Berlin, New York).
- af Klintberg, Bengt 1990 (1986): *Råttan i pizzen, Folksägnar i vår tid*, Nordstedts (Stockholm).
- af Klintberg, Bengt 1994: *Den stulna njuren*, Nordstedts (Stockholm).
- Krohn, Kaarle 1926: *Die Folkloristische Arbeitsmethode*, H. Aschehoug & Co. (Oslo).
- Nicolaisen, Wilhelm F.H. 1985: »Perspectives on Contemporary Legend«, i *Fabula* 26.
- Nicolaisen, Wilhelm F.H. 1987: »The Linguistic Structure of Legends«, i Gillian Bennett, Paul Smith & J.D.A. Widdowson (ed.) *Perspective on Contemporary Legend* 2.
- Olrik, Axel 1915: »Personal Impressions of Moltke Moe«, i *Folklore Fellows Communications* 17.
- Olrik, Axel 1921: *Nogle Grundsætninger for Sagnforskning*, Danmarks Folke-minder 23 (København).
- Propp, Vladimir 1958 (1928): »Morphology of the Folktale«, i *Bibliographical and Special Series of the American Folklore Society* 9.
- Rubow, Paul V. 1943: *H.C. Andersens Eventyr Forhistorien – Idé og Form Sprog og Stil*, Nordisk Forlag (København).

Noter

1. F.eks. Christensen 1994b.
2. F.eks. af Klintberg 1994; Dégh 1971, s. 57; Brunvand 1981, s. 3.
3. Christensen 1994a, Christensen 1994b, Christensen 1995, Christensen 1996.
4. Se Christensen 1995; Christensen 1996.
5. En tidligere version af bogkapitlet er trykt som selvstændig artikel i 1908 i henholdsvis *Danske Studier* s. 69-89 og *Nordisk tidsskrift* s. 547-554, begge steder under titlen »Episke love i folkedigtningen«. Jeg vælger i det følgende at henvise til posthum-udgivelsen fra 1921; det er den yngste og således senest gennemarbejdede version, formuleret og nedskrevet af Olrik selv i 1916 (Holbek 1984, s. 63).
6. Olrik 1921, s. 67.
7. Olrik 1915.
8. Moltke Moes forelæsninger omkring de episke love er udgivet posthumt i *Edda* nr. 2 fra 1914, nr. 4 fra 1915 samt nr. 7 fra 1917. De to finner Antti Aarne (Aarne 1913) og Kaarle Krohn (Krohn 1926) placerer siden – i forlængelse af Moes tanker vedrørende forandringer og vandringer – de episke love ind i en geografisk-historisk tradition.
9. Berendsohn 1930, s. 566; se også Holbek 1984, s. 58.
10. De to synsmåder udelukker imidlertid ikke hinanden. Det diakrone perspektiv kan illustrere, hvilke synkrone livsbetingelser fortællingerne er underlagt (se. f.eks. § 1, § 7, § 8, § 9).

11. Se note 8.
12. Propp 1958 (1928).
13. Olrik 1921, s. 66.
14. Rubow 1943, s. 2.
15. Et antal af Ollriks paragraffer er ikke kommet i betragtning i min taksonomi: Ollriks § 57 konstaterer slet og ret, at der optræder episke love. § 61, § 62, § 74 og § 75, der berører gentagelsen og tretalsloven, angår i første række eventyret. § 78, § 79, § 80 samt § 82 er ikke udfyldte af Ollrik. § 81 angår de episke loves gyldighed, når det gælder kunstdigtningen, hvilket ikke vil blive taget op her. Endvidere har jeg tænkt nogle af de love sammen, som direkte er affødt af hinanden (f. eks. § 65 og § 66 samt § 71 og § 72), ligesom jeg har bestræbt mig på – i højere grad end det er tilfældet hos Ollrik – at anbringe beslægtede paragrafer i hinandens umiddelbare nærhed.
16. Vandrehistorierne vil her blive gengivet som de er blevet nedskrevet af deres meddelere. Hvor jeg af forståelseshensyn har fundet det nødvendigt at foretage tilføjelser, er det sket i skarp parentes: [].
17. af Klintberg 1994, s. 15ff.
18. Se også af Klintberg 1990 (1986), s. 108.
19. Brunvand 1981, s. 181.
20. Brunvand 1986, 13f.
21. De første fire varianter (4-7) stammer fra *Politikens* indsamling marts 1994, den femte (8) har jeg indsamlet i forbindelse med min undervisning på Københavns Universitet efteråret 1994.
22. Historien har jeg fået tilsendt efter et interview i *Dagbladet* (4/1-1996) om vandrehistorier, hvor jeg opfordrede læserne til at sende mig deres historier.
23. F.eks. Barnes 1966, s. 310f.
24. Begge historier stammer fra *Politikens* indsamling marts 1994.
25. Bl. a. pointeret af forskeren Wilhelm Nicolaisen (Nicolaisen 1985; Nicolaisen 1987).
26. Historien stammer fra efteråret 1994, hvor jeg i forbindelse med en artikel i *Kritik* (107), opfordrede læserne til at sende mig deres historier.
27. Fra *Politikens* indsamling marts 1994.
28. Historien er samlet ind i forbindelse med min undervisning på Københavns Universitet efteråret 1995.
29. Den første fortælling har jeg fået tilsendt af en studerende (Københavns Universitet) i forbindelse med en artikel, jeg havde i instituttidsskriftet *Reception* i 1994. Den anden på baggrund af artiklen i *Kritik* 107.
30. Se Christensen 1995; Christensen 1996.
31. Historien har jeg fået tilsendt efter et interview i *Vordingborg Dagblad* (3/1 1996) om vandrehistorier, hvor jeg opfordrede læserne til at sende mig deres historier.
32. Christensen 1995; Christensen 1996.
33. Ollrik 1921, s. 70.

Vandrehistorien – terminologien omkring et moderne stykke folkedigtning

Af Robert Zola Christensen

Inden for alle videnskaber er det afgørende, at terminologien forbliver modsigelsesfri, værdineutral og distinkt. Ellers vil vi bestandigt spille kræfter på uenigheder, der enten skyldes at vi lader de samme ord repræsentere noget forskelligt eller lader forskellige ord referere til det samme. Af den grund må vi fra tid til anden stoppe de faglige udvekslinger og i et metalingvistisk perspektiv rette blikket mod det fælles vokabular, det kommunikative materiale, vi formidler idéerne med: Er det de samme fænomener og begreber der bliver refereret til, når forskellige forskere bruger termerne? Det er ikke nogen enkel sag: Selv om der fra et ideelt synspunkt burde være en stabil semantik bag benævnelserne, er vores taksonomier ikke fikseret en gang for alle. Som tiden går kan betydningsindholdet forandre sig, mens benævnelsen forbliver den samme, eller omvendt: Det semantiske felt bliver fastholdt mens betegnelsen bliver byttet ud med en ny. Som eksempel på det første kan nævnes sagnet (Sage), der i brødrene Grimms arbejder fik en snæver definition i en afgrænsning mod folkeeventyret (Grimm 1993 (1816)). Senere hos Axel Olrik fik sagnet tildelt et langt bredere dækningsfelt, der optog alle slags fortællende folkedigtning i sig (Olrik 1921). Som et eksempel på det sidstnævnte kan nævnes skiftet fra folkeviser til ballade med den hensigt at undgå de romantiske konnotationer, der havde belastet ordet »folkeviser« siden J. G. Herder (se Christensen 1993).

Denne artikel skal handle om forholdet mellem fænomenet 'vandrehistorie' og dets sproglige udtryk på dansk, »vandrehistorie«. Vandrehistoriens semantiske indhold modsvarer, hvad der på amerikansk (AE) er blevet kaldt »urban legend« og kan i kort begreb defineres som følger: *Kortere episk fortælling, der forholder sig narrativt til sit emne, i hovedsagen mundtligt traseret, udspiller sig fortrinsvis i det moderne bymiljø, foregiver i et eller andet omfang at omhandle virkeligheden* (se Christensen 1994a; 1994b; 1995; 1996).

Før vi nærmer os ordet »vandrehistorie« og dets varierende betydningsindhold, må vi præsentere begrebsparret etnisk og videnskabelig genre, eftersom »vandrehistorie« optræder i begge sammenhænge.

Videnskabelige og etniske genrebetegnelser

I den folkloristiske forskning skelnes der imellem *videnskabelige* og *etniske* genrebenævnelser (af Klintberg 1990 s. 17f.). Førstnævnte er en analytisk kategori defineret af fagfolk på baggrund af en repræsentativ undersøgelse af traditionsstoffet. Sidstnævnte angiver de ord, hvormed befolkningen på sit eget sprog intuitivt betegner de tekstarter, som spiller en rolle i det daglige liv. De etniske genrer er en del af den daglige omgangsform, og at kende dem og beherske dem er lig med at kunne begå sig i det sociale fællesskab. Det er f.eks. ikke hensigtsmæssigt, hvis vi tydeligt lægger op til at fortælle en vittighed, og så giver os til at gengive en autentisk ulykke, der er overgået en person i vennekredsen. De etniske genrebetegnelser tjener således et praktisk, socialt formål. I modsætning hertil tjener de videnskabelige et teoretisk og nominelt. De er operationelle og skulle helst afstedkomme begrebslig klarhed i et internationalt perspektiv. Den fordring gælder ikke de etniske. Her er det fuldt tilstrækkeligt, at de lokale samtalepartnere nogenlunde er på det rene med, hvad der refereres til, når navnet optræder i ordvekslingen. Vi kan også sige, at hvor den etniske navngivning er naturlig, er den videnskabelige af metasproglig karakter. Det medfører, at uagtet vi finder en anvendelse af samme ordvalg i både en dagligdags og en akademisk diskurs, behøver ordene ikke at betyde helt det samme de to steder. Det forekommer heller ikke sjældent, at en videnskabelig term, der optages i dagligsproget, udvandes eller flytter sig fra sit oprindelige betydningsindhold. Det er f.eks. sket for termen »anekdote«, som, hvis vi går etymologisk til værks, kommer af græsk »anékdoton« = uudgivet; et udtryk der gav navn til et værk af historikeren Prokopios (6. årh. e. Kr). Siden dette værk, der leverer indiskrete og intime historier om kejser Justinian af Byzans og hans hustru Theodora, er termen specifikt i fagkredse benyttet med henblik på at afgrænse og benævne korte fortællinger, der giver ét enkeltstående og ramrende øjebliksbillede af en offentlig personlighed (Bausinger 1980 (1968), s. 219; Röhrich 1977, s. 7). Samtidig anvendes glosen i dagligsproget. Her betegner den nogenlunde det samme som fagfolkenes definition, men samtidig kan den betegne en (længere) vittighed. Vi kan sige, at selv i de tilfælde, hvor vi finder samme betegnelse med omtrent samme betydning i en etnisk og videnskabelig sprogbrug, optræder de med højst uens differentiering. Når, som endnu et eksempel, én i omgangskredsen vil fortælle en vittighed, så forventer vi – på baggrund af det fællessproglige aftaleforhold – at historien vil kalde latteren frem, at den udelukken-

de er til underholdningsbrug. Det er den viden fortæller og tilhører deler. Og mere behøver vi ikke at vide. Når tyske folklorister taler om »vittigheder«, har de fundet det nødvendigt at udvikle et specialiseret begrebspar, der underinddeler vittigheden i dens langform og kortform: *Schwank* og *Witz*. Førstnævnte kan betegnes som én-episodiske, humoristiske situationshistorier, mens vitser uden fortællende indhold (skæmtegåder, replikskifter, lingvistiske pointer) hører under sidstnævnte (f.eks. Rörich 1977, s. 8f). Denne sondring kan f.eks. være væsentlig med henblik på et studium af, hvem der fortæller hvilken slags vittigheder hvornår.

Den omstændighed, at der overhovedet forefindes en kognitiv aktivitet os mennesker imellem, der går ud på at navngive en selvstændig stofgruppe, giver forskerne belæg for at tro, at der findes en selvstændig genre, der er værd at gøre til genstand for nærmere undersøgelse (Voigt 1976, s. 483). Omvendt er det givet, at de fagkyndige kan danne skole ved at lancere termer, der siden glider ind i hverdagssproget. De videnskabelige og etniske genrebenævnelser kan i reglen leve side om side uden at give hinanden nævneværdige problemer. Men problemer kan opstå, såfremt fagfolk begynder at benytte en upræcis fagterm offentligt. Hvad enten den manglende grad af sikkerhed i glosevalget skyldes ligegyldighed eller uvidenhed, kan det medføre, at denne term efterfølgende – som etnisk genrebetegnelse – får en betydning, der ikke har hjemmel i et fagligt glossarium. Det er, som jeg ser det, præcis hvad der er hændt termen »vandrehistorie«. Problemerne, deres omfang, årsag og eventuelle løsning skal behandles i det følgende. Først skal vi se nærmere på, hvilket navn forskerne har valgt for fænomenet 'vandrehistorie'. Derefter vil det blive gennemgået, i hvilken betydning lekseterm »vandrehistorie« anvendes og har været anvendt.

Navngivningen af et urbant og nutidigt sagn

På dansk grund har der ikke været forsket noget videre i vandrehistoriens væsen – noget systematisk arbejde foreligger slet ikke –, og det er her, vi finder en af årsagerne til den terminologiske uorden. Jeg vil derfor indledningsvis gå til den udenlandske faglitteratur, for at se nærmere på, hvilke overvejelser der hér har ligget bag navngivningen. Dette er også væsentligt, eftersom de internationale benævnelser har dannet forlæg for de danske.

Vandrehistorien bliver først navngivet i USA. Det sker i 1960'erne, hvor den for første gang bliver genstand for forskning (Barnes 1966, Dégh 1968). Til en begyndelse har fænomenet haft utallige synonyme navne: »belief tale«, »contemporary legend«, »modern legend«, »exemplary story«, »mercantile legend«, »urban myth« og flere andre (Brunvand 1993, s. 23ff), men med tiden har benævnelsen »urban legend« (AE), der skyldes den norsk-amerikanske forsker Harold Brunvand, vundet fodfæste (Brunvand 1980; 1981). Her må vi imidlertid være opmærksomme på, at det engelske »legend« begribeligvis ikke modsvarer det danske ord »legende«, der som bekendt sættes i forbindelse med hagiografier, men skal oversættes med »sagn«. Oxymeronen »urban legend« signalerer, at fænomenet tilhører den urbane folkløse: Her bliver substantivet »legend« med de udpræget fortidige konnotationer tilføjet adjektivet »urban«, hvorved det nutidige aspekt ved vandrehistoriernes fortalte indhold bliver accentueret. Denne benævnelse figurerer i stort set alle engelsksprogede udgivelser. Det gælder f.eks. australieren Amanda Bishops bog *The Gucci Kangaroo & Other Australian Urban Legends* fra 1988, ligesom det er tilfældet i sydafrikaneren Arthur Goldstucks bog, *The Rabbit in the Thorn Tree: Modern Myths & Urban Legends of South Africa*, fra 1990. I forskningskredse har navnet »contemporary legend«, 'nutidssagn', ligeledes vundet hævd. Det er sket ikke mindst ud fra navngivningen af den internationale organisation, *The Society for Contemporary Legend Research*, stiftet i forlængelse af konferencen *Perspectives on Contemporary Legend* afholdt 1982 i Sheffield. I internationalt perspektiv er det ofte de to benævnelser, vi ser benyttet. På fransk grund finder vi en direkte oversættelse af »urban legend« til »légendes urbaines« og »contemporary legend« til »légende contemporaine« (Riche & Fromental 1981; Campion-Vincent & Renard 1992). På italiensk finder vi betegnelserne: »leggende urbane« og »leggende contemporane« (Carbone 1990). På portugisisk kaldes fænomenet »leyenda urbana« (Florio 1989, s. 20). Lignende betegnelse finder vi på tysk, nemlig »sagenhafte Geschichten von heute« ('sagnagtige historier af i dag', hvilket samtidig er en ordwitz, da »sagenhafte« har en betydning, der svarer til det danske »fabel-agtige« og det svenske »sago-lika«) (Brednich 1990; 1991; 1993). På hollandsk finder vi Peter Burgers to udgivelser *De wraak van de kangoeroe* fra 1992 og *De brandende baby* fra 1995, hvoraf førstnævnte bærer undertitlen »Sagen uit het moderne leven« (sagn fra det moderne liv). På vores nabosprog norsk finder vi »nåtidssegn« (Solberg 1983). På svensk finder vi de to betegnelser »folksägner i vår tid« og

»sågner i vår tid«. Det første udtryk møder vi i Bengt af Klintbergs *Råttan i pizzen* fra 1986 og det andet i hans efterfølgende udgivelse *Den stulna njuren* fra 1994. Her er der præfikset *folk-* til forskel, og det er ikke tilfældigt. Bengt af Klintberg lader det i anden ombæring være godt med »sågen« for på en og samme gang at fastholde genreforbindelsen til de gamle sagn, men samtidig understrege, at det gamle folkesagn udspiller sig i det førindustrielle bondesamfund og det moderne sagn udspiller sig – jf. tidligere – i det urbaniserede industrisamfund (af Klintberg 1994, s. 10). På finsk finder vi Leea Virtanens udgivelse: *Varastettu isoäiti. Kaupungin kansanatarinoita* fra 1987, hvilket betyder så meget som »den stjalne bedstemor, urbane (bymæssige) folkesagn«.

I et overordnet og internationalt perspektiv finder vi altså en konsensus om at kalde vandrehistorien et 'nutidigt' og 'urbant' 'sagn'. Det er imidlertid blevet foreslået at benytte andre benævnelser, hvor de anvendte ords denotative, leksikalske niveau har til hensigt at afspejle begrebsbestemmelsen. Dem vil jeg kort præsentere før vi går til vores eget sprogområde, da også et par af dem har givet anledning til det danske navn.

Forskeren Wilhelm F. H. Nicolaisen har foreslået den noget omstændige ordsammensætning: »legend-like experience story« (Nicolaisen 1985, s. 218). Denne neologisme har til hensigt at signalere vandrehistoriens fællesskab med det såkaldte *memorat*, der er defineret af den svenske forsker von Sydow som en sagnlignende fortælling, der knytter sig til enkeltpersoners usædvanlige (ofte overnaturlige) oplevelser. Nicolaisen er selv på det rene med, at udtrykket ikke ligger godt i munden og det har da heller aldrig vundet indpas. Den finske folklorist Ulrika Wolf-Knuts foreslår slet og ret at benævne vandrehistorien »migratory-legend« (»vandresagn«, fra tysk »Wandersage«). Her er det en bestemt egenskab ved fænomenet, nemlig den omstændighed at den vandrer geografisk fra land til land (horisontalt) og fra person til person i tid (vertikalt), der på metonymisk vis har givet anledning til betegnelsen. Det er oplagt at ordet »vandresagn«, sådan som vi skal se det om lidt, lægger sig tæt op ad betegnelsen »vandrehistorie«. Hos den toneangivende forsker Bengt af Klintberg finder vi det nærtbeslægtede »modern migratory legend« (af Klintberg 1981). Andre specifikke væsenstræk ved vandrehistorien har givet anledning til navne. Det gælder »FOAF«, en akronym for »Friend of a friend«. Ophavsmanden er Rodney Dale, der benytter det i *The Tumour in the Whale* fra 1978 (Dale 1978, s. 13). Navnet, der har givet titlen til Sheffield-studiekredsens meddelelsesblad *Foaf Tales News*, kom-

mer sig af, at den faktiske fortæller i reglen skubber en god ven af en ven ind imellem sig selv og den historie, vedkommende er i færd med at berette. Véronique Champion-Vincent og Jean-Bruno Renard har i deres udgivelse *Légendes urbaines. Rumeurs d'aujourd'hui* fra 1992 direkte overtaget og forfransket udtrykket, der bliver til »Ami D'un Ami« og trækkes sammen til abbreviationen »adua«. »Belief legend«, der skyldes den ungarsk-amerikanske forsker Linda Dégh, sigter til den omstændighed, at fortællingen, jf. definitionen tidligere, i et vist omfang foregiver at vedrøre den teksteksterne virkelighed (Dégh 1971, Dömötör 1981). Lignende overvejelser synes at ligge bag de nærtstående betegnelser »folk belief legend« (Blehr 1967) og »belief tales« (Montell 1962; Stephens 1963). Linda Dégh anvender i en anden artikel også betegnelsen »dormitory stories« (Dégh 1969), en betegnelse der sigter til, at vandrehistorierne har særlig gode livsbetingelser i det amerikanske campus-liv. Samtidig signalerer navnet, at det er i dette miljø Déghs indsamlingsarbejde har fundet sted, altså at det er en subkategori af vandrehistorien, en bestemt *type*, der er gjort til genstand for undersøgelse. En tilsvarende udhævelse finder vi »adolescent legends« (Samuelson 1979; 1981; Thigpen 1971; Meley 1990; Ellis 1983) og »Dormitory Legend« (Grider 1973).

Endelig skal to faglige navne nævnes, hvis leksikalske niveau direkte forfejler deres mål. Det gælder betegnelsen »modern folk tale«, og »modern (eller »urban«) myth«. Førstnævnte finder vi hos den ikke-folkloristiske forsker Sandy Hobbs (f.eks. Hobbs 1966; 1978). Her sættes vandrehistorien i forbindelse med eventyret og ikke sagnet. Sidstnævnte finder vi hos forskere som Rodney Dale og Janet Langlois (Dale 1978; Langlois 1978). Anvendelse af »folk tale« såvel som »myth« opviser en manglende fortrolighed med den fundamentale distinktion mellem eventyr, sagn og myte, der siden brødrene Grimm har været norm (Grimm 1993 (1816)). Hobbs retter for sin del op på den misforståelse i artiklen »Why are they called Urban Legends?« fra 1989. Der findes begribeligvis også benævnelser, der kombinerer de forskellige muligheder, f.eks. »New Urban Belief Tale« (Kerr 1982), hvor troværdighedsaspektet bliver sammenføjet med det urbane.

Vandrehistorien er også udsat for en anden slags quasi-faglig navngivning, der kan forekomme om ikke arbitrær, så i hvert fald mindre heldig i forhold til det navnet skal bestemme. En af de første indsamlere, englænderen Rodney Dale forsøger sig med den særegne benævnelse »Whale Tumour Stories«, forkortet »WTS«, med en reference til en en-

kelt vandrehistorie, der i korthed handler om en tumor, som gemmer sig i et stykke hvalkød under tilberedning. Det sker i bogen med det beslægtede navn *The Tumour in the Whale* fra 1978. En anden englænder, Poul Smith, forsøger sig med den åbne benævnelse »nasty legends« i sine to foreløbige samlinger fra henholdsvis 1983 og 1986, der i gradbøjningen går fra »nasty« til »nastier« legend. I Holland kalder Ethel Porthnoys historierne »abe-sandwich«, »broodjhe Aap« på hollandsk. Det sker i samlingen af samme navn fra 1978. Også her er der tale om en benævnelse, der lader sig udlæde af en enkelt historie, nemlig om en sandwich med abekød. I Sverige findes eponymet »en klintbergare« efter navnet Bengt af Klintberg (Brunvand 1993, s. 23).

Som vi kan læse ud af ovenstående, så kan vandrehistorien i et internationalt perspektiv opvise en omfattende synonymi af både seriøse og mindre seriøse fagtermer, men ikke desto mindre har der samlet sig konsensus om de to benævnelser »contemporary legend« og »urban legend«. Det er en af de to fagtermer, vi normalt ser benyttet i internationale sammenhænge.

Den danske navngivning

Går vi nu til vores eget sprogområde, ser vi – i første omgang – en tilbøjelighed til at lade navngivningen rette sig ind efter den udenlandske tradition. Carsten Bregenhøj fra Dansk Folkemindesamling er den første herhjemme, der nærer interesse for emnet, og han vælger udtryksmåderne »moderne sagn« og »vandreanekdote« i artiklen »Svigermor i bagagerummet« (Bregenhøj 1969); en artikel som omhandler den gammelkendte historie om den afdøde bedstemoder, der bliver stjålet under ferieturen. I samme forbindelse ser vi også udtrykket »vandreanekdote«, men på baggrund af Bregenhøjs henvisning til Linda Déghs arbejder, synes hans foretrukne udtryk dog at være »moderne sagn«. Det understreges ligeledes af en artikel fra 1978, hvor Bregenhøj undersøger den tvivlsomme nyhed, at palæstinensere skulle have forgiftet Jaffa-appelsiner, en af Israels vigtigste eksportvarer, med kviksølv (Bregenhøj 1978). Titlen lyder »Terrorisme, appelsiner og folkesagn« og i selve opsatsen anvendes termene »sagn«, »folkesagn« og »moderne sagn«. Vi ser altså – selv om det strengt taget kan diskuteres, om der ikke i det konkrete tilfælde er tale om et *rygte* snarere end en vandrehistorie – at Bregenhøj retter sin

sprogbrug ind efter den terminologi, vi har set i udlandet. Men sådan skulle det ikke blive ved med at være.

I forbindelse med den danske oversættelse af Bengt af Klintbergs *Roten i Pizzaen* fra 1988 (af Klintberg 1986) giver oversætteren Peter Nielsen bogen undertitlen »100 af hverdagens vandrehistorier«. På svensk lyder undertitlen »Folksägnen i vor tid«. I den fordanskede indledning af Klintbergs forord bruges ordet »vandrehistorie« konsekvent som oversættelse for »folksägnen«. En oversættelse som Bengt af Klintberg i øvrigt ikke synes helt tilfreds med (af Klintberg 1990, s. 119). Imidlertid ser vi en lignende oversættelse i den norske udgivelse fra 1987: »Den stjalne svigermor og andre moderne vandrehistorier« (af Klintberg 1986). Det er måske mindre overraskende, eftersom den norske forsker Reimund Kvideland så tidligt som i 1973 publicerer en artikel med titlen »Det stod i avisa! Når vandrehistorier bliver avismeldingar« (Kvideland 1973). Hvis vi fortsætter, hvor vi slap på dansk grund, så bliver ordet »vandrehistorie« siden overtaget af folkloristen Charlotte S. H. Jensen. Det sker i den korte notits »Vandrehistorier« i *Folkeminder* 2 fra 1989, hvor hun præsenterer historien om indvandrerne, der stjæler hunde med henblik på slagting og fortæring (Jensen 1989). Her efterlyser hun afslutningsvis varianter af samme fortælling, og får i det efterfølgende nummer et svar fra en læser, der overtager benævnelsen »vandrehistorie« (Adriansen 1989). I artiklen »Den barberede hund«, der optræder året efter i *Nord-Nytt* og omhandler samme motiv, går Charlotte Jensen imidlertid mere grundigt til værks. Her argumenteres der for – med henvisning til Gillian Bennet – at betegnelsen »moderne sagn« er upræcis eftersom mange af beretningerne hverken er rigtig moderne eller rigtige sagn (Jensen 1990, s. 9f; Bennet 1985, s. 219ff). Mange af historierne, skriver Jensen, indeholder motiver, der har en betydelig historisk dimension, og kan derfor ikke kaldes »moderne«. Og i modsætning til de »gamle sagn« opviser vandrehistorien en fortælleteknik, der i højere grad læner sig op ad *memoratet*, altså småfortællinger fra det virkelige liv. Et synspunkt hun åbenbart deler med Wilhelm F. H. Nicolaisen, der i den anledning – jf. tidligere – foreslog »legend-like experience story«. Under henvisning til den finske forsker Ulrika Wolf-Knuts, der – jf. tidligere – benytter betegnelsen »migratory legend«, foretrækker Jensen »vandrehistorie«, hvor så »legend« = »sagn« er byttet ud med »historier«.

I 1990 finder vi en oversættelse af Rolf Wilhelm Brednichs *Die Spinne in der Yucca-Palme*, der på dansk har fået titlen *Pudlen i mikroovnen*. Bogen er forsynet med et »Forord til den danske udgave«, altså et forord

før forordet. I det danske forord fortsætter Else Marie Kofod fra Dansk Folkemindesamling linien fra Charlotte Jensen ved at skrive, at »Disse historier kaldes vandrehistorier eller moderne sagn« (Kofod 1990, s. 9). Endvidere har Else Marie Kofod under et antal interview i medicerne gjort brug af benævnelsen »vandrehistorie«.

Vi ser altså – summa summarum – en tendens til, at ordet vandrehistorie i nyere tid har vundet indpas som fagudtryk for, hvad udenlandske videnskabsfolk har benævnt »moderne sagn«. Og vi ser da også – i forlængelse heraf – at ordet »vandrehistorie« er blevet hver-mands-eje, brugt som etnisk betegnelse. I forbindelse med foredrag, undervisning eller lignende er jeg ikke blevet misforstået ved benyttelsen af »vandrehistorie«, hvorimod termen »moderne sagn« konsekvent har givet anledning til spørgsmål. Vi ser også, at når f.eks. *Politikens* bagside marts 1994 efterlyser »vandrehistorier«, så er det danske eksempler på 'urban legends' der indløber og ikke så meget andet. Problemet er nu, at mens betegnelsen både blandt nutidige forskere og i folkemunde er blevet kurant som et dansk sidestykke til »urban legend«, så har den en længere forhistorie i fagkredse, hvor den har været anvendt med et noget andet betydningsindhold.

Nomenklaturen »vandrehistorie«

Hvis vi kigger på ordets tidligere anvendelse, har det været brugt i forskerkredse som et kollektiv-navn for de historier, der uhindret lod sig sprede over landegrænser og sprogskel, og som under deres vandring blev omformet og tilpasset det lokale miljø og den kultur, der var herskende i det bestemte område. Det sammensatte ord »vandre-historie« angiver som metafor direkte, at der er tale om en fortælling på farten (samtidig er det en *antropomorfisme*, hvor dødt materiale tillægges selvstændigt og menneskeligt liv). Denne begrebsbestemmelse medfører, at det meste af folkedigtningen på prosaform kan karakteriseres som vandrehistorier, f.eks. eventyr, fabler, anekdoter og meget mere. Denne brede betydning af ordet har jeg fundet anvendt første gang på skrift i festskriftet til Evald Tang Kristensen fra 1917. Det sker i Arthur Christensens artikel »Lidt om vandrende Motiver«. Her skriver han om Tang Kristensens Molbo- og Aggerhistorier, at mange af disse anekdoter er bundet til et bestemt sprog eller dialekt, »hvorfor der ikke kan være tale om

internationale Vandrehistorier« (A. Christensen 1917, s. 52). En lignende benyttelse af ordet finder vi J. S. Møllers *Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering. Fra Svangerskab til Daab og Kirkegang* fra 1940. I omtalen af de små fortællinger, der handler om, hvordan et drengebarn under dåben ved et uheld bliver tildelt et pigenavn, skriver J. S. Møller: »Adskillige af dem har utvivlsomt været yndede Vandrehistorier« (Møller 1940, s. 391). Går vi nærmere vor egen tid kan der henvises til Inger M. Boberg, der i *Dansk Folketradition* skriver om eventyret (skrevet kort før hendes død 1957, udgivet af Iørn Piø 1962): »det [...] er [...] vanskeligt at definere, hvad eventyr egentlig er. Efter videnskabens opfattelse er det [...] også de mere lystigt-realistiske novelle- eller krostueeventyr, [...] foruden molbohistorier, legender, didaktiske eller satiriske fabler [...] og alle de tusinder af anonyme vandrehistorier, som er gået fra mund til mund jorden over, uden at man i reglen ved, hvor de er kommet fra, eller hvem der har forfattet dem« (Boberg 1962, s. 63). Og endelig, som et sidste og mere nutidigt eksempel, kan der henvises til Laurits Bødker, der i 1974 i Gyldendals Litteraturlleksikon skriver i rubrikken *Folkeeventyret*: »Bortset fra ganske få undtagelser er de da, [danske] f. [folkeeventyr] internationale vandrehistorier der ad ikke nærmere klarlagte veje er kommet til Danmark«. Denne brug af ordet er altså til en vis grad blevet en konvention i fagkredse. Men kun til en vis grad. Benævnelsen har ikke fundet plads i Laurits Bødkers folkloristiske leksikon-udgivelse *Folk Literature* fra 1965, ligesom den ikke er at finde i *Ordbog over det danske Sprog* (findes dog i excerpt-samlingen med henvisning til J. S. Møller). Endvidere: Hvor betydningen er utvetydig hos A. Christensen, Møller og Bødker, er betydningen knap så entydig hos Boberg, hvor der sættes lighedstegn mellem eventyr og mundtligt traderet folkedigtning af enhver art. Samtidig bliver vandrehistorierne, såfremt vi læser strengt efter bogstaven, med konjunktionen »og« lagt til som en selvstændig tekstgruppe, noget forskellig fra de i øvrigt opregnede genrer. Opremsningen kan også læses på den måde, at afslutningen »og alle de vandrehistorier« dels er en opsamling af de forudgående nævnte og dels – med henblik på at indfange hele spektret af den episke folkedigtning – sigter til en ikke nærmere bestemt restgruppe. Det er min fornemmelse, at sidste læsning er den intenderede, hvorved sprogbrugen retter sig ind efter de øvrige.

Hvis vi herefter fremdrager den tidligere nævnte oversættelse af Brednichs *Die Spinne in der Yucca-Palme* fra 1990, hvor Else Marie Kofod i det danske forord benyttede »vandrehistorie« som gengivelse af »urban legend«, optræder ordet i sin ældre betydning i bogens egentlige forord,

forfattet af Brednich selv, oversat af Georg Rona. F.eks. bliver Brednicks tekstaftsnit: »Mit Erzählforschung assoziiert man in der Fachwelt und in der Öffentlichkeit heute vor allem die historische Erzählforschung, die sich mit der Welt der 'einfachen Formen' [...], mit den Gattungen Märchen, Sage, Legende, Schwank, Anekdote, Exempel, Witz« (Brednich 1990, s. 5), oversat til: »Ved vandrehistorie-forskning forstår man i dag, såvel blandt fagfolk som i offentligheden, frem for alt den historiske vandrehistorie-forskning som beskæftiger sig med de »enkke formers« verden, med eventyr, sagn, legender, farcer, anekdoter, eksempler, vittigheder« (Brednich 1990, s. 14, da. version). Inden for samme udgivelse finder vi altså »vandrehistorie« benyttet i begge sine betydninger, hvorved det danske forord og den tyske oversættelse havner i en terminologisk uoverensstemmelse.

Vi er altså fremme ved, at nomenklaturen »vandrehistorien« i nyere tid er brugt af visse forskere som ensbetydende med det, der i internationale forskningskredse er blevet kaldt »moderne sagn«. Siden er denne sprogbrug blevet accepteret og kurant i hverdagssproget. Samtidig er ordet »vandrehistorie« brugt i forskningstraditionen af folklorister, hos hvem betegnelsen dækker over et løsere semantisk felt, der kan optage snart sagt alle folkelige genrer i sig. Det har den følge, at den slags historier, vi sigter til, når vi i dag bruger glosen »vandrehistorie«, udgør en subkategori, en undergruppe, af de teksttyper, der fanges ind, når den oprindelige betydning benyttes.

Afslutning

Nu skulle det være klargjort, at der er uorden i den danske terminologi, når det gælder om at bestemme dette moderne stykke folkedigtning, som internationalt er blevet kaldt »urban legend« eller »contemporary legend«. Hvad skal vi rent praktisk stille op med denne begrebsforvirring?

Vi må som udgangspunkt kræve og forvente, at de videnskabsfolk, der arbejder med emnet, bliver sig de forskellige ordanvendelser bevidst, at de ved, hvordan det er fat. Denne fordring har denne artikel direkte haft til formål at fremme. Herefter kan vi indtage to holdninger: Enten kan vi acceptere, at ordet »vandrehistorie« nu har fået en ny betydning, eller vi kan fastholde, at »vandrehistorie« udelukkende skal dække sit gamle betydningsfelt, mens »urban legends« er noget andet. De to løsningsforslag

har hver for sig nogle implikationer, som vil blive gennemgået i det følgende.

Såfremt vi i forskersammenhæng optager den etniske betegnelse »vandrehistorie« til trods for, at den tilsyneladende er sat i omløb af ufor-sigtige forskere, er der tale om en resignerende holdning, der tager dette – omend noget uheldige – betydningskift til efterretning. Et forhold, der taler for denne holdning, er, at indsamlingsarbejdet på den måde fremmes, eftersom meddelere og forskere dermed taler samme sprog. Der er som bekendt tale om en lyslevende genre af folkestoffet, som vi i fremtiden vil få til opgave at optegne og typologisere. Samtidig kan det med en vis ret påstås, at ordet som fagterm betragtet stiller sig til rådighed. Uagtet ordet har været benyttet og indarbejdet i fagkredse som en paraplyterm med en ret så præcis betydning, har der ikke været tale om en vel-defineret fagterm udsprunget af en egentlig teoriramme. Denne holdning til tingene vil imidlertid bringe os en ny opgave på halsen, nemlig at navngive den hovedkategori, der nu er blevet navnet på en specificeret underkategori, eller med andre ord: Hvad skal vi så kalde den slags vandrende folkedigtning, fagfolk har kaldt »vandrehistorier«? – »Vandrende folkedigtning«?

Såfremt vi vælger at fastholde »vandrehistorie« som paraplyterm, repræsenterer denne holdning et forsøg på at gribe bag om problemet ved at rette op på de fadæser, der er blevet begået. Her er hensigten at genoprette den terminologiske orden, der herskede, da Bregenhøj – med henvisning til Linda Dégh – kaldte fortællingerne »moderne sagn« (med »vandreanekdote« som vikarord) og »vandrehistorie« blev reserveret til at dække den vandrende folkedigtning. Men selv om vi skulle foretrække »moderne sagn« – og nu træder vi ind i problemets kerne – er vi, når vi skal kommunikere med offentligheden, tvunget til at bruge ordet »vandrehistorie« i dets »fejlagtige« betydning for at blive forstået. Jeg tror ikke et øjeblik på, at vi uden sværdslag kan gå ud og korrigere og belære offentligheden om, at ordet »vandrehistorie« nu må opgives med sin nyvundne betydning og så derpå slå til lyd for et navneskift. Hertil kommer, at ordet stadigvæk cirkulerer i fagkredse med den nye betydning og derfor hele tiden giver næring til den etniske betegnelse.

Som det fremgår, så befinder vi os i et vadeded: ordet »vandrehistorie« har ikke helt sluppet sin gamle betydning, og det har ikke fuldstændig indoptaget en ny. Jeg er bange for, at vi er vidne til sprogrøtterens skrækscenarie: Det, der starter som en fejlagtig ordanvendelse, sætter sig efterhånden som en norm, der så siden bliver blåstemplet som korrekt.

Og lige meget hvor meget og hvor længe vi stritter imod, så synes sprogudviklingen ikke til at standse. Det afgørende er derfor til syvende og sidst, at fagfolk *ved*, hvordan det er fat, og at de fra gang til gang præciserer, hvad det er, de mener, når de anvender de forskellige udtryk. Selv anvender jeg »vandrehistorie« som synonym for »urban legend«, hvilket jeg hver gang finder anledning til at fremhæve. Jeg har – om end modvilligt – måtte tage konsekvensen, men lad os fremover love hinanden at være mere påpasselige med ordbruget.

Litteraturliste

- Adriansen, Inge 1989: »Apropos vandrehistorier«, i *Folkeminder* 3, s. 9-14.
- Barnes, Daniel 1966: »Some Functional Horror Stories on the Kansas University Campus«, i *Southern Folklore Quarterly*, s. 305-312.
- Bausinger, Herman 1980 (1968): *Formen der »Volkspoesie«*, Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- Bennet, Gillian 1985: »What's 'Modern' about the Modern Legend?«, i *Fabula* 26, s. 219-229.
- Bishop, Amanda 1988: *The Gucci Kangaroo & Other Australian Urban Legends*, The Australian Publishing Company, Hornsby, New South Wales.
- Blehr, Otto 1967: »The Analysis of Folk Belief Stories and its Implications for Research on Folk Belief and Folk Prose«, i *Fabula* 9, s. 259-63.
- Boberg, Inger M. 1962: *Dansk Folketradition*, Danmarks Folkeminder 72, Munksgaard, Odense.
- Brednich, Rolf W. 1990: *Die Spinne in der Yucca-Palme. Sagenhafte Geschichten von heute*, Beck'sche Reihe, München. Dansk oversættelse i 1990: *Pudlen i mikroovnen*, oversat af Georg Rona, Borgens Forlag, København.
- 1991: *Die Maus im Jumbo-Jet. Neue sagenhafte Geschichten von heute*, Beck'sche Reihe, München.
- 1993: *Das Huhn mit dem Gipsbein. Neuste sagenhafte Geschichten von heute*, Beck'sche Reihe, München.
- Bregenhøj, Carsten 1969: »Svigermor i bagagerummet«, i *Folkeminder* 14, s. 9-14.
- 1978: »Terrorisme, appelsiner og folkesagn«, i *Tradisjon* 8, s. 64-78.
- Brunvand, Jan Harold 1980: »Urban Legends: Folklore for Today«, i *Psychology Today*, s. 50-62.
- 1981: *The Vanishing Hitchhiker. American urban legends and their meanings*, W. W. Norton 1981. New York and London.
- 1993: *The Baby Train and Other Lusty Urban Legends*, W. W. Norton 1981. New York and London.
- Burger, Peter 1992: *De wraak van de kangoeroe. Sagen uit het moderne leven*, Prometheus, Amsterdam.
- 1995: *De brandende baby*, Prometheus, Amsterdam.
- Bødker, Laurits 1965: *Folk Literature*, Rosenkilde and Bagger, København.

- 1974: »Folkesagn«, artikel i *Gyldendals Litteraturlleksikon*, bd. II, s. 41, Gyldendal, København.
- Campion-Vincent, Véronique & Jean-Bruno Renard 1992: *Légendes urbaines: Rumeurs d'aujourd'hui*, Documents Payot, Paris.
- Carbone, Maria Teresa 1990: *99 Leggende Urbane*, Arnoldo Mondadori, Milan.
- Christensen, Arthur 1917: »Lidt om vandrende Motiver«, i *Festskrift til Evald Tang Kristensen*, Danmarks Folkeminder 17, København.
- Christensen, Robert Zola 1993: »Balladen om romantikernes folkeviser«, i *Edda* 3, s. 207-214.
- 1994a: »Vandrehistorier – en verden af gru og uhygge«, i *Plys* 8, s. 50-61.
- 1994b: »Historier på farten«, i *Kritik* 107, s. 44-54.
- 1995: »Vandrehistorien som litterær genre«, i *Tradisjon* 25, s. 47-62.
- 1996: »Vandrehistorier, psykoanalyse og narrativt begær« i *Kritik* 120, s. 7-13.
- Dale, Rodney 1978: *The Tumour in the Whale*, W. H. Allen Books, London.
- Dégh, Linda 1968: »The Runaway Grandmother«, i *Indiana Folklore* 1, s. 101-106.
- 1969: »The Roommate's Death and Related Dormitory Stories in Formation«, i *Indiana Folklore* 2.2., s. 55-74.
- 1971: »The 'Belief Legend' in Modern Society: Form, Function, and Relationship to Other Genres«, i *American Folk Legend* (ed. Waylon D. Hand), s. 55-68, University of California Press, London.
- Dömötör, Tekla 1981: »Some Questions Concerning Belief-Legend as a Genre«, i *Studia Fennica* 26, s. 11-17.
- Ellis, Bill 1983: »Adolescent Legend-Tripping«, i *Psychology Today*, s. 68-69.
- Florio, Rudolfo A. 1989: »El encuentro con la joven muerta: Un estudio de leyenda urbana entre adolescentes«, i *Revista de Investigaciones Folklóricas* 4, s. 20-25.
- Goldstucks, Arthur 1990: *The Rabbit in the Thorn Tree: Modern Myths & Urban Legends of South Africa*, Harmondsworth: Penguin, London.
- Grider, Sylvia 1973: »Dormitory Legend-Telling in Progress: Fall, 1971-Winter, 1972«, i *Indian Folklore* 6, s. 1-32.
- Grimm, Brüder 1993 (1816): *Deutsche Sagen*, Diderichs, München.
- Hobbs, Sandy 1966: »The Modern Folk Tale« i *Chapbook* 3.4., s. 9-11.
- 1978: »The Folk Tales as News«, i *Oral History* 6, s. 74-86.
- 1989: »Why are they called Urban Legends?«, i *Talking Folklore* 6, s. 14-25.
- Jensen, Charlotte S. H. 1989: »Vandrehistorier«, i *Folkeminder* 2, s. 10-11.
- 1990: Den barberede hund i *Nord-Nytt* 42, s. 9-16.
- Kerr, Kathleen 1982: »The Dog and Fingers: A New Urban Belief Tale«, i *Tennessee Folklore Society Bulletin* 47, s. 66-70.
- af Klintberg, Bengt 1981: »Modern Migratory Legends in Oral Tradition and Daily Papers«, i *ARV. Scandinavian Yearbook of Folklore* 37, s. 153-160.
- 1986: *Råttan i pizzen. Folksägner i vår tid*, Norstedts, Stockholm.
- Norsk oversættelse 1987: *Den stjålne svigermor og andre moderne vandrehistorier*, Oversat af Torvald Kambestad, Cappelen, Oslo.
- Dansk oversættelse 1988: *Rotten i pizzaen. 100 af hverdagens vandrehistorier*, Oversat af Peter Nielsen, Centrum, Viby.
- 1990: »Do the Legends of Today and Yesterday belong to the same Genre?«, i

- Storytelling in Contemporary Societies*, s. 113-123 (ed. Röhrich & Wienker-Piepho), Günter Narr Verlag, Tübingen.
- 1994: *Den stulna njuren. Sägner och rykten i vår tid*, Norstedts, Stockholm.
- Kofod, Else Marie 1990: »Forord til den danske udgave«, i *Pudlen i mikroovnen* (oversættelse af Brednich 1990), s. 9-14.
- Kvideland, Reimund 1973: »Det stod i avisa! Når vandrehistorier blir avismeldingar«, i *Tradisjon* 3, s. 1-13.
- Langlois, Janet 1978: »'Mary Whales, I believe in You': Myth and Ritual Subdued«, i *Indiana Folklore* 11, s. 5-33.
- Meley, Patricia M. 1990: »Adolescent Legend Trips as Teenage Cultural Response: A Study of Lore in Context«, i *Mid-America Folklore* 18, s. 1-26.
- Montell, Lynwood 1962: »Belief Tales from Barren County«, i *Kentucky Folklore Record* 8, s. 11-17.
- Møller, Jens Schou 1940: *Moder og Barn i dansk Folkeoverlevering. Fra Svanegeskab til Daab og Kirkegang*, Danmarks Folkeminder 48. København.
- Nicolaisen, Wilhelm F. H. 1985: »Perspectives on Contemporary Legend«, i *Fabula* 26, s. 213-218.
- Olrik, Axel 1921: *Nogle Grundsætninger for Sagnforskning*, Danmarks Folkeminder 23. København.
- Portnoy, Ethel 1978: *Broodje Aap. De folklore de post-industriël samenlevning*, De Harmonie, Amsterdam.
- Riche, Daniel & Fromental, Jean Luc 1981: »Les légendes Urbaines«, i *Métal Hurlant* 69, s. 68-75.
- Röhrich, Lutz 1977: *Der Witz. Figuren, Formen, Funktionen*, J. B. Metzler, Stuttgart.
- Samuelson, Sue 1979: »The White Witch: An Analysis of an Adolescent Legend«, i *Indiana Folklore* 12, s. 18-37.
- 1981: »European and American Adolescent Legends«, i *ARV. Scandinavian Yearbook of Folklore* 37, s. 133-140.
- Solberg, Olav 1983. Jenta med den tuperte hårtoppen – Om innhald og meining i nåtidssegner, i *Årbok for Telemarken* 29, s. 102-113.
- Smith, Poul 1983: *The Book of Nasty Legends*, Routledge and Kegan Paul. London.
- 1986: *The Book of Nastier Legends*, Routledge and Kegan Paul. London.
- Stephens, James W. 1963: »Belief Tales«, i *Kentucky Folklore Record* 9, s. 7-10.
- von Sydow, C. W. 1948: *Selected Papers on Folklore*, Rosenkilde and Bagger, Copenhagen.
- Thigpen, Kenneth, A. 1971: »Adolescent Legends in Brown County: A Survey«, i *Indiana Folklore* 4, s. 141-215.
- Virtanen, Leea 1987: *Varastettu isoäiti. Kaupungin kansantarinoita*, Kustannus-osaakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Voigt, Vilmos 1976: »Toward a Theory of Genres in Folklore«, i *Folklore Today* (ed. Linda Dégh), Indiana University Press. Bloomington.
- Wolf-Knuts Ulrika 1987: »Modern urban legends seen as migratory legends«, i *ARV. Scandinavian Yearbook of Folklore* 43, s. 167-181.

Disputatsoppositioner

Flemming Conrad: Smagen og det nationale. Studier i dansk litteraturhistorieskrivning 1800-1861. Museum Tusculanums Forlag, Kbh. 1996. 480 s. 350,- kr.

1. Flemming Lundgreen-Nielsen:

Flemming Conrads statelige disputats *Smagen og det nationale*, som blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet den 21. juni 1996, er, lad det være sagt straks, et pionerarbejde. Af forgængere nævner afhandlingens indledning i Danmark Paul V. Rubows disputats fra 1921, Mogens Brøndstedts bidrag til Københavns Universitets jubilæumshistorie 1979 og Finn Hauberg Mortensens redegørelse for det nyere danskfag også i 1979 (hans kritikhistoriske prisopgave om romantikken trykt 1973 burde da vist også have været med her), mens der kan anføres en række arbejder fra svensk side om svensk litteraturhistorieskrivnings historie. Ellers er der ikke andet end Flemming Conrads egne tidligere indsatser: bogen fra 1979 om Rahbek og Nyerup i *Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning* og afsnittet om national litteraturhistorieskrivning i *Dansk Identitetshistorie*, bd. 2, 1991.

Undersøgelsen gælder genren Dansk litteraturhistorie, rækkende fra det første nogenlunde dækkende eksempel, Rahbeks og Nyerups *Bidrag til den danske Digtekunsts Historie* i 4 + 2 bind, 1800-28, til N.M. Petersens *Bidrag til den danske Litteraturs Historie* i 5 bind 1853-61 (med registerbind 1864). Ved en dansk litteraturhistorie forstår Conrad kun et værk, der er planlagt (omend ikke altid realiseret i praksis) som en fortællende, kronologisk ordnet fremstilling af dansk litteratur fra dens begyndelse op til nutiden. Hvis dette lyder simpelt, er det det dog ikke. For man må i hvert enkelt tilfælde spørge: hvad menes der med »dansk«, og hvad menes der med »litteratur«?

En eftersøgning af materiale i de 61 år, værket dækker, giver til resultat, at der ud over de to nævnte flerbindsværker eksisterer yderligere fem danske litteraturhistorier udkommet i enkeltbind. De er forfattet af J.L. Heiberg 1830 og 1831, C.A. Thortsen 1839, Athalia Schwartz 1851 og S.C. Müller 1853.

Ved siden af disse bøger medtager Conrad nogle behandlinger af den hele litteraturhistorie i kortere form: to bidrag på tysk til Eichhorns samleværk *Geschichte der Literatur*, af P.O. Brøndsted 1810 og Rasmus Nyerup 1812, og tre bidrag til en ny genre på dansk, konversationsleksikonnet, fra omkring 1819 til 1863. De er forfattet af H.A. Kofod, C.E. Secher (som var sekretær på N.M. Petersens projekt) og – måske og sandsynligvis igen Thortsen.

Conrad har også inddraget forelæsningsrækker over hele litteraturens forløb, selv om de ikke foreligger i en trykt form, i hvert fald kun i små partier. Disse manuskriptstudier gælder B.S. Ingemanns forelæsninger på det genoprettede So-

rø Akademi frem til 1849 og Christian Molbechs forelæsninger på Københavns Universitet 1829-57. Materialet befinder sig i begge tilfælde i Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsafdeling.

Feltet udtømmes i et tillæg, som samler de fremstillinger af dansk litteratur, som i årene 1800-1861 er udkommet på fremmede sprog, dels skrevet af danskere, dels af mere eller mindre danskkyndige udlændinge. Sprogene er norsk (dvs. dansk beregnet for den norske skole), engelsk, fransk og tysk.

I et afsnit betegnet *Forspil* overskuer Conrad det litteraturhistoriske felt før Rahbek-Nyerup, hvad der betyder registrering af tilløb til en egentlig oversigt ved tekstudgivelser, forfatterleksika, bogfortegnelser. Her kommer vi så langt tilbage som til Anders Sørensen Vedels udgave i 1591 af ét hundrede danske folkeviser, hvis indledning er den første afhandling på dansk om dansk litteratur.

Afhandlingen etablerer to spor igennem sit materiale. »Det første, hovedsporet, er af teksthistorisk, nærmere betegnet genrehistorisk art« (s. 14). På dette hovedspor anlægges tre synsvinkler: den enkelte litteraturhistories tekstbegreb, den enkelte litteraturhistories vurderingskriterium eller -kriterier, den enkelte litteraturhistories rekonstruktion af fortiden. Analysemodellen stiller således de samme spørgsmål til alle benyttede tekster, hvad der gør det muligt at sammenligne dem og konstatere udviklinger og forskydninger.

I fortsættelse af disse tre greb erklærer Conrad uden argumentation og i en tone, der ikke lægger op til diskussion: »derimod gøres der ikke forsøg på stilanalyse af den litteraturhistoriske tekst, som det fx sker i Fricke 1977 og Fehrman 1981« (s. 15). Videre betones det, at trykte og utrykte tekster indgår med samme vægt, idet begge for den moderne forsker har betydning som retningsangivelser og symptomer, selv om de utrykte manuskripter ikke har haft samme mulighed for at influere samtiden som det trykte materiale. Til belysning af genrens historie indgår endelig dens reception i samtiden – som Conrad dog medgiver er relativt begrænset. Det gælder så også hans behandling af den.

Afhandlingens andet spor er af institutionshistorisk art (s. 15). Dette brede udtryk dækker de miljøer, litteraturhistorierne udspringer af og bruges i, i praksis først og fremmest undervisningsvæsenet: Universitetet, Sorø Akademi, Den Kongelige Militaire Højskole, lærde og ikke-lærde skoler. Materialet er historien bag oprettelse og besættelse af lærestole, samt de udstedte love, anordninger og bekendtgørelser om litteraturhistorieundervisning. Den pædagogiske tilrettelæggelse af faget dansk litteraturhistorie og den realiserede undervisning undersøges derimod ikke. Og de personer, som har forfattet de omtalte litteraturhistoriske fremstillinger, prioriteres som biografiske størrelser lavt – med undtagelse af Christian Molbech. »Det vil ikke være opgaven at se de litteraturhistoriske tekster som led i deres forfatteres almindelige livshistorie eller som frugter af særlige psykiske dispositioner«, hedder det (s. 17 øverst) i en tone, som heller ikke opmuntrer til modsigelse.

Conrad har på afhandlingens 421 tekst- og notesider realiseret dette sit program i to store dele.

Første del (s. 29-98) dækker de første 30 år af det 19. århundrede og er samlet omkring professorene Rasmus Nyerup og Knud Lync Rahbek. De var henholds-

vis 41 og 40 år gamle ved udsendelse af bind 1 af deres litteraturhistorie. Resultatet af analysen er en bestemmelse af Nyerup-Rahbek som repræsentant for en litteraturhistorieskrivning bygget på en smagsæstetisk bestemt norm. Den gode smag identificeres som den, der hersker hos dannede mennesker af de to forfatters generation, den gode smag dyrker det enkle, det velordnede, det harmoniske. Fortiden bliver helt bevidst vurderet på nutidens præmisser. Trods anfægtelser i voksende grad over det uholdbare heri bliver Nyerup og Rahbek ved denne forestilling om smagen. Kan denne gode smag så end efter krigsbegivenhederne 1801-1814 få en art patriotisk motivering, fordi de to forfattere med glæde finder den også i Danmark, er den dog hævet over tid og nation. Den er kosmopolitisk og almengyldig. Ved således stort set at overspringe det sene 18. århundredes nye historieteorier, markeret ved navne som Montesquieu og Herder – der også var kendt i Danmark i Nyerups og Rahbeks ungdom – ender de med at udgive et værk, som nok er en rosværdig stofsamling og -fremstilling, men egentlig i anlæg og holdning er forældet allerede fra første bind. Da hele serien er afsluttet, kan en ellers hvas kritiker af nyere model, Peder Hjort, betegne litteraturhistorikerne som »to gamle hæderlige Svende«; hertil kommenterer Conrad: de betragtes åbenbart i den litterære debat anno 1829 som ufarlige og passé (s. 74).

Anden del (s. 99-333) indledes med en redegørelse for de nye tanker omkring århundredskiftet, som udkrystalliserer definitioner af Historie, Nation, Sprog og Litteratur. De illustreres i de første romantiske årtier gennem spredte planer og forsøg hos Grundtvig, Jens Møller og Christian Molbech. Her bliver overpersonlige begreber som Nation, Folk, Sprog (modersmål) styrende i stedet for Rahbek-Nyerups forestilling om god smag. Det bemærkes især, at Molbech 1830-40 udsender den første *kronologisk ordnede* antologi af dansk digtning i tre bind, et vidnesbyrd om en ny litteraturhistorisk tænkning.

Her lægger Ingemann og Sorø sig i spidsen i forhold til de nævnte københavner og universitetet. Hans utrykte forelæsninger ved Akademiet fra september 1826 til institutionens lukning som et filialuniversitet i 1849 betegner nationalromantikens indførelse i litteraturhistorisk undervisning, men resulterer ikke i en trykt bog. J.L. Heibergs virke ved Den Militaire Højskole 1830-36 afsætter derimod to små trykte fremstillinger. Den tidligere nævnte Christian Molbech virkede som forelæser ved Københavns Universitet 1829-57: hans praktiske indsats er fastholdt i oversigtsform i den meget lange note 6 på s. 395 ff.; forholdsvis lidt af det omfattende materiale kom på tryk, men det er interessant, at han ved sin stykkevis fremskriden når helt op i 1840'erne, men forgængerne Rahbek og Nyerup holdt op i 1775, Ewaldtidens midte.

Efter en spadseretur gennem mere populariserende fremstillinger i trykte bøger og leksika følger afhandlingens vægtige karakteristik af N.M. Petersens fem delvis meget tykke bind, der i fuld bredde gennemfører det nationale princip i dansk litteraturhistorie og på godt og ondt danner norm for de følgende store nationale litteraturhistorier (Peter Hansen i 1880'erne, Carl S. Petersen, R. Paulli og Vilh. Andersen i mellemkrigstiden). Petersens eftermæle lyder hos Conrad i sammenfatningen, ikke af hele bogen, men af Anden del: »Der var hermed skabt en genre, der ved sit anlæg og synspunkt, sin målgruppe og virkekreds kunne bidrage til den nationale opdragelse som en vigtig faktor i det borgerlige Danmarks dannelses- og uddannelsessystem efter 1849« (s. 333). Der er således påvist en

klar udvikling fra et statisk smagsideal forbundet med en formalæstetisk forestilling om renhed, enkelhed, klarhed, politur, korrekthed til en national vurdering, byggende på fædrelandets betydning, folkets selvstændige karakter, modersmålets stilling, med inddragelse af et påstået dansk særpræg, en originalitet, en ejendommelighed, med selverkendelse og selvforståelse som mål. Eller som det konkret udtrykkes på s. 36: mens professor Rahbek brugte digtningen som et efterlignelsesværdigt mønster til fremme af de studerendes gode og dannede sprogbrug, gennemgik professor Oehlenschläger tekster for at få sine tilhørere til at opleve og tillegne sig det poetiske.

Disputatsen er som redskab velgennemtænkt i tilrettelæggelsen. Den er praktisk indrettet, så afsnittet om hver enkelt litteraturhistorie kan læses for sig. Den bringer, som genren kræver det, overalt tilstrækkelig, undertiden endda udførlig, ja enkelte gange rent ud yppig dokumentation. Noteapparatet, som består af 54 tætrykte sider med i alt 818 noter, indeholder således tit mere, end man normalt forventer at finde i et sådant. Eksempler herpå kan være note 52 på s. 370 med inventaret over tekster med nær relation til Nyerup-Rahbeks forelæsninger, note 123 på s. 375 med en indholdsversigt over de to sidste bind af Nyerup-Rahbek, der mangler indholdsfortegnelse, og ikke mindst note 14 på s. 389-393, der på 161 linjer leverer en definitiv redegørelse for tilblivelsen af J.L. Heibergs litteraturhistorier. Litteraturlisten fylder 42 sider, og der er barmhjertigt både et navne- og et sagregister til slut. Det rummes altså sammen i en nydeligt produceret bog, i hard cover, og med billeder af afhandlingens hovedpersoner – dog ikke N.M. Petersen, der aldrig lod sig male, tegne eller fotografere.

Intet menneskeværk er fejlfrit, men heller ikke mange menneskeværker har så få tryk- og sjuskefejl som nærværende produkt. Den høje standard slog allerede bedømmerne ved mødet med manuskriptet, og den er blevet endnu højere i denne endelige version. For at dokumentere årvågenhed må en anmelder gribe til meget små og ligegyldige ting (der ikke er opfanget på den trykfejlsliste, som rundsendtes ved forsvaret). S. 62 linje 19 optræder det sære ord 'forbindelselse', og på s. 76 linje 17 støder man i et citat fra 1814 på ordet 'Chraceertegninger' (der i hvert fald ikke staves således i det samtidige tidsskrifttryk af pjecen i *Athene*, III, s. 111). Eneste fejl i citaterne synes at være ordet 'ord' stavet med lille begyndelsesbogstav i en sætning af Heiberg på s. 155 midt. Og selv om N.M. Petersen var fynbo, stavede han ikke 'Videnskaben' uden d, som Conrad gør det i note 86 s. 416. Ellers må man nøjes med at kværulere over de forkerte mekaniske orddelinger, den moderne teknik medfører. En enkelt, 'Liter-airhistorie' på s. 29 linje 12-13, er ligefrem morsom. De øvrige er små fedtpletter. Nu er *Retsskrivningsordbogens* afsnit om orddeling noget flagrende, eller positivt sagt, liberalt formuleret, men så vidt man kan se, anbefales det at dele ord med enkelt konsonant mellem vokaler foran konsonanten, hvad der skulle gøre 'tilløb-ene' s. 112 linje 8 fn og 'gejstlighed-ens' s. 205 linje 7 fn mindre estimeret i velplejet sprog. Og på tysk er orddelingen 'Vorles-ungen' på s. 46 og 436 da vist stadig en sprogfejl. I note 67 på s. 388 henvises til en folkeviseudgave ved Abrahamson, Nyerup og Rahbek med et & og et udskrevet 'og' mellem udgivernavnene, i litteraturlisten sker det med to forkortelsestegn.

Stikprøver i henvisningsapparatet afslører stor soliditet – og i hvert fald en lil-

le unøjagtighed: udtrykket »[en] sygelig Patriotisme« står ikke i N.M. Petersen II:6, som påstået s. 285, men II:7. På s. 198 skal henvisningen *Hauberg Mortensen* have tilføjet et 1973. I note 115 på s. 417 må *Diderichsen* 1968 skulle være 1968b. Så meget – eller så lidt om det. Man mærker overalt en bestræbelse på rent ud bibliotekarisk præcision og sætter med glæde Conrad ind i rækken efter bogmændene Nyerup og Petersen.

Det er også den saglige og tørre institutbibliotekar, berømt på det københavnske danskflag for sin omhyggelige kategoriseringsevne, man møder i afhandlingens hele tone – en absolut rolig og behersket modus uden henflyen til affektive udladninger og uden fristelser af et farverigt billedsprog. Kun få steder kommer en underfundig humor frem. Det hedder således om Molbech (s. 120), at han livet igennem havde det »med at slå dej op til flere brød, end han kunne bage, skønt han fik bagt mange, omend noget færre helt igennem« – så kom den kliché til nyt liv! På s. 152 konstaterer Conrad uden at fortrække en mine, at Heibergs ca. 45 elever på militær-højskolen i 1830'rne langt hen var dem, der vandt krigen 1848-50, »mens senere årgange, der ikke fik denne ballast, måtte se sig slået i 1864«. Og på s. 223 undrer Conrad sig over Thorsens overraskende fremhævelse af Molbech som stilist med en bemærkning efter et semikolon: »det har også andre gjort, men sjældent for det gode«. Sådan. Der er endog meget langt imellem disse fornøjelige steder – ingen skal beskyldte Conrad for at skrive som en stand up-komiker – men jo mere sætter man pris på dem, når de indfalder.

Det er vigtigt i omgang med en konkret litteraturhistorie at betone dens karakter af komponeret værk. Den udgøres ikke af lovens tavler, men er skrøbeligt menneskeværk, der fortjener kritik og skepsis i hver brugssituation. At skrive litteraturhistoriens historie er dog en speget affære. Overfladisk set nemt nok, for man kan jo gå ud fra de forskellige bøger indholdsfortegnelse og hurtigt danne sig et overblik over præsentationens fortrin og mangler – og dermed den samlede sandsynlighed. Men det er en illusion. For når man skal tage stilling til en litteraturhistorikers vurdering og karakteristik, må man som genrehistoriker både kende den forudgående tradition for skildring af en begivenhed og selv have en mening om begivenheden, kort sagt selv have læst, hvad der beskrives. At alle læsere ikke er så kvalificerede, tages der imidlertid ikke voldsomt hensyn til. Når fx J.L. Heiberg påviser Johs. Ewalds manglende evne for let skæmt, spørger man sig selv, om Heiberg aldrig har læst *Levnet og Meeninger*, men hjælp på det punkt tilbyder fremstillingen ikke. Kun få steder får læseren en håndsrekning: omtalen af Molbechs kritik af N.M. Petersen udstyres med parentesens »(med åbenlys uret)« (s. 183) og Molbechs kritik af Wachlers alt for detaljerede tyske litteraturhistoriske håndbog tilsættes et »(med god grund!)« (s. 188). Men sådanne kommentarer i anden potens er ikke hyppige.

I *Forspil* må læseren gyse ved referatet s. 29 fra Peder Topp Wandall, der i 1776 ønskede en samlet dansk litteraturhistorie skrevet af en historiker af P.F. Suhms type. En sådan bog ville utvivlsomt i enhver forstand være blevet et forfærdeligt monstrum. Suhm skrev jo en stor Danmarkshistorie i 14 bind, rækkende fra år 1757 efter Verdens Skabelse til 1400 efter Kristus, om muligt disponeret år for år i dette ikke uanselige tidsrum. Det sidste bind kom i 1828 – tredive år efter Suhms død – ved bl.a. Nyerups hjælp. Den litteraturkritik, Suhm offentliggjorde i sin Norgestid i tidsskriftet *Tronhiemske Samlinger*, 1761-64, vidner om

en håndfast moralsk vurdering af den nyere litteratur. Den inddeles ufortøvet i gode og slette bøger. Ved slette bøger forstår Suhm ikke bare dem, der er ilde skrevne, men også dem, der, hvor godt de end er skrevne i henseende til stilen, indeholder noget bespotteligt imod religionen eller støder an imod moralen. Ud fra et sådant synspunkt vender Suhm tommelfingeren ned over for Montesquieus fiktive rejsebreve, *Lettres Persanes* (1721-30), og over for Voltaire's *Candide* (1759), »denne lumpne, liderlige og meget ilde skrevne Roman«, for slet ikke at tale om sammes Jeanne d'Arc, *La pucelle* fra året før, der er lutter gudsbespottelse og liderlighed. Til de gode bøger hører Youngs *Nattetanker* i tysk oversættelse, som da også både er religiøs og moralsk opbyggelig, og mere tøvende Holbergs komedier og fabler (som den unge Suhm forgæves søgte at eftergøre). Hvad moderne dramatik angår, finder Suhm, at det er bedre at være noget kold, men moralsk med Terents end munter, nedrig og liderlig med Plautus. Disse holdninger, som afspejler Holberg-tidens smagsideal og dydsbegreb mere end Holbergs, kunne næppe føre til en brugelig litteraturhistorie, men forudspejler træk i Rahbek-Nyerups *Bidrag til Digtekunsten*.

Rahbek-Nyerups digtekunst i 4 + 2 bind har Conrad tidligere behandlet grundigt i et bind fra 1979 i serien *Studier fra Sprog- og Oldtidforskning*. Værket søger eller finder i hvert fald sit særpræg ved kun at omfatte poesi, altså tekster på vers, ved at udelukke norrøn såvel som latinsproget dansk digtning og ved ikke at medtage folkeviser eller andre anonyme genrer. Det er således en litteraturhistorie uden Holbergs komedier, hvad der er mærkeligt, eftersom Holberg omkring 1800 var det størst tænkelige navn i dansk skønlitteratur, et lykkeligt eksempel på, at en moderne verdslig digter både kunne være en kunstnerisk og en kommerciel succes.

En moderne læser undrer sig måske over *Digtekunstens* praksis med at citere vidt og bredt fra vanskeligt opdrivelige tekster. Conrad gør på s. 48-49 med rette opmærksom på det museale aspekt af genren; med de københavnske brandkatastrofer in mente – 1728 og 1794-95 (og siden 1807) – var det blevet et reelt problem at bevare sjældne tekster for en eftertid. Det forklarer antologi-præget, som Conrad kan parallelisere til Nyerups indsats for oprettelsen af et Nationalmuseum fra ca. 1806.

I forhold til *Digtekunsten* udvider de to korte bidrag på tysk, af Brøndsted og Nyerup, begge tekstbegrebet til at omfatte for Brøndsteds vedkommende *dansk prosa*, dvs. Holbergs komedier og flere Ewald-tekster, for Nyerups også den videnskabelige litteratur. Molbech udvider 1822-23 begrebet om det nationale yderligere med en fyldig *behandling af folkeviserne* – hvortil skal erindres, at Nyerup i 1816 havde udgivet vor første *triviallitteraturhistorie* – »Almindelig Morskabslæsning« hed kategorien dengang.

Afsnittet om Ingemanns forelæsninger i Sorø er et både vægtigt og spændende afsnit i disputatsen. Ingemanns håndskrift hører ikke til blandt guldalderens mest letlæste. Gennemgangen af hans forelæsningsnotater og arbejdspapirer bringer vor viden om Ingemanns indsats i Sorø et stort skridt frem i forhold til Kjeld Galsters Ingemann-forskning fra mellemkrigstiden, hvor manuskripterne eksistens er registreret. Conrad påviser, hvorledes Herders historiesyn for første gang udvikles i en systematisk historiserende litteraturbetragtning. Ingemann, der i praksis begyndte sin undervisningsvirksomhed i september 1826 – en måned før han

udsendte sin første nationalhistoriske bestseller, romanen *Valdemar Seier* – betyder et brud med den almene smagsæstetik til fordel for en indkredsning i digtningen af folkets selvstændige og ejendommelige ånd. Hans litteraturhistoriske publikum ved de mundtlige seancer var næppe nogensinde stort, men som et symptom på både poesiens og litteraturhistoriens ændrede status fortjener han fuldt ud den opmærksomhed, Conrad har givet ham. Bag ham mærkes vennen Grundtvig, med hvem han i Sorø-årene 1822-59 vekslede 146 breve. De to var og blev i stigende grad uenige om de kristne dogmer, men inddragelse af det fællesnordiske, lovprisning af det folkelige, afstandtagen fra latinlitteraturen, dyrkelsen af det hjemnegroede og rodfæstede kunne de enes om. Conrad opsummerer på s. 149: disse utrykte forelæsninger har »interesse som den (første (næsten) gennemarbejdede danske litteraturhistorie på grundlag af de nye begreber om folk og nation og en dertil knyttet national litteratur. (...) der [var] hermed lagt et mønster, som med modifikationer blev gældende i dansk litteraturhistorieskrivning i over hundrede år«. Udtalelsen synes dog ikke helt at passe med afsnittets begyndelse, hvor Conrad erklærer, at Ingemanns forelæsninger har haft begrænset indflydelse. Meningen må vist være, at de er et interessant symptom, et paradigmeskift, men at deres direkte påvirkning af genren ikke kan være stor.

En enkelt lidt problematisk detalje: Conrad citerer s. 134 nederst Ingemanns forsvar for Saxos valg af latin som sit sprog: det er ifølge Ingemann truffet »ikke af foragt for det danske sprog, men fordi dette endnu var for uudviklet til Saxos formål (hvad forskellen så er?)«. Den indskudte parentes er Conrads og lidt vildledende. For man kan da godt foragte et sprog, som er veludviklet, hvad der jo var holdningen i tiden hos Grundtvig og flere over for latin og tysk, og man kan da også godt konstatere, at et sprog ikke er udviklet tilstrækkeligt uden dermed at foragte det. I øvrigt støtter Ingemann sig formentlig her til Grundtvig. Denne skriver i fortalen til bind I af sin Saxo-oversættelse, 1818, at »ikke noget Sprog af alle dem, Europas Folkefærd talde, var saa bekvemt for boglig Kunst, og skikket til i Sammenhæng at udtrykke, hvad man om Fortiden havde at sige og fortælle, som det latinske; vort Moders-Maal var det vel endog mindre end somme af de Andres. (...) og havde vi da i hine Dage ei faaet en latinsk Dannemarks Krønike, da havde vi i al Fald ei faaet nogen saa god, som den nærværende, og rimeligviis slet ingen« (*Udvalgte Skrifter*, IV, 1906, s. 87). Ingemann fik overrakt bind I af Saxo af Grundtvig personlig ved en fest i Hotel du Nord den 2. december 1819, da vennerne fejrede hans hjemkomst fra en halvanden-årig udenlandsrejse, og har studeret værket grundigt til sit digt *Waldemar den Store og hans Mænd*, 1824, og den førnævnte roman *Valdemar Seier*.

Heibergs litteraturhistorier har med deres særprægede historiesyn ikke noget godt ry i forskningen. Georg Brandes, der selv engang var en Heiberg-elev, har ironiseret over Heibergs hegelsk-æstetiske konstruktioner i et essay i *Danske Personligheder*, 1889, og selv Paul V. Rubow må smile skævt i sin disputats over, at Heibergs system altid endte med at placere de genrer øverst i poesiens hierarki, som Heiberg selv var bedst til. For med al overtagelse af romantiske begreber om nationalånd, originalitet og modersmål går Heiberg i sin gengivelse af den litterære fortid ud fra et forudfattet system af værdier. Ja, som Conrad i fortsættelse af Rubows grundige redegørelse fremstiller det, var han så forhippet på at gennemføre sit spekulative system, at han gik i rette med den faktiske ud-

vikling i litteraturen. Da Heiberg regner komisk digtning for et senere, mindre materialistisk og mere reflekteret trin i forhold til tragisk digtning, burde Holberg som komiker være kommet efter Oehlenschläger – og efter den således omplacerede Holberg burde Ewald med sin lyrisk reflekterende digtning være fulgt. Fornuftigvis citerer Conrad s. 168 Heibergs påmindelse: »Forresten forstaaer det sig selv, at Oehl. ikke, under denne Forudsætning, vilde have været den, han er«. Det er jo til at blive svimmel af – især når lidt senere også Baggesen fordelagtigt kunne have ventet med at komme, til Oehlenschlägers genoplivelse af folkepoesien i forældet form var blevet realiseret. Skønt Heiberg også har mere jordnære indfaldsvinkler, udgør hans positioner et temmeligt bizart indslag i litteraturhistorieundervisning selv på et militærakademi, hvor man er vant til at kommandere med alt og alle. Det må være Conrads diskussion med Rubow, som har udrustet ham med mere tolerance over for Heibergs mærkværdigheder end forventeligt fra en praktiserende litteraturhistorielærer. Det, Conrad betegner som Heibergs force og øjensynlige fornøjelse: at lave udblik over større tidsrum uden smålig skelen til empirien (s. 178), kunne man godt forestille sig andre betegnelser for i en litteraturhistoriens historie. Det gælder også, når Heiberg hævder, at folkepoesien ved sin uddøen omkring 1630 burde have været fortsat af individuelle digtere i stedet for at blive afløst af den nye kunststil (barokken), eller når han besværer sig over den uting, at metrikerne i 1600-tallet forfattede deres teorier før den digtning, som modsvarede teorierne, var blevet skrevet. De historiske fakta antager for Heibergs skarpe øjne karakter af unaturlige forhold. Det er ifølge Conrads i øvrigt meget klare gennemgang af Heibergs litteraturhistorie dennes usædvanligt høje teoretiske ambitionsniveau, som skaffer ham absolution for de omrokeringer, han foreslår. En nutidig studieleder ville nok sove lidt uroligt om natten ved tanken om det unge genis kapricer i undervisningstimerne (dem, han nåede frem til, for som lærer var Heiberg mester i sygemeldinger).

Langt tryggere ville en studieleder være ved Molbech, hvem Conrad roser for empiri mere end spekulation, for en ny faglig-metodisk refleksion og for en iøjnefaldende professionalismisme (s. 190). Kapitlet giver et godt billede af Molbechs udvikling og synsmåder og placerer ham som en behuder – ikke som den, der skal komme. Molbechs definition af egentlig national litteratur citeret på s. 197 medtager *oversatte skrifter i prosa*, hvad Conrad vist ingen steder kommenterer, selv om det i 1835 betegner en interessant udvidelse af begrebet. Det må være første gang i århundredet, oversættelseslitteraturen kaldes national.

I betragtning af den velvillige håndtering af Heiberg kan karakteristikken af Molbechs program på s. 189 virke hård. Molbech foreslår, at en litteraturhistorisk fremstilling kan bero på en ved stoffets natur betinget blanding af kronologi og videnskabelig analyse, begge afpasset rigtigt til etnografiske betingelser. Det fejler Conrad af som en løsning, der ikke hæver sig over det trivielle – men er det ikke en praktikers nødvendige kompromis med den mangesporede virkelighed?

De følgende afsnit om Thorsen, om leksikonbidragene og om Müller er vel med for fuldstændighedens og princippet skyld uden at forekomme voldsomt fængslende, ligesom beskrivelsen af Athalia Schwartz' digterportrætter fra Ewald til Andersen med en 11 siders forhistorie synes at placere denne 1851-udgivelse i et randområde til de egentlige litteraturhistorier.

Bogens sidste afsnit omhandler N.M. Petersens litteraturhistorie og er en fasci-

nerende analyse. N.M. Petersens værk er formentlig den eneste af de litteraturhistorier, Conrad behandler i disputatsen, der i kraft af sin bredde og dybde endnu i dag kan fungere som en levende håndbog for fagets forskere og studerende. For en god portion mindre navnes vedkommende eksisterer der ingen bedre indgang end Petersens præsentation med tilhørende notestof.

Conrad fremhæver med rette Petersen som en af genrens store normdannere (s. 289) – han er vel endnu stærkere sagt simpelt hen normdanneren? Han vider genren ud til at omfatte det korpus, som man fra da af – med Billeskov Jansens *Danmarks Digtekunst* midt i vort eget århundrede som den bevidste undtagelse – forventer af en litteraturhistorie helt frem til og med paper back-udgaven af Gyl-dendals ni-binds værk fra 1980'erne.

Conrad redegør på fuldt tilfredsstillende vis for N.M. Petersen-litteraturhistoriens ydre historie og kommer også langt i klarlægningen af dens indre kvaliteter i henhold til disputatsens sædvanlige treleddede disposition. Resultaterne er fornemt og forbilledligt sammenfattet i tabellen figur 3 på s. 297. Generelt kunne gennemgangen godt have været udførligere med endnu flere citater – Conrad henviser ret meget til steder med bind- og sidetal, eksempelvis i note-suiten 80-107, som om læserne selvfølgelig har originaludgaven på deres reol.

Efter redegørelsen for N.M. Petersens litteraturbegreb og stofselektion følger en karakteristik af hans værdiforestilling, som kan forekomme lidt for almen. Det er Conrads erklærede sigte især at fremhæve digtningens nationale betydning som et gennemgående værdikriterium (s. 290), hvad der også lykkes ved hjælp af en række velvalgte citater. Først skriver han, stadig på denne side: »I mere udog-matisk forstand bygger N.M. Petersens æstetiske forståelse naturligvis på tidens idealistiske tankesæt«, hvorefter der følger et citat om ideens og formens harmoni, der er fuldkommenhedens rette spejl (*Bidrag* II:10 f.). Og der står også en henvisning til s. 282, hvorefter poesien gøres til et udtryk for det særegne folk i dets sprog og samtidig ved sin udvikling netop udgør dette folks fuldendelse. Også her betegner Conrad dette som »en idealistisk opfattelse«.

Men læser man netop efter Conrads anvisning i *Bidrag* II s. 10f – altså s. 11 – ser man til sin forbløffelse et kristent program udtrykt næsten lige utvetydigt som i Grundtvigs berømte og berygtede *Verdenskrønike* 1812. Dette program kalder Conrad, uden for underafsnittet om værdibegreberne, men under undertitlen *De lange linjer*, »en idealistisk helhedsopfattelse, som Petersen for det meste formulerer i en religiøs eller rent kristelig terminologi« (s. 305) med et ultrakort citat fra *Bidrag* III:693f. Det er afslutningssiderne på dette bind, og citatet er indholdsmæssigt godt nok (skønt det i konteksten ikke er sagt af N.M. Petersen på egne vegne, men som et referat af, hvorledes nogle mennesker vil definere kultu-rens fremskridt, er Petersen utvivlsomt på samme side som disse 'nogle'). Men definitionen kortes voldsomt ned i Conrads gengivelse, fordi han indstiller citatet foran følgende fortsættelse: »at begge de højeste Yttringer af Menneskeaanden, der gennemtrænges af Guds Aand, Kristendommen (Gud som Alles Fader) og Videnskaben (Gud som al Tilværelses Ophav) forene sig i det Formaal, at op-hæve enhver Forestilling, der bornerer og nedværdiger Gudsideen«. Conrad af-står, stadig på s. 305, med note 117s henvisning til to afhandlinger fra 1890'erne at beskrive arten af Petersens kristendomsforståelse videre. Vender man tilbage til *Bidrag* II:11, Petersens mest programmatisk programerklæring, læser man i

et afsnit i jeg-form, at hans litteraturhistorie »sætter Livets Øjemed ene og uforanderlig i Opfyldelsen af den guddommelige Villie«. Og videre lidt senere: »Allerede i den historiske Kristendoms første Morgenrøde blev Kristi Liv opfattet ikke blot som Historie, men tillige som Menneskehedens ypperste Digtning. Disse Elementer maa ikke forblendes saaledes med hinanden, at det ene fortærer det andet, hvilket dog har været Tilfældet i alle kristne Kirker. Det er derfor nødvendigt at søge den sande Kristendom der hvor den er, i Evangeliet selv. Paa Anskuelsen af den beror Dommen over al menneskelig Daad. Uden at have dette for Øje kunne derfor heller ikke Literaturens Ydelser stilles i deres rette Lys. Og ligesaa lidet vil det kunne skee uden en klar Anskuelse af Religionens Forbindelse med og Gjennemtrængning af den rene Videnskab. Men om end saaledes disse Ydelsers endelige Maal ufravigelig er fattet, om end deres Fremstilling gaar ud paa at vise, i hvilke Retninger de skride frem imod Maalet, som er Guds Riges Virkeliggjørelse paa Jorden, saa fører dog ethvert Skridt ind i Mangfoldighedens Rige til en øjeblikkelig Fortabelse i den«. Endnu i værkets sidste programerklæring (V.2:577) finder Petersen, at det nu er på tiden »at bringe til det hele Folks Bevidsthed, hvad Kristendom er«. Han erindrer om, at han fortjent har revset den såkaldte rationalisme i det 18. århundrede, men også om, at »der gives en anden og ægte Rationalisme, den virkelig fornuftige Beskuelse af den historiske Kristendom, og det tykkes at være paa den høje Tid, at denne gør sig gjældende«. Petersen beklager, at han må afstå fra en indsigt heri, fordi der ganske mangler grundige og alvorlige undersøgelser af emnet. Denne kristne ramme om værket forklarer måske N.M. Petersens velfabulancerede dom over Jens Baggesens flagrende forfatterskab – Baggesen endte livet i den kristne tro (V.2:554): uden nogensinde at give en klar fremstilling af sin tro gjorde Baggesen, hvad han kaldte sit *salto*, ikke *mortale*, men *vitale*, »Springet til Livet. Springet fra Videnskaben (Tænkningen) til Troen, der saa falder sammen med Troen paa Guds Aabenbaring i Evangeliet og Kirken«. Conrad har ganske ret i sin karakteristik s. 305 nederst, at disse store temaer – det idealistiske og det nationale – gennemspilles med temmelig ringe applomb og mest må udtrages af isolerede udbrud og passager, og i at værket som helhed savner præg af sejrsmarch, men N.M. Petersens kristne grundmodel skulle måske have været profileret tydeligere, om ikke andet, så som et symptom.

Forståelsen af en enkelthed – Petersens udsagn om den ellers ikke behandlede Oehlenschläger (s. 305) – kan diskuteres. Conrad mener, at det skal læses således, at denne ikke var svaret på Petersens drøm om en genkomst af et tabt poetisk paradis. Noget af hans forfatterskab kalder Petersen »Ruskomsnusk«, og han beklager videre »den uforsvarlige Maade, hvorpaa Nationen i ham fordærvede den ypperste aandige Ejendom, som den nogensinde har besiddet«. Dette sted (fra Petersens Baggesen-kapitel V.2:433) forstår Conrad allerede på s. 293 som en kritik af Oehlenschlägers ukvalificerede gendigtning af det gammelnordiske stof, ud fra en bemærkning af Petersen under Ewald (V.2:363) gående ud på, at »Alle vore nordiske Digtere have bestandig liidt af en Hovedmangel, en Uvidenhed om Norden«. Mon denne kobling af ræsonnementer er rigtig? Hvad der står om Oehlenschläger på Petersens s. 433, bliver i så fald ikke tydeligt for læseren før over hundredt sider senere, på s. 539, hvoraf det fremgår, at Baggesen i sin kritik af Oehlenschläger hverken så, oplyste eller forklarede grundmanglerne i rivalens

nordiske poesi, »og her ligger dog det, der endnu den Dag i Dag maa vække vor Bekymring og vor Smerte«. Men Petersen røber ikke her arten af disse grundmangler – vel fordi han på dette tidspunkt tænkte sig en fortsættelse af litteraturhistorien. Citatet fra Petersen om, hvorledes nationen i Oehlenschläger fordærvede sit ypperste åndige eje, kan læses anderledes. Konteksten er, at målt med de trivielle, umodne, selvglade og dog skamroste digtere omkring 1800 måtte endog Oehlenschlägers mindre heldige produkter gøre en overordentlig virkning. Det er ubestrideligt nationen, som er sætningens grundled og aktant, og vel så Oehlenschläger, som er nationens kostelige ejendom. Udsagnet kan belyses med udtalelser senere i Petersens Bagesen-kapitel om Oehlenschlägers mangel på selv-kritik: »Fuld af Selvfølelse saae han snart sig selv ophøjet over alle« (V.2:529). Petersen fortsætter med at konstatere, at Oehlenschläger mangler kundskab og sjæleføde (531), og hans blinde tilhængere hyldede ham, så enhver nok så berettiget kritik blev forstået som misundelse og nedrigheid – »Det ødelagde ham saavidt han kunde ødelægges«, slutter Petersen. Er det mon ikke snarere denne for-gudelse, hvormed nationen accepterede Oehlenschläger, som citatet fra V.2:433 omhandler?

Mens vi er ved Oehlenschläger: på s. 300-301 samt 311 har Conrad en spændende, men desværre alt for kortfattet omtale af Petersens fortsættelse til litteraturhistorien, som den kendes fra utrykte notater og fyldige, men spredte kladder. Det hedder her, at Petersen nedtoner Steffens' rolle i litteraturens udvikling til fordel for Oehlenschlägers optagelse af det lodigere gammelnordiske element (som han dog altså ifølge Petersen kun forstod overfladisk). Conrad konkluderer: »Dette synspunkt blev retningsgivende for de fleste populære litteraturhistorier i de følgende par menneskealdr«. I Steffens-omtalerne i *Bidrag* findes dette synspunkt dog ikke, så det er uklart, hvorledes Petersens dengang (og endnu i dag) utrykte udkast kunne afgive retningsbestemmelse for den angivne eftertid. Der kan fremsættes et andet løsningsforslag: myten om Steffens' tilsynkomst og forsvinden som et luftsyn stammer i høj grad fra hans yngre fætter, Grundtvig, der fremstillede intermezzoet i sin *Verdenskrønike 1812*, siden talte om det i *Mands Minde*-forelæsningerne på Borchs kollegium 1838 og til sidst balsamerede det til et monument i mindediget om lynildsmanden ved Steffens' død i 1845. Hertil kan så komme, hvad Conrad s. 408 note 29 anfører fra Oehlenschlägers *Levnet I* i 1830 og fra Molbech i 1846 på s. 208. Det fremgår for resten også af et Oehlenschläger-brev fra Paris til H.C. Ørsted den 11. august 1807 om Steffens, at dekonstruktionen af myten nu optog dannerskjalden lige så meget som før konstruktionen af den. Petersens bidrag i hans utrykte udkast til denne forståelse kan næppe være vægtigt.

Conrads indpasning af N.M. Petersens værk i sit eget har høvlet nogle af de mere strittende ender af det og skjult, at det i noget omfang er et hus i splid med sig selv. Petersens stigende personlige pessimisme i udgivelsesårene, der jo faldt i den for de fleste lykkelige fredstid efter den vundne treårskrig, er i sig selv bemærkelsesværdig. Men det var faktisk Petersens holdning, når han overskuede hele Danmarks historie, at tabet af Skåne var et forvarsel om tabet af Norge, og at Danmark derefter ville være for lille i sig selv og måtte danne fællesstat med Tyskland (III:472, 1856). Sit sortsyn har han opsummeret i sidste halvbind af det hele (V.2:577f): Danmarkshistorien har lige siden Christiern I's dage handlet om

dels at afstå land til svenskerne efter militære sejre over dem, dels at lade Danmark forenes med Holsten for at få Slesvig. »Dermed er Situationen givet, og alt det Øvrige er Følger deraf«. Nordens skæbne ligger nu, mener han i 1861, i svensekongens hånd, og før den politiske stilling er afklaret til den nordiske eller til den holstenske side, kan hverken den nærværende historie eller litteraturhistorie skrives.

Værkets stemning ved indgangen til det sidste halvbind fra 1861 undrer Petersen selv. Han er i anledning af det første halvbind blevet kritiseret for en gennemgående antityskhed og har her selv måttet karakterisere sin forgænger som litteraturhistoriker, den kære velsignede Rahbek, som en enorm litteraturkræmmer og en ganske uendelig vrøvler, der på grund af manglende dybde altid citerede andres vurderinger (V.2:6 og 431).

Og heller ikke det sidste halvbind bliver nogen triumferende gennemgang af danskhedens sejr. Den af bindets hovedpersoner – Ewald, Wessel og Baggesen – som Petersen er mindst kritisk over for, er Wessel (V.2:419-420). På Petersen gør Wessel en vidunderlig virkning: han er klar, ren, blank, uden ondskab, uden kunstighed, uden galde, og skriver i korrekt, let og flydende sprog. Hans parodikomedie *Kierlighed uden Strømper* er original, uforlignelig og uefterlignelig. Mod ham er Holberg grov og plump og J.L. Heiberg beregnende. Wessel er altid sig selv lig, hans tanke gennemtrænger altid formen. Både hans epigrammer, hans komiske fortællinger og hans komedie er noget usædvanligt, som kun naturgaven, geniet, kan frembringe. Wessel var altså et geni, i hvem Petersen med et par behændige Kierkegaard-citater ikke ser et højningsmønster (paradigma), men en eneste undtagelse, der selv er den højeste regel (V.2:426). »Nogen større Roes kjende vi ikke«, tilføjer han. Således gør Petersens danske litteraturhistorie en norsk digter til sit æstetisk-moralske højdepunkt! Det idealbillede træder ikke frem af Conrads karakteristik, for han foretrækker at udhæve tendenser, ikke personligheder.

En sådan principielt begrundet afpersonalisering ligger også bag Conrads indledende absolut formulerede afvisning af at undersøge de behandlede litteraturhistorikeres stil. Det er en beklagelig beslutning, for de kompositionsgreb og stilfigurer, de forskellige litteraturhistorikere griber til for at anskueliggøre deres tanker, er ikke uinteressante. Man tør vist på baggrund af blot et udvalg af dem konstatere, at det 19. århundredes litteraturhistorieskrivning står tættere på de digitale genrer end det 20. århundredes mere professionelt saglige værker.

Eksempelmateriale kan bedst plukkes hos N.M. Petersen. Om Holberg-tidens pietisme, som Petersen bryder sig lige så lidt om, som Holberg gjorde, står der: »Menneskelivets gudelige Side, kan ikke opgive sig selv, men bestrøet med Salt og Peber, løber den sig selv tildøde, som Maddiker, hvoraf laves Øjensalve« (II:18). Det Danmark, som gennemtrænges af Hansestædernes emsige handelsfolk, kaldes en hullet svamp (I:73), ligesom middelalderens kanoniske ret og skolastikken kaldes pindebrænde på åndens arne i stedet for en god stærk bul med varme i sig (I:78). Landbrugsmetaforer dominerer: frø, korn, akksamling, rimfrost over spæde spirer, vækster, der visner og bliver til tang uden livskraft, jordskorpe, som brydes og gennemdrages af de første plovfurer, brakmarker, fugle, der slår med vingerne uden at kunne hæve deres tunge krop, levende (mundtlige) ord, der blæser og blæser bort som vinden, hvis virkning først ses, når den har

passeret. En husbygningsmetafor bliver en hel brugsanvisning til, hvorledes man konstruerer et bindingsværkshus (II:8-9). Tyge Brahe beskrives passende nok som en kommende og gående komet, der kun midlertidigt griber ind i de regelmæssigt gående planeters bane, dvs. de mere jævne kolleger på Universitetet (III:241). Der optræder også vægtstange, vægtskåle, penduler og perpendicularer (III:695, 697; IV:14). Helt modernistisk virker en illustration af middelalderens blanding af hedensk og katolsk, dansk og latinsk, der ikke har været ganske uden følger: »Igennem alt det fremmede gaar der en hjemlig Traad, der telegraferer med vor Tid, om den end er omgivet af fremmede Hylstere; det er Ledningstraa-den selv, Elektriciteten følger, ikke det Rør, hvori den er indsluttet« (I:157) – dette er skrevet i 1853. Ret enestående er en association til Bibelen: om de digtere, som holdt fast ved det danske modersmål midt i det lærde latinske 1600-tal uden at evne andet end en søgt, højtravende, svulstig, plump og bombastisk stil – Petersens vante omtale af barokken – hedder det afrundende, at vi trods alt vinder kærlighed til dem for deres høje værdsættelse af dansk sprog, »thi de have elsket meget« (III:551). Det er Jesu ord i Lukas 7.47, da han tilgiver den store synderinde.

En anden side af fremstillingerne, som underbelyses ved udskyldelsen af stil-analyser, er de til tider meget håndfaste, ja brutale værdidomme, som forfatterne ikke viger tilbage for. Også her har N.M. Petersen gode steder. Om teologerne Brochmand og Resen med deres bogstavelige bibel- og dogmetro på Christian IV's tid konstaterer Petersen kort og godt: »Der var ingen Poesi skabt i disse Mænd« (III:127). Deres kolleger i klassisk filologi var ikke bedre hjulpec; når de vandrede gennem den klassiske antiks poesi med dens kornrige agre og frodige enge, plukkede de kun partikler og høstede ord, men de er dog at undskylde, »thi Livets poetiske Side var endnu ikke gaaet op for nogen« (III:309).

Historikeren Hans Svaning bebrejdes ikke alene forkerte navne og årstal, men også en kongebefalet tendensskrivning imod Christiørn II's efterkommere: »Manden med sin Kritik betragter Barnets Naivitet, og ryster paa Hovedet. Men Aars-tal og Navne kunne rettes; hvad skal der blive af, naar den selvkløge Historiker drejer alle Begivenheder hen til en falsk Idée?« (III:370). Svaret får lov til at blaf-re i vinden sammen med det inkvisitoriske spørgsmålstegn. I det danske parla-ments ottende funktionsår hedder det om sprogforskernes kamp for eller imod fremmedord i den lærde tid: »Natur og Sandhed gives undertiden i Partiernes Vold; det gaar med Ord som med Rigsdagsmænd« (III:527). Den uudholdelige bredde, snaksomhed og plathed i barokken bliver gang på gang kasseret, den er uden gnist af vid, en grov, gemen, hjemlig skarnagtighed (III:603) – enkelte af de til advarsel bragte citater taler dog imod Petersens smag og virker ganske origi-nale, men det er selvsagt let at sige for en moderne læser med viden om ekspres-sionisme og modernisme. Fjendskaben mod barokpoesien synes at være arvet fra Nyerup og Rahbek, hvor barokken kaldtes »Smitte«, mens pietismen var »Siroc-co« og »Vandflod« (jf. Conrads s. 66). Udmærket formuleret er Petersens beskri-velse af den typiske danske småpoet lige før Oehlenschläger: »næsten enhver Digter løber frisk og uanfægtet igennem alle Arter [af digte], eller de igennem ham« (V.2:434). Både bibelsk og oldnordisk lyder følgende formel: »Tiderne skifte nemlig; der er en Drikketid og en Ædetid; Evald drak sig igennem Verden, Oehlenschläger aad sig igennem« (V.2:438).

Alt dette er den menneskelige, farverige og farvede fremstilling bag Conrads begrebsanalyser. En selektivt præsenteret stilanalyse ville have givet en profilering til gavn for helhedsbilledet uden nødvendigvis at stride imod den høje prioritet, som Conrad har givet den teksthistoriske synsvinkel. Heldigvis har Conrad heller ikke helt ud fulgt sit asketiske program. N.M. Petersens stil er således ultrakort ridset op på s. 313-314, med en note 135 om Rubows karakteristik (der dog også er utilfredsstillende kort og dertil usystematisk). Det fortræffelige sagregister viser faktisk også hen til en del metaforer. Man skal bare gennemskue, at vækstbilleder gemmer sig under sagord som 'udvikling, organismetænkning'. Her kunne man i øvrigt savne opslagsordet 'naturlighed', for hvad Heiberg og Petersen alene kan finde på i den boldgade, er ikke småting – og langtfra sammenfaldende.

Af interesse er Conrads behandling af v-konstruktion i komposition eller historiesyn – dvs. modellen paradiset-fald-genvundet paradiset. En sådan v-konstruktion er blevet en klassiker i historieskrivningen, men unægtelig med vekslende udfyldning. Således også her. For Rahbek er den mørke nedgangstid middelalderen og pietismen, for Steffens var det romerriget med Nero, mens middelalder, reformation og romantik var opgang, for Petersen er nedgangen tyskheden og latinen fra middelalderen næsten helt frem til den romantik, han ikke nåede at behandle og til syvende og sidst vist heller ikke fandt så opmuntrende, som modellen skulle lægge op til. Herfra kunne man fortsætte med Brandes' Hovedstrømninger: guldalderen var frihedsperioden fra Rousseau til 1789-revolutionen, nedgangen var romantikken, det genvundne paradiset etableredes gennem 1830- og især 1848-revolutionerne og skulle gerne nå et nyt højdepunkt med Brandes. For alle v-modellerne sigter til at placere nutiden højt og positivt.

Et andet biprodukt af Conrads indsats er redegørelsen for tilblivelsen af en litterær kanon og væksten i den over de 61 år. Her kan man gå ind gennem sagregisteret og finde stederne. De fleste af de inddragne litteraturhistorikere når ikke længere frem end til 1800 og beskriver derfor såvel kanon som periodisering herefter. Det giver et spændende anderledes billede af det litterære landskab, når Oehlenschläger, Grundtvig, H.C. Andersen og Kierkegaard ikke er kendt eller anerkendt: efter middelalderens formløshed er Arreboe den danske kunstdigtningens fader, Holberg den moderne litteraturs klimaks, Ewald, Thaarup og Baggesen dens lodige udklang. I stedet for nøgleår som 1536, 1802, 1871 opereres her med 1624 (Opitz), 1661 (trykning af Arrebos *Hexaëmeron*), 1759 (grundlæggelsen af Det smagende Selskab). Forfriskende nye accentueringer! Når Conrad s. 14 morsomt gør opmærksom på, at litteraturhistorien er en genre, som gentager sit personinventar og sin handling i værk efter værk, hvad ikke mange andre litterære genrer tillader sig, er det altså både rigtigt og forkert.

Det er skik (og det egentlig en dårlig) ved disputatser at besvare sig over, hvad doktoranden ikke har medtaget i afhandlingen. Det kunne her afføde et forslag om en lidt mindre streng holdning over for litteraturhistoriske behandlinger, der centrerer om en idé, en mytisk begivenhed (et »genneimbrud«) eller en repræsentativ periode uden at dække det hele. Sagen er jo, at mens det 18. århundredes dannelse foretrækker en systematisk katalogisering af et stofområde, har det 19. århundredes romantik sin force i de symbolske situationer eller konstellationer, der siger mere end den kvantitative helhed. Conrad har på s. 110 henvist til

Grundtvigs åndstype-litteraturhistorie i 1812-kroniken. Grundtvig var både jagttager af og deltager i det berømmelige romantiske gennembrud 1802-03, og han vendte karakteristisk nok temmelig udførligt tilbage til det senere i sit liv. Uoverensstemmelsen mellem Baggesen og Oehlenschläger i tyltvefejden 1818 aflokede ikke blot Grundtvig et par vægtige trykte artikler i den københavnske presse, men også fyldige og desværre utrykte kladder til en stor afhandling om smagsskiftet omkring 1800. Han ser her forsøgsvis Oehlenschläger som fuglekongen med harpen, Steffens som en Henrik fuglefanger, og Baggesen som en friskytte, hvis krumme jagthorn genlyder af Oehlenschlägers harpe. I et af udkastene introduceres desuden den unge Ingemann med eposet *De sorte Riddere* (1814) som et udtryk for det danske hjertes naturhistorie. Nogen absolut tanke-mæssig klarhed i sin forståelse når Grundtvig ikke frem til. Men netop forholdet mellem Oehlenschläger og Baggesen som illustration af et vagtskifte i litteraturrens historie inspirerer 1870-78 Kr. Arentzen til et grundigt og dog populært beskrivende ottebindsværk. Når Conrad på s. 16 med note 7 erklærer, at først med Winkel Horn 1881 og Peter Hansen 1886 – det sidste skal vist være 1882-86? – skrives der bøger om dansk litteraturhistorie for den interesserede og dannede læser, overser han Arentsens voluminøse indsats. For resten fik denne tyltvestrid et negativt efterliv: Johs. V. Jensen har flere gange brugt den som symptom på dansk romantiks provinsielle københavneri, og da Brandes ved fejdens hundredårs-jubilæum i 1918 rekvirerede materiale til en artikel på Det Kongelige Bibliotek, lod han det i væmmelse gå tilbage igen efter at have bladet lidt rundt i det. Brandes benyttede i øvrigt selv en anden af det 19. århundredes romantiske gennembrudsmyter, da han i fejden om Hovedstrømningerne i foråret 1872 under pseudonymet stud. theol. A. Hansen (med besvær) fik trykt en selvspejlende artikel om Steffens' fortrædeligheder med de ansættende myndigheder 70 år tidligere.

I et andet udkast om Poesiens verdenshistorie med særligt henblik på Oehlenschläger og Ingemann, set (og fremhævet!) på baggrund af Shakespeare og Goethe, bakser Grundtvig igen med det romantiske gennembruds historie; det er skrevet i 1822, men trykkes først i 1985. Man kunne også have inddraget Oehlenschlägers analyse af sin egen nationalromantik i fortalen til *Nordiske Digte*, 1807, og *Svar til Hr. Captain Abrahamson*, 1808. Hertz' oversigt fra 1859 over dansk litteratur efter 1814 kunne også godt have fået en selvstændig behandling.

Læseren må endelig savne et afsluttende udblik over, hvad der skete efter 1861. Hovedfiguren i kritikken var naturligvis Brandes, som ikke lever op til kravet om dansk totallitteraturhistorie. Men ved siden af ham, fra 1892 i det professorat, Brandes ikke fik, kom Julius Paludan med den professionalisering af faget, som man mærker, Conrad nærer en bunden varme for. Parallelt med Paludans principielt saglige kulde udfoldede i 1890'erne næste generations forskere, Valdemar Vedel og Vilh. Andersen, i disputater og monografier en national forkyndelse med de af det moderne gennembrud forkætrede romantikere som hovedfigurer (Oehlenschläger, Poul Møller). Positivismen og nyromantik trives side om side, også på universitetet. Conrads fremstilling kalder på en fortsættelse.

Påtalen af denne mangel kan Conrad dog imødegå med N.M. Petersens betragtning sidst i hans sidste halvbind (V.2:575): »Men dette tilhører den følgende Tid; vor Vandring er tilende«.

Conrads afhandling har en klar genrehistorisk og en klar kronologisk afgræns-

ning. Inden for disse rammer samles det sikkert hjemlede materiale, de i bogform trykte skrifter, tidsskriftbidrag, avisindlæg (herunder anmeldelser) og i noget omfang utrykte manuskripter. På sit felt betegner afhandlingen i forhold til tidligere kritikhistoriske fremstillinger af mere eller mindre kompendiøs karakter (Rubows og Hauberg Mortensens) et fremskridt ved den systematisk organiserede analyse af teksterne. Efter læsning i de gamle litteraturhistorier, Conrad behandler, kan man godt engang imellem gribe sig i at ønske en provokerende metafor eller et bramfrit udsagn. Conrad holder overalt masken som den nøgterne vurderingsmand.

Afhandlingen demonstrerer, hvorledes litteraturhistorie snarere end en klippefast grund er et altid bølgende hav. Det samlede resultat, påvisningen af en udvikling fra en statisk – eller i hvert fald indbildt statisk – smagsæstetik til en bevægelig konfessional nationromantik er overbevisende dokumenteret og står ikke til at rokke, om end måske nok til at nuancere.

Resultatet er ikke overraskende i lyset af tidens andre udviklingslinjer, men nu er der dokumentation for det. På s. 65 skriver Conrad, at historieforståelsen i Nyerup-Rahbek går ud på, at »poesiens historie er en teleologisk anlagt beretning om dens fremskridt i retning af realisering af et ideal, som litteraturhistorikeren sidder inde med. Han kender på forhånd målet og den 'rette' vej«. Denne faste kompositoriske styring kendes omkring 1800 også fra digtningen: den er et fast træk i den dannelsesroman, der i vekslende udformninger er et af forbillederne for det 19. århundredes moderne roman. Her er det ikke uinteressant, at netop Rahbek udgav prototypen, Goethes *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, i dansk oversættelse 1801-02.

Det nye ideal af litteraturhistorieskrivning fra omkring 1830, som mere relativt rettes mod bestemmelsen af det enkelte folks og modersmåls nationale særpræg, lægger, som anført på Conrads s. 74, vægt på litteraturhistorien som »et spil af årsager og virkninger«. Det svarer dermed faktisk mere til den nyere variant af dannelsesromanen, som man plejer at kalde udviklingsromanen. Også her passer pengene nogenlunde. Den første danske af arten kommer i 1835 med H.C. Andersens *Improvisatoren*. Den uklare indflydelse fra miljø over for en klar mening med historiens og fortællingens gang og de tøvende, sommetider helt ubevidste indrømmelser, forfatteren må gøre til realiteterne, kunne nok finde visse paralleller i N.M. Petersens værk.

I Det moderne Gjennembrud bliver udviklingsromanen derimod drejet over i det ekstremt individualistiske og utypiske – tænk på J.P. Jacobsens og Bangs bøger – og ender i det 20. århundrede med oftest at være en afviklingsroman. Her hører vist så ligheden med den samtidige litteraturhistorieskrivning op. Videnskaben må være konstruktiv. Det er denne bog også – den er i god gammeldags forstand lærd, et stykke solid og gennemreflekteret grundforskning.

2. Hans Hertel:

Nogle oppositioner begynder, ligesom barndommens fristile, med Adam og Eva. Jeg vil begynde i nutiden – ikke i Edens have, men midt i 1990'ernes helvede: det flhv. Jugoslavien. Måske kan det lyde som om det ligger langt fra dagens disputats, men det fører direkte ind i dens tema: nationalfølelsen som ideologisk brændstof.

Forleden læste jeg et bind essays af den jugoslaviske forfatter Danilo Kiš, netop udkommet på engelsk. Kiš var en ægte hybrid fra et multietnisk område og så sig selv som jugoslav, og kort efter at han døde i Paris 1989 begyndte konstruktionen Jugoslavien at gå i opløsning. Den udvikling havde Kiš forudset i essaysamlingen *Anatomi-timen* (1978), hvor han undsagde nationalismen i barske vendinger der gjorde ham forhad. Det var nok klogt af ham at emigrere til Frankrig i 1979. Han trådte på alle tænkelige ligtorne, især hos serbere og kroater, og han ville være løbet ind i alle tænkelige øretæver.

Kiš kalder nationalismen en moderne messianisme, og han definerer den ved begreber fra Sartres essay om jødespørgsmålet (1947). Ligesom antisemitismen er nationalismen en rent negativ kategori: den bygger på udstødelse af De Andre, de der ikke er som os. Den er totalitær, skønt den er relativistisk, uden universelle værdier, og derfor reaktionær. »Nationalismen er den sidste ideologi og demagogi som retter sig mod folket. Den er også kitsch. Men først og fremmest er den paranoia, individuel og kollektiv paranoia. Som kollektiv paranoia er den produkt af misundelse, frygt og tab af individuel bevidsthed.«¹

Man ser det samme billede over hele verden i disse år. For tiden har Kulturbry København *Images of Africa*-festival, og den åbnede forleden med konferencen »Global Dialogue 96« om ytringsfrihed i Afrika. Her advarede den eksilerede nigerianske Nobelpristager Wole Soyinka mod den krig der i Det Helliges navn føres mod friheden til at udtrykke sig. Den føres i Algeriet og Marokko, i Iran, i Ægypten, i mange afrikanske stater, i Israel, sagde Soyinka – af religiøse fundamentalister og fanatikere, men også af nationalister. Soyinka pegede på hvordan en lang række afrikanske stater er opstået ved tilfældigheder, fordi de gamle kolonimagter delte rovet på tværs af gamle sprog- og stammegrænser, og nu bruger lokale diktatorer nationalismen til at opretholde deres territoriale magt i disse kunstige områder.

De aktuelle eksempler fortæller to ting. For det første at begrebet nationalisme mere end nogensinde bruges ikke bare som beskrivelse af kendte samfundsfænomener, men som både løscord og skældsord. Det er højmineret, og denne forvirring råber på begrebsafklaring. For det andet at nationalismen, som de fleste troede død og begravet, bare var et slumrende rovdyr. Den fik nye, vitale funktioner i den 3. verden, og imens sov den rævesøvn i vores del af verden.

Af begge grunde er nationalisme blevet en aktuell udfordring for forskerne. I flere lande har vi siden 80'erne set en bølge af forskning i national identitet – en klarere og mindre belastet term. Herhjemme fik vi projektet *Dansk Identitetshistorie*, der – finansieret af det humanistiske fakultet ved Københavns Universitet – løb 1988-90 og blev til fire tykke bind 1991-92 med Ole Feldbæk som organisator. Det var en central forskningsopgave, og projektet mødte med interessante resultater. Flemming Conrad var et selvskrevet medlem af gruppen.

Nationalismeforskningen følger flere spor, som Lorenz Rerup skitserer det i *Dansk Identitetshistorie I* (1991), hvoraf den vigtigste defineres som *nation building*. Udviklingen af national identitet synes at være særlig tidlig i Danmark, men hvis vi et øjeblik abstraherer fra vores egen Hassan, vil det være givtigt at spole tilbage og se hvordan det hele begyndte og hvad det udviklede sig til.

Nationalismen ansues oftest som frugt af de franske revolutionskrige og Napoleonskrigene, der genererede national modstand. Man kunne mere frugtbart se

den i idé- og mentalitetshistorisk perspektiv som udløber af 1700-tallets mangeløse opdagelse: at mennesket er et individ, og dén historie udfolder sig for øjnene af én på Musée des Arts et Traditions Populaires i Paris (med inspiration fra socialhistorikerne i *Annales*-skolen). Her i monterne ser man at fra midten af 1700-tallet begynder bønderes og håndværkeres huse og brugsgenstande – kister, redskaber, kander, barberfade osv. – at være påmalet navn, årstal, hjemsted. Det indikerer at også trediestand bliver sig bevidst om sin individualitet og afstamning. En håndværker, en bonde, en arbejdsmand er ikke længere bare et anonymt udtryk for menneskeheden, for sin samfundsklasse eller sin landsby, men et individ *in its own right*, defineret ved navn, fødselsdag, bopæl, erhverv, rolle i familien, i samfundet. Tingene personaliseres. Også jævne folk får en historie.

Det samme ses i 1700-tallets borgerlige roman, tidligst med Defoe, Richardson og Fielding i England. Den forlader barokromanens allegoriske apparat, hvor personer med abstrakte navne bevæger sig gennem stilerede hyrdeidyller eller symbolske landskaber på vej fra »ødelæggelsernes by« til »den himmelske stad«. Romanen bliver – med den oplysende titel på Defoes *Robinson Crusoe* (1719) – *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe, Mariner of York*, der i 28 år levede på en bestemt ø ud for floden Oroonoke på Amerikas kyst, og skrevet af ham selv.²

Genstandene på Musée des Arts et Traditions Populaires er et folkeligt udtryk for 1700-tallets nye individualisme, og den proces er frugt af mange faktorer i samspil: af borgerskabets økonomisk-ideologiske selvstændiggørelse, der vokser med udviklingen af handel, håndværk og siden industri. Af moral- og statsopfattelsen der formulerer alternativer til enevælden. Af fornuften og erfaringsvidenskabernes der angriber dogmer og overtro. Naturrettens principper om hin enkeltes medfødte menneskeværd bliver overbygning til den verdslige respekt for individets rettigheder og ideen om folkesuveræniteten.

Borgerskabets rolle som den dynamiske klasse udvikler som bekendt også *den borgerlige offentlighed*, som vi talte så meget om for 20 år siden. Foreløbig er den dog primært litterær. Der var endnu langt til udviklingen af parlamenter med almen stemmeret – det forhindrede enevælden og dens hjælpetropper, fra militær til kirke. Men den litterære institution og trykpressen – aviser, tidsskrifter, bøger – fik fra starten en central rolle i kampen mod *l'ancien régime* og den nationale undertrykkelse.

Med dette repetitionskursus vil jeg pointere, hvad der efter min mening ikke siges eksplicit i *Dansk Identitetshistorie*: at kampen for individuel, national og politisk selvbestemmelse fra starten må ses som sider af samme proces. Men snart bliver nationalismen en konsoliderende, konserverende, ja militant faktor i magthavernes hænder. Den er altså både revolutionær og antirevolutionær, og i det perspektiv må man også se tilblivelsen af den nationale litteraturhistorie.

Princippet om selvbestemmelse fik pompøse formuleringer med den amerikanske uafhængighedserklæring 1776 og den franske revolutions menneskerettigheder. Revolutionen eksporterede menneskerettighederne ved krig – og skabte dermed en ny aggressiv nationalisme og forstærkede reaktionære tendenser i de europæiske romantikker. Kravet om selvbestemmelse blev ved at være afsæt for frihedsbevægelser. Fra 1820'erne og 30'erne kom kædereaktionen af nationale og liberale opstande mod enevælden, tit vendt mod de multinationale stormagter.

Det var den situation den danske enevælde med snilde og fremsyn søgte at tage højde for allerede i 1776 med loven om indfødsretten, der gjorde nationalismen til en *statspatriotisme*,¹ for at holde sammen på helstaten med danske, norske, holstenske, islandske og færøske elementer.

Men processen lod sig som bekendt ikke standse. Den fortsatte fra Europa-kortet ud over verdenskortet op gennem dette århundrede med oprør, borgerkrige og befrielseskrige. Kravet om respekt for nationalt sprog og kultur og national selvbestemmelse blev den vigtigste motor i afviklingen af koloniimperierne og opbygningen af selvstændige nationer. I verdensdel efter verdensdel og land efter land bliver nationalismen den dynamiske kraft i ændringen af ydre og indre magtforhold.

Pointen ved afkoloniseringen i vores såkaldt multikulturelle tid er at de tavse kulturer nu bliver hørt og fusioneres med hinanden og med vestlige kulturformer. Salman Rushdie bruger Vestindiens kreolske blandingskultur som metafor, når han taler om *litteraturens kreolisering*. Men Rushdie kender om nogen bagsiden af den nye selvstændighedsfølelse: fundamentalismen, den nationale og religiøse kulturkamp mod at være *underdogs* i forhold til Vesten.

I Vesten syntes Det 3. Rige og 2. verdenskrig for evigt at have umuliggjort nationalismen (»Det der skiller nazisme fra nationalisme er for småt til at rumme en hel aforisme«, skrev Poul Henningsen). Det der gør debatten om nationalisme så brændende er også at den fra den 3. verden har bredt sig tilbage til den gamle verden, og at den efter sin rævesøvn antager stadig nye former. Nationalismen gøres til modgift mod fællesmarkeder og unioner, tit med sære ideologiske fusioner og kompagniskaber mellem det gamle højre og venstre. Den bliver til messianisme og paranoia (jf. Danilo Kiš). Den bliver til *etnisk udrensning*.

Den proces kan ses midt i kendte etniske smeltedigler som Israel og USA – og midt i vores eget fag: litteraturforskning og -undervisning. Jeg tænker på den amerikanske *multiculturalism*, der begyndte med 80'ernes *etniske bevidsthed* og *post colonial theory*. Etniske, feministiske, lesbiske og andre grupper har defineret sig selv ved deres marginalitet, og ligesom de nye nationer har de krævet respekt for *deres* kultur og anfægtet den nationale enhedskultur. De kalder den en falsk universalisme, en politisk konstruktion, et hegemoni til undertrykkelse af minoriteterne.

Men den multikulturelle bevægelse er blevet til alt andet end pluralisme. Minoritetsgrupperne har reageret med at lukke sig omkring sig selv med deres *egen* metode, deres *egen* kánon, som de absoluterer. African Americans og Native Americans vil kun beskæftige sig med deres egen kultur – og bakkес op af *political correctness*-bevægelsen. Og når jøder, afro-amerikanere, asiater, hispanics, bøsser osv. vil sætte *deres* kultur i stedet for fælles værdier, er vi tilbage ved Babelstårnet hvor ingen forstår hinandens sprog. Så bliver det til segregation, etnisk udrensning af De Andre. National og religiøs ekstremisme ender i censur, som Wole Soyinka sagde forleden.

Political Correctness er forstadiet til tankepolitiet i 1984 og symptom på dyb splittelse i vores kultur. På den ene side har vi et globalt etnisk oprør. Folk reagerer mod oplevelsen af uoverskuelighed ved at søge indad i nationalisme, regionalisme, fundamentalisme, fanatikerne kommer fra både »højre« og »venstre«, og fælles for dem er at de ser »universelle« værdier som forklædt imperialism. På

den anden side har vi en moralsk oprustning omkring Vestlige Værdier. Traditionens vogtere frygter »fragmentering« af Kulturarven – »balkanisering«, hedder det i den amerikanske debat. Over for multikulturalismens antropologiske kultursyn sætter de den store vestlige kánon (sidst Harold Bloom med *The Western Canon: the Books and School of the Ages*, New York/London 1994) – hitlister af trestjernede klassikere som alle bør kende. Det er patricierne mod plebejerne.

Man kunne også sige: vor tids nationalliberale. I alt fald er jeg jævnligt kommet til at tænke på dem mens jeg har læst Flemming Conrads analyser af hvordan dansk litteraturhistorie fik sine genre- og stofnormer. *Smagen og det nationale* er historien om hvordan synet på vores litteratur og vores store digtere blev grundlagt. Hvordan jagten på national identitet blev til et sæt normer og en kánon, som vi stadig læser og skriver ud fra. Den nationalliberale kánon præger givetvis stadig vores holdning til nationallitteratur og verdenslitteratur.

Det er en sjælden mulighed for at se grundmurede traditioner og bevidste og oftest ubevidste forestillinger efter i sømmene. Dét perspektiv er for mig den mest interessante udfordring i undersøgelsen – dér hvor et stykke traditionel metahistorie åbner for ny selverkendelse. Det er det hovedperspektiv jeg vil diskutere afhandlingen ud fra.

Der er to ærverdige traditioner for disputatsoppositioner. Den ene er at opponenter retter tyrkfejl i halve timer. Den er udelukket her. Conrad har selv været der med sin tættekam (med få undtagelser) – karakteristisk nok. Som filolog og historiker er denne kender af lærdomshistorien selv en lærer i den gamle stil, og hans kendskab til tilsvarende undersøgelser i ind- og især udland medvirker til at perspektivere det danske materiale.

Som empirisk arbejde er disputatsen så gedigen som engelsk tweed. Her er ingen løse ender. Ingen luftige deduktioner som dem der hærgede dårlig marxistisk litteraturforskning i 70'erne. Som mine medopponenter er jeg især imponeret over hvordan Conrad har udnyttet mange typer trykte tekster, især det store avis- og tidsskriftstof, og hvordan arkivrotten har fremdraget et stort og ukendt utrykt materiale. Alle kildestudier er gennemført med akribi i detaljen og præcision i ordvalget. Det er af værdi i sig selv, og det skaber generel tryghed hos læseren.

Medaljens bagside er at fremstillingen med den germansk fremadskridende syntaks fremstår mere tør end nødvendigt. Det er altid tungt at læse fremstillinger i vi-form (som Mark Twain sagde: »Vi om sig selv siger kun konger, redaktører og folk med bændelorm«). En enkelt gang kommer der dog pludselig et lille, tørt vindstød af humor. Noterne udgør en hel afhandling i afhandlingen, med meget relevant læsestof, og mange detaljer kunne med fordel have været brugt til at underbygge hypoteserne og til at karakterisere personerne og deres rammer. Det vender jeg tilbage til.

Den anden disputatstradition er at docere for doktoranden hvordan han/hun meget hellere skulle have skrevet sin afhandling, dvs. hvordan man selv ville have gjort det. Den tradition vil jeg nødig fravige.

Hvis man vurderer afhandlingen på dens egne præmisser, står den som en klart afgrænset genreundersøgelse af den fortællende litteraturhistorie, dens stofselektion, dens værdi- og vurderingskriterier, til dels dens fremstillingsform – og dermed dens rekonstruktion eller konstruktion af fortiden. Herudfra påvises klart hvordan 1790'ernes ideer om »den gode smag«, bygget på almene normer fra

europæisk litteratur, gradvis afløses af idcerne om det nationale, normer bygget på et påstået dansk særpræg og efterhånden et markant nationalt dannelsesprogram.

Som tekstimmanent analyse er det gjort konsekvent, og der er klare fordele ved metoden. Fordi analysemodellen stiller de samme spørgsmål til hele materialet, opnår Conrad at kunne sammenligne resultaterne, og bogen er et værdifuldt systematisk supplement til Paul V. Rubows disputats *Dansk litterær Kritik i det nittende Aarhundrede indtil 1870* (1921) og Finn Hauberg Mortensens prisafhandling om *Litteraturfunktion og symbolnorm 1800-1870* (1973). Den er også et værdifuldt supplement ved at fremgrave utrykte forelæsningsnoter og arbejds-papirer – og dermed ukendte sider af Chr. Molbechs og Ingemanns indsats – og ved at afdekke hvordan vigtige dele af tidens værdiforestillinger blev formidlet mundtligt gennem undervisningen.

Der er interessante opvurderinger. Det er spændende at læse om N.M. Petersens folkeligt-nationale evolutionshistorie, skrevet med næb og klør, og at følge undersøgelsen af J.L. Heibergs *Udsigt over den danske skønne Literatur* fra 1830'erne. Med sit hegelianske æstetiske system har Heiberg ofte været prægelsen i kritikhistorien – og tit gratis vildt (jf. P.O. Enquists portræt af »arkivkritikeren« i *Fra regnormenes liv*, 1981). Conrad søger at forstå ham indefra og er næsten for overbærende, men det fremstår som en retfærdighedshandling.

Et helt lille drama ligger gemt i brevene hvor man kan følge hvordan Den militaire Højskoles undervisningsdirektør med sylespids venlighed må trække Prof. Heiberg i frakkeskøderne for at fravriste ham hans undervisningskompendium, bid for bid. Det tog oberstløjtnant Abrahamson små fem år, men over for officersskolens chef holdt han hånden over Heiberg, »dels da han er et Genie, dels da de Folk ingen Idee have om Tjenesten eller streng Orden, eller nøiagtig Opfyldelse af paatagne Pligter« (s. 389 note 11). Den formulering håber jeg Undervisningsministeriet vil huske, hvis nogen af vor tids genier skulle komme bagud med studietrinstilvæksterne. Men det er synd at den slags stof er gemt af vejen i noterne med mindste skrift, så man skal grave med lup og teske for at samle sig et billede af den stejle unge æstetiker Heiberg som litteraturhistoriker og lærer.

I det hele taget havde jeg gerne hørt mere om Den militaire Højskole i Gjethuset på Kgs. Nytorv som en dansk École polytechnique. Hvis man vil læse om Heiberg som lærer, kan man lade sig lede af Conrads henvisninger til Morten Borups Heiberg-monografi (1947-49) og til militærhistoriske fremstillinger, og hvis man følger dem, finder man værdifulde detaljer der får manden, institutionen og tiden til at leve.

Det er det samme med Nyerups og Rahbeks fælles forelæsninger i 1798-99 om dansk poesi i middelalderen. Via samtidige kilder som historikeren E.C. Werlauffs erindringer⁴ tegner der sig et oplysende billede af hvordan universitetsprofessorer dengang forelæste (det foregik oftest hjemme i deres »residents«), og hvordan Rahbek og Nyerup lagde ud i Nyerups embedsbolig på Regensen og fortsatte på Trinitatis' kirkeloft. Sceneriet kan udbygges med P.L. Møllers litteraturbillede af »Rahbek og Bakkehuset« i *Gaa* 1847, der er et psykologisk portræt af en mand som organisk del af sit miljø. Møllers metode var inspireret af Sainte-Beuve og brugte samtidige kilder (bl.a. Werlauff).

Med disse kilder samler de små træk sig til et genrebillede. Pludselig er det ik-

ke abstrakt snak. Pludselig fremstår den historiske lancering af en ny disciplin: den danske litteraturhistorie, i teamwork mellem to entusiastiske pionerer, som en *plastisk* situation i centrale og symbolske lokaliteter: Regensen og Universitetsbiblioteket på Købmagergade, der blev kommunikationsaksen i Københavns og guldalderens kulturliv.⁵

Det er en alvorlig omkostning ved den tekstimmanente analyse at Flemming Conrad udskyder den art stof som irrelevant. Det kan kaldes en systematisk løsning; det ligner den objektivitet som f.eks. 1930'ernes nye saglighed ville opnå ved for enhver pris at gå til *Sagen*: det nøgne værk eller den objektive stilanalyse, for at undgå biografisme og geistesgeschichtliche ckstravagancer. Men den nykritiske selvdisciplin fremstår her som en forældet og uhensigtsmæssig puritanisme. Den betyder at markante, farverige personligheder ikke får lov at træde ud af deres tekster, ud i deres funktion, som levende individualiteter. Det er personlighederne der giver liv til principperne og får tingene til at bevæge sig ved deres kreativitet og eksempel. At skære den dimension fra er ikke bare at amputere fremstillingen; det betyder et tab af indsigt. Det er, som Aage Henriksen har sagt i anden sammenhæng, »at afskaffe fortiden ved at gøre den uforståelig«.⁶

Afhandlingens tektnære askese er også metodisk diskutabel på et andet niveau, for en anden af dens intentioner – påstår den – er at studere samspillet mellem litteraturhistorien som teksttype og de rammer den fungerer i. Til de eksterne faktorer Conrad har undersøgt er undervisningsvæsenets og de litterære lærestoles og selskabers institutionshistorie, men han abstraherer fra de andre dele af den litterære institution.

Set fra en litteratursociologisk synsvinkel må personer som Rahbek, Nyerup, Heiberg og Molbech også ses som *sociale typer*. Nyerup og Rahbek er inkarnationer af oplysningstidens og filantropismens borgerånd og æstetik, men de er ikke tandløse penneslikkere. Tidsskriftredaktøren, recensenten og bibliografen er centrale figurer for det begyndende frie ræsonnement. De er offentlighedens kritisk-sorterende sekretærer. De ser fri kritik som forudsætning for sand videnskab, og selv den tilsyneladende så tørre bibliografi, der er Nyerups speciale, har politiske overtoner som information om vigtig ny udenlandsk litteratur. Den pæne universitetsbibliotekar Nyerup, den rødmossede bondedreng fra Middelfart, kom i myndighedernes søgelys for den polemiske måde han klassificerede teologi på.⁷

Rahbek stod på generalprocureur Colbjørnsens såkaldte »sorte Tavle« som et liberalt »uroligt Hoved«, og to gange blev *Den danske Tilskuers* tiltalt for krænkelse af censurlovgivningen, men dog frikendt.⁸ I 1799, allerede før trykkefriehedsforordningen der genindførte censuren i uro over den franske revolution, fik Rahbek af Danske Cancelli en næse (det hed det allerede dengang) for kontroversielle udtryk i en historisk artikel i *Minerva*. Selv fandt han næsen uforenelig med værdigheden i sit professorembede og tog sin afsked, men det undrer mig at Conrad dæmper konflikten og gør den æstetisk: »Rahbek søgte og fik pr. 1.4.1799 sin afsked fra det æstetiske professorat; efter hans eget udsagn lå blandt flere grunde til dette skridt hans stigende utilpashed ved den forandring, æstetikken var inde i pga. Kants og den romantiske skoles indflydelse. Rahbeks afgørende binding til 1700-tallets begrebssæt viser sig således markant her ved overgangen til det nye århundrede« (s. 35-36). Det er at gøre Rahbek for uselvstændig, næsten lidt opportunistisk.

Jeg vil opholde mig lidt længere ved Rahbek. Conrad ser ham som udtryk for *digteren* som professor, den tradition der fortsætter med Oehlenschläger og Hauch og først afbrydes med filologiens og historismens mere eksakte professor-typer. Jeg tror ikke at det centrale ved Rahbek som social type er at han var *novelle-* og *skuespilforfatter*, men at han var *publicist*. Han er inkarnationen af den nye frie litterat og formidler: *the man of letters*, *l'homme de lettres* – og inkarnationen af den nye kunstinstitution der fik æstetikken som sin videnskab og kritikken som sin vurderingsinstans og publikumsvejleder.

Rahbek fik ry som den uskønsomme rosiflængius, den glade idiot der så med velvilje på alt. Som Baggesen rimede i *Gjengangeren* (1808): »Jeg siger det endnu engang igen: / Det er mig ubehageligt at hyldes / af alle maadelige Digtres Ven«. Heroverfor er det interessant at læse P.L. Møllers portræt af Rahbek som den mådeholdne, positive folkeopdrager – »Danmarks frugtbareste og mest yndede Journalist«. For Møller var Rahbek legemliggørelse af den nye sympatiserende kritik, den kritiske liberalisme, hvis ambition er at høre hvor græsset gror og vurdere et nyt digterværk på dets egne præmisser, i stedet for at dømme det ud fra æstetikken på forhånd fastlagte norm. Rahbek udgør første led i overgangen fra normativ til deskriptiv kritik.

Med andre ord: Rahbeks smagsbegreb er måske ikke så principløst udvandet som samtid og eftertid har ment, og en modhypotese til opfattelsen af Rahbek som *digterprofessoren* kunne være at det er den nye litterat- og kritikertype der forfremmes til professor. Jeg undrer mig over at Conrad ikke anskuer Rahbek i rammen af hans institution: det blandede tidsskrift. Hvordan kan man overhovedet forstå Rahbek uden at gå vejen via hans tidsskrifter, der gennem 40 år var blandt det nye borgerskabs vigtigste kilder til orientering om udenlandsk kultur- og samfundsliv?

Rahbeks og Nyerups aktiviteter – både som litterater og som professorer – er typiske for de intellektuelles nye rolle og for universitetets funktion som institution i den borgerlige offentlighed op til grundloven. Chr. Molbech kan ses som næste led i den udvikling: en kloning af publicisten Rahbek og bibliografen & antikvaren Nyerup. Han var litterat i oplysningstidens polyhistor'ske stil og skolet i den nye filologi og historie, men som forsker var han autodidakt, selvklært fra Det kgl. Bibliotek.

Han har fået et dårligt ry i eftertiden som den vrisne, rastløse, vidtløftige kompilator. P.L. Møller skildrer ham i et »litteraturbillede« i *Kritiske Skizzer* (1847) som publicist i endeløse baner. Det er et giftigt portræt, der kunne være skrevet af Kai Friis Møller og Poul Borum sammen i deres mest sataniske humør, og det har klæbet til manden i samme grad som Friis Møllers portræt af Jørgen Bukdahl:

»C. Molbech nedstammer (ifølge Erslevs Litteraturrexicon) paa fædrene Side fra en Sadelmager, og dette Faktum synes ikke uden Forbindelse med den læderagtige Seighed, hvormed han har til en vis Grad bearbejdet næsten alle Litteraturrens Enemærker, og erhvervet sig et Navn nærmest ved Kvantiteten af sine Arbejder. Han har imponeret Massen ved Massen. (...) Han har erobret sig en Plads i den danske Litteratur ved en vis agtværdig Middelmaadighed i de mangfoldigste Brancher (...) det litterære Maskinarbejde, som i den nyeste Tid især viser sig i Feuilleton- og Journalpressen, har allerede havt et ældre Forbillede hos os i Molbech, saa at Norden i den Henseende endog kan gjøre Fordringer paa Førsteopfin-

delsesret. I vor Tid gaaer Alt mere og mere ud paa at excerperere og compilere, men M. er idetmindste hos os første Opfinder af at excerperere sig et Forfatternavn«. ¹⁰

Flemming Conrads karakteristik af Molbech er en indirekte polemik mod denne vurdering. Han udreder fint hvordan Molbech er udtryk for litteraturhistoriens begyndende professionalisering med sit nøgterne, umoralistiske litteratursyn, sin opfattelse af digtningen som sprog- og kulturhistorisk vidnesbyrd, sin sondring mellem æstetiske og historiske værdier, der for første gang inddrager komparative og sociologiske synsvinkler, og med sin metarefleksion over historiens og litteraturhistoriens teori.

Det er en interessant Ehrenrettung, men den fungerer lovlig indirekte. Man savner en institutionel placering af Molbech som tidstypisk skribent- og forsker-type, og man savner direkte stillingtagen til Molbechs eftermæle (og P.L. Møller var jo ikke den eneste der jævned ham med jorden, jf. C.E. Sechers artikel i *Dansk Konversationsleksikon* 1854, tre år før Molbechs død). Hvorfor fik han endnu i levende live det ry? Hvorfor havde hans forelæsninger så få tilhørere? Det får man ikke besvaret.

Undersøgelsens sekundære hensigt, efter analysen af genren litteraturhistorie, definerer Conrad s. 13 øverst: *at studere samspillet mellem teksttypen og de institutioner, den fungerer i*. Dermed mener han, som vi véd, det litterære livs og især uddannelsesvæsenets institutioner: lærde selskaber, universitet, læreanstalter og latinskole, men også dannelsessystemet mere generelt – og de normer og værdier det indsocialiserer.

På begge niveauer rummer afhandlingen meget værdifuldt stof og overbevisende analyser. Men som Vagn Skovgaard-Petersen var inde på i sin opposition ex auditorio: man kunne også have ønsket belysning af læsebøgerne, andre dele af uddannelsessystemet og den pædagogiske praksis. Efterhånden som nationalbevidstheden eksporteres fra borgerskabet til resten af folket får de begyndende folkebiblioteker og fra 1840'rne højskolerne betydning som formidlingskanaler for den litterære nationalopdragelse. Det savner man at høre om.

De normer og værdier som litteraturhistorien formidler eller genererer ses udfoldet i modtagelseskritikken og samtidsreaktionen. Det gør brugs- og virkningshistorien til en vigtig dimension. Kritikhistoriens klassiske problem er at den bliver så optaget af de nye ideer kritikken formulerer, at den glemmer at stille det elementære spørgsmål: jamen, hvor langt blev disse ideer reelt *spredt*? Hvem accepterede dem? Hvor meget blev de bøger læst og brugt? Hvilken virkning fik de? Når der ikke findes kilder – eller når forskerne ikke orker at hitte dem – løses mange ud i deduktioner, cirkelslutninger og anden ønsketænkning.

Conrad viser opfindsomhed i jagten på receptionshistoriske kilder. Når de tier, tier han – som den ordensmand han er. Men tit trænger spørgsmålene sig på – som i det interessante kapitel om Ingemann og hans rolle ved det genopstandne alternativ-universitet Sorø Akademi fra 1811. Afhandlingen afdækker med stor flid hvordan Ingemann omsætter Herders ideer i en systematisk historiserende litteraturbetragtning. Den viser den betydning Ingemann tildelte nationallitteraturen som middel til national selverkendelse og selvrealisering i en ny guldalder, hvor borgerstanden har afløst adelen som kulturbærer.

Vi véd altså hvad Ingemann *mente*. Men hvilken *indflydelse* fik hans undervisning? Hvor meget fik eleverne ud af det, når de ikke kunne læse hans fremstil-

ling? Hvordan blev Ingemanns ideer spredt i uddannelsessystemet og i offentligheden? Hvilken rolle spillede hans historieromaner for formidlingen af hans historiesyn? De dimensioner får afhandlingen kun sporadisk med.

Vi får altså en del at vide om samspillet mellem litteraturhistorieskrivningen og de institutionelle rammer den fungerer i, og institutionsanalysen siger meget om hvordan samfundets værdinormer formidles – eller *formentlig* formidles – gennem den forelåste og trykte litteraturhistorie. Men afhandlingens største problem er at etablere en sammenhæng mellem det tekstlige niveau, det institutionelle niveau og udviklingen på det overordnede samfundsmæssige plan. På dette plan kan man tilslutte sig hvad C.A. Thorsen i 1829 skrev i en kritik af Nyerup & Rahbeks litteraturhistorie – Conrad citerer det s. 740: »Men vi savne en consequent Gjennemførelse af Vexelvirkningen mellem de poetiske Bestræbelser og Tidens hele Civilisation og Cultur«. Thorsen tilføjer: »Denne har ikke ligget i Forfatternes Plan, men vi ønske just, at *den havde ligget der*«.

Det kan man ikke sige om Conrads projekt, for han *har* en plan. Han tøver bare med at gennemføre den konsekvent.

Det virker oplagt at 1800-tallets »nationalisering« af litteraturhistorien, med dens klare ideologiske funktioner under Napoleonskrigene og nationalstaternes tilblivelse, kalder – for ikke at sige: råber – på en samfundsmæssig analyse med afsæt i de sidste 60 års nationalisme-forskning. Afhandlingen har værdifulde ansatser til en sådan analyse. Den indledende forskningsoversigt taler om tyske litteraturhistoriers funktion »som led i et fremvoksende borgerskabs selvlegitimering og dannelsen af forestillingen om en tysk nation i årene mellem Napoleonskrigene og 1848« (s. 51). I analyserne af Ingemann og Heiberg fremhæves også borgerskabets nøglerolle i Danmark, og Conrad varierer eller strejfer ofte det grundtema, der i sammenfatningen kaldes »litteraturhistorieskrivningens rolle i den nationale opdragelses tjeneste« (s. 330).

Problemet er at disse ansatser oftest kommer en passant, i bisætninger, i andre kontekster – snart som om det er en selvfølge, snart som om det er en dristig hypotese, et uartigt ord i stuen man knap tør hviske. Det skyldes at Conrad er for forsigtig til at vove sig ud i synteser, men det hænger nok også sammen med den apolitiske tradition som den tyske skandinavist Bernd Henningsen kalder *die dänische Ideologieabstinenz*.

Conrad strejfer kun nødig politiske forhold, og selv de mest indlysende strukturelle sammenhænge behandles med påfaldende forbehold. Som det hedder om det professorat N.M. Petersen får: »Oprettelsen af en nationalfilologisk lærestol i 1845 må således ses i sammenhæng med den skærpede nationale, ikke mindst national-sproglige kamp i Slesvig i begyndelsen af 1840'rne, selv om en sådan sammenhæng næppe kan dokumenteres, kun sandsynliggøres« (s. 268).

Ved forsvaret af Thorkild Kjærgaards interessante disputats *Den danske revolution 1500-1800* i 1991 definerede Ole Feldbæk vittigt tre former for historisk bevisførelse: den *induktive*, den *deduktive* og den *seduktive* metode. Det er Conrad tilsyneladende enig i. Men så kommer der en gåde. I *Dansk Identitetshistorie* bind 2, 1991 (redigeret af samme professor Feldbæk) har Conrad på 80 sider resumeret dansk litteraturhistorieskrivnings historie 1800-1861 – med delvis identiske, ofte *ordret* identiske formuleringer. Her optrådte sætningen om N.M. Petersens professorat igen, men formuleringen var anderledes skråsikker:

»Oprettelsen af en nationalfilologisk lærestol i 1845 hænger utvivlsomt nøje sammen med interessen for den national-sproglige kamp i Slesvig efter 1840, især efter P. Hiort-Lorenzens (1791-1845) demonstrative hævde af det danske sprog som forhandlingssprog i stænderforsamlingen for Slesvig d. 11.11.1842« (s. 409, min fremhævelse).

Til sidst i sit afsnit i *Dansk Identitetshistorie* definerer Conrad uforbeholdent litteraturhistorien som en politisk genre: dels et middel i den statslige nationale identitetsdannelse, dels et udtryk for at »litteraturhistorieskrivningen indgår en alliance med det fremvoksende borgerskab« (s. 465). Om processen bagved hedder det at »borgerskabet har annekteret litteraturen« ved at fremstille sig selv som »litteraturens ophav og sociale forudsætning«, og at »litteraturhistorien får sin institutionelle basis i borgerskabets undervisningsanstalter og derfra breder sig til visse andre områder som fx folkehøjskolen« (s. 460).

Sammenfattende hedder det: »Borgerskabet og dets kultur fremstår følgelig som mere national end andre samfundsklassers, til hvem borgerskabet da i muligt (ønskeligt) omfang må søge at videregive sine indsigter. Borgerskabet bliver selve 'nationen' – eller i hvert fald dens 'hoved' – med deraf følgende rettigheder (pligter)« (s. 465).

Det er jo som at læse et stykke marxistisk ideologikritik anno 1972! Og når man går fra den militante tekst 1991 til den forbeholdne formulering 1996 er det som en uventet metamorfose, som at se Mr. Hyde blive tryllet tilbage til den pæne Dr. Jekyll, og man spørger sig selv: hvem af de to er den sande Conrad? Fik historikerne omkring *Dansk Identitetshistorie* fordrejet hovedet på ham med deres seduktive metode? I alt fald er det synd at denne oplagte synsvinkel – national litteraturhistorie som litteraturpolitik – ikke er integreret i undersøgelsen.

Min vurdering er at Conrad *inderst inde*, når han ikke er under disse farlige legekammeraters seduktion, har et klassisk idealistisk historiesyn. Når han i starten af 2. del skal forklare det centrale omslag omkring 1800 fra smagsæstetik til opprioritering af Det Nationale, med den nye vægt på *Folket* eller *Nationen* som historiens subjekt, så tilskriver han det ikke den politiske udvikling – i den danske helstat, i Tyskland, i Europa – men indflydelse fra Herders skrifter. Det er historiefilosofi som vores bedsteforældre foretrak den: det er Ånden der bevæger historien.

Ifølge Tzvetan Todorov er en af litteraturforskningens ambitioner at vise *hvor-dan kontekst bliver til tekst*. Denne afhandling demonstrerer hvordan dansk litteraturhistorieskrivning i den formative fase får form, i samspil med sine institutionelle rammer og sin ideologiske funktion som kulturpolitisk binde- og opdragelsesmiddel. Analysen fungerer bedst på det tekstuelle niveau, næstbedst på det institutionelle niveau og det receptionshistoriske niveau – og dårligst i skildringen af hovedaktørerne som personligheder og sociale typer. Dens problem er at *samle niveauerne* i en overordnet samfundsmæssig syntese, der forklarer fænomenerne strukturelt.

Ansætterne til en overordnet forståelse er der, men som sagt for spredt. Det vil have perspektiveret afhandlingen markant, hvis disse ansatser var blevet trukket frem i selvstændige afsnit – og især hvis de fra starten havde defineret afhandlingens målsætning og opbygning.

Den vrimler med fine detailagttagelser, også omkring nøglebegreberne *litte-*

ratur, smag, dannelse og nation, men man savner samlede analyser af hvordan disse begreber gradvis skifter betydning – og af de overordnede konflikter mellem æstetiske og nationale værdikriterier.

Det ville også have profileret undersøgelsen, hvis Conrad havde skitseret den nationale bølges modbevægelser: nyhumanismen og den internationale orientering (problemstillingen strejfses akkurat på s. 327). Ved siden af Herders nationale folkeånd af 1780'erne stod fra 1820 Goethes begreb *Weltliteratur*, dvs. den digtning der transcenderede sit lokale udspring og appellerede til en international læserkreds. Som humanist og verdensborger – i oplysningstidens ånd – var Goethe skeptisk mod fædrelandet, ja selv over for den tyske befrielseskrig mod Napoleon. Han frekventerede kejseren (og blev dermed forræder i nogles øjne) og advarede mod nationalismens latente farer.

Verdensborgerånden opfattede fædrelandet som det sted hvor man levede som borger, uanset hvor man var født og hvilket sprog man talte, og den danske identitetshistorie demonstrerer hvordan den holdning døde ud herhjemme efter indførelsen af indfødsretten fra 1776, selv om man finder reminiscenser af oplysningsidealene hos patrioter og filantroper som Nyerup og Rahbek. Den danske nationalisme er i det hele taget markant tidligt udviklet. Men *Weltliteratur*-begrebet var ikke helt kvalt af nationallitteratur-dyrkelsen.

Den komparative litteraturbetragtning, der vinder frem i Frankrig og Tyskland fra 1840'erne, er her længe upopulær og fortrængt. Man finder lidt internationale interesser hos Molbech, og den komparative betragtning dukker op først sporadisk hos P.L. Møller, så fra 1871 som metode og program hos Georg Brandes. De bruger begge europæisk romantisme som rambuk og sammenligningsgrundlag, mens guldalderens gode nationale kræfter havde bekæmpet den som nedbrydende.

Komparatismen etableres først institutionelt på universitetet med Julius Paludan og Vald. Vedel i 90'erne, men internationalismen er hele vejen en stille udfordring til den nationale kánon. Den kontrast ville også have bidraget til at sætte afhandlingens hovedstrøm i relief. Set fra »det europæiske Venstre«s synsvinkel er den nationale litteraturhistorie en pinagtig del af den danske provinsialismes historie.

Man kan også diskutere om afhandlingens tidsafgrænsning er hensigtsmæssig. Det er logisk at den reelt begynder 1790 med Rahbeks professorat, og det kunne udmærket have fået udtryk i titlen. Det er praktisk forståeligt at den standser i 1861 med sidste bind af N.M. Petersens *Bidrag til den danske Litteraturs Historie*, men det havde været mere logisk hvis den var ført op til 1912. Den naturlige afrunding er århundredskiftets institutionalisering af den danske litteratur med den nye skoleembedseksamen i dansk 1901, det almindendende gymnasium 1903, oprettelsen af Vilh. Andersens professorat 1908 og hans programskrift *Dansk Litteratur: Forskning og Undervisning* (1912) – og dens spredning til folket som enhedskultur og kommunikationsfællesskab. Jeg håber at Conrad vil føre sin undersøgelse 50 år frem i et bind 2, så man kunne følge forløbet under et og forstå hvorfor litteraturhistorien blev så vigtig for den nationale opdragelse.

Set over 130 år har nationalismen haft vidtforskellig funktion. Først var den kongemagtens redskab til at etablere fred og enhed i helstaten ved at lette på danskernes mindreværdskomplekser og etablere et praktisk fjendebillede af De Andre, De Forkerte. Siden blev den til nationalliberalisme og våben mod enevæl-

den, idet det akademiske borgerskab opsugede folkekulturen i en ny centralisering. Så blev den en trøst for tabet af Sønderjylland, en socialpsykologisk overkompensation, så man stadig kunne bilde sig ind at det amputerede land var der – det der i neurologien hedder fantomfornemmelser. Så blev den bindemidlet i industrisamfundets uddannelse af embedsmænd og funktionærer og omlægningen af latinskolen til moderne gymnasium med nyt dannelsesbegreb. Hele vejen var tysk kultur det man mandjævnede sig med og brugte som fjendebillede.

I alle disse faser har litteraturen og litteraturhistorien spillet en central rolle for opdragelsen til national identitet, men præcis hvordan, hvornår? Hvad er det danske særpræg og den danske myte den har dyrket og dyrker? At afklare dét fordrer en oversigt der ser perioden ca. 1770-1912 under ét med inspiration fra samfundsforskernes nationalisme-analyser.

For 150 år siden, da den patriotiske bølge gik over den germanske verden og blev anset for en progressiv politisk kraft, sagde den østrigske dramatiker Franz Grillparzer: »Den nye civilisations vej går fra humanisme over nationalisme til bestialisme«. Det var det samme jugoslaven Danilo Kiš mente med den provokation jeg startede med: »nationalisme er paranoia«.

Ved siden af den desperation virker vores danske varianter lykkeligvis som ufarlig Biedermeier-kultur af den slags Fritz Jürgensen gjorde uskyldigt grin med. Men der er megen demagogi og en del latent hysteri i 1800-tallets litterære og politiske nationalisme. De litterære klaphatte er ikke meget mere subtile – f.eks. i deres platte tyskerhad – end de politiske. Conrads bog er værdifuld også som led i disse års selvransagelse. Den hjælper os til at kigge os selv i kortene og kende grundlaget for vores selvopfattelse, vores smag og normer. Se hvordan det hele begyndte.

»Ryk tilbage til start«, som det hedder når vi spiller Matador – det internationale brætspil har vi i øvrigt også fået gjort til et hypernationalt begreb. Det har Conrad også gjort. Med denne disputats er cirklen også sluttet for ham. Afhandlingen afrunder en forskningsindsats der har stået på i en snes år og undervejs har resulteret i fine detailundersøgelser og kastet nyt lys over vores kære fags historie.

Kritikken i dag rokker ikke ved kvaliteten i arbejdet og slet ikke ved hovedtesen: påvisningen af udviklingslinjen fra smagsæstetisk og sprogpatriotisk litteraturbegreb over nationalsprogligt og kulturhistorisk litteraturbegreb til en mere konfessionel nationalisme som grundlaget for dansk litteraturhistorieskrivning. Afhandlingen er en flot arbejdspræstation og et solidt stykke grundforskning på et område som ikke før har været undersøgt på dette niveau, og det kan måske virke utaknemligt at jeg her har efterlyst så meget mere, for retfærdigvis kan man jo ikke bare kræve det dobbelte af en disputats som til fulde opfylder doktorbekendtgørelsens krav. Det er udtryk for inspirationskraften i undersøgelsen at den skærper læserens nysgerrighed efter at få mere og ens lyst til at diskutere med den, og den peger frem mod videre forskning.

Den vil Conrad forhåbentlig selv deltage i, men han står også i dialog med andre. I dag, præcis samtidig med at vi står her i det gamle disputatsauditorium i Studiestræde, forsvarer historikeren Steen Bo Frandsen i Århus sin disputats *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-64*, og han kigger også de nationale koryfæer efter i sømmene og påviser hvordan folkeåndstænkningen gjorde dem ikke bare til københavnske provinsialister, men til

nationalistiske demagoger. Det hører med til kvaliteterne i Flemming Conrads afhandling at den åbner lange perspektiver, også aktuelle perspektiver, og rækker hånden til andre. Det er altsammen i ånden fra den periode hvor den lægger ud: verdensborgernes og verdensforbedrernes 18. århundrede.

Noter

1. Danilo Kiš: *Homo Poeticus: Essays and Interviews*, ed. Susan Sontag, Manchester 1996. Se især essayet »The Gingerbread Heart, or Nationalism«, s. 15ff.
2. Jeg har skitseret den borgerlige romans paradigmeskift i *Se på litteraturen!*, Kbh. 1982, s. 72-73 og i *Verdens Litteraturhistorie IV 1720-1830*, Kbh. 1986, s. 11-12.
3. Lorenz Rerup bruger begrebet »statspatriotisme« i *Dansk identitetshistorie* II, Kbh. 1991, s. 326.
4. Conrad henviser til E.C. Werlauff: *Erindringer af mit Liv* (Memoirer og Breve XIII), Kbh. 1910. Senere er udgivet hans *Af min Ungdoms Tid*, Kbh. 1954.
5. Synspunktet er udviklet i Hans Hertel og Bente Scavenius: »Hjemme og ude, oppe og nede. Guldalderens kontraster« i Bente Scavenius (red.): *Guldalderens verden. 20 historier fra nær og fjern*, Kbh. 1996.
6. Aage Henriksen: »Elskov og semantik«, i *Vindrosen* 1966 nr. 5, s. 77.
7. Rasmus Nyerup: *Professor Rasmus Nyerups Levnetsløb beskrevet af ham selv*, Kbh. 1829, s. 52-53. Jf. Svend Bruhns: Bibliografiens historie i Danmark, især ca. 1700 til 1875 (ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet), stencilat Aalborg 1994, s. 196-97.
8. P.L. Møller: »Rahbek og Bakkehuset. Et Bidrag til vor Litteraturhistorie«, *Gwa*, Kbh. 1847, s. 25.
9. sm.st. s. 13.
10. P.L. Møller: »Chr. Molbech, et Litteraturbillede«, i hans *Kritiske Skizzer fra Aarene 1840-47* II, Kbh. 1847, s. 127-30.

Ovenstående to artikler er let bearbejdede og udvidede versioner af de officielle op-positioner ved forsvarshandlingen på Københavns Universitet den 21. juni 1996.

Anmeldelser

*Ordbog over det norrøne prosasprog [A Dictionary of Old Norse Prose].
Registre. Udgivet af Den arnamagnæanske kommission. Odense 1989.
544 s. 305 kr.*

*Ordbog over det norrøne prosasprog [A Dictionary of Old Norse Prose].
1 : a – bam + ONP 1: Nøgle [Key]. Red. Helle Degnbøl, Bent Chr. Jacob-
sen, Eva Rode, Christopher Sanders, Þorbjörg Helgadóttir. Udgivet af
Den arnamagnæanske kommission. Odense 1995 [dvs. 1996] 906 sp. +
122 s. 305 kr.*

Det må altid hilses med glæde, når et stort ordbogsprojekt er så vidt fremskredet, at offentliggørelsen kan påbegyndes. Første bind af Den arnamagnæanske kommissions *Ordbog over det norrøne prosasprog* (ONP) er i og for sig for længst udkommet, nemlig *Registre* i 1989, men redaktionen har valgt først at tælle bindene fra og med de egentlige ordbogsartikler. Bind 1: a-bam er udsendt i 1996, og som en vejledning er et hæfte, *Nøgle*, udgivet samtidig. Indtil videre er ONP kun udgivet i bogform, selvom der redigeres til en database, men som det fremgår af Erik Skyum-Nielsens artikel »Når øje betyder vandpyt«, *Information* 23/8 1996, er det tanken, at ONP skal være tilgængelig også i maskinlæsbar form.

En ordbogs kvalitet afslører sig naturligvis først ved den daglige brug igennem længere tid, men de mange generelle oplysninger i registerbindet og nøglehæftet giver dog anledning til nogle overvejelser, ligesom en række nedslag i ordbogsbindet giver et indtryk af værkets kvalitet. De følgende betragtninger vil uundgåeligt bære præg af at være fremsat af redaktører ved Gammeldansk Ordbog, en ordbog, der som ONP beskriver et nordisk middelaldersprog. Mange af de overvejelser og beslutninger, som ONP fremlægger i de udkomne bind, har deres modsvarighed i problemer, som optager os på Gammeldansk Ordbog; vor indgang til arbejdet med ONP har derfor i meget høj grad haft et leksikografisk sigte: hvad kan vi lære af kolleger, der er kommet så meget længere, end vi er?

ONPs ydre er behageligt: et pænt og slidstærkt hellærredsbinding i et praktisk format, der ligger godt i hånden. Desværre lever papirkvaliteten ikke op til indbindingens standard, idet papiret er så tyndt, at det krøller selv ved civiliseret brug af bøgerne – det må der kunne rettes op på i de følgende bind. Opsætningen er stort set funktionel: to behageligt brede spalter med fast højremargen, hvad der dels giver siden den fornødne ro, dels tillader fælles linjetæller for begge spalter. Typerne er lovlige små, og det svækker overskueligheden, at de såkaldt sekundære opslagsord, dvs. de blot registrerede ord, er trykt med brødskrift; den udrykning, der alene markerer sådanne ufuldstændige artikler, er utilstrækkelig som over-

ordnet pejlemærke, især da når en så diskret artikelindgang er omgivet af potente afsnitindledninger som *Gloss.*: (se fx spalte 156). Også homografnumrene er angivet så forsigtigt, at de nemt overses, nemlig efter modellen 'an. Men de egentlige lemmer står meget klart, og den hyppige brug af linjebud gør også længere artikler nemme at orientere sig i.

Af gennemgribende betydning er det, at ONP er lagt an som en international ordbog: dansk og engelsk er principielt ligestillede målsprog. Det skyldes naturligvis hensynet til den store internationale interesse for især sagaerne og forekommer at være det eneste rigtige. Som en følge af de to målsprog har redaktionen omhyggeligt valgt forkortelser, der kan forstås ud fra begge sprog, oftest naturligvis af (indarbejdede) latinske termer, men også fikse nydannelser som *sm.* (dvs. samme / the same). Hvor det ikke har været muligt, har det danske været bestemmende – fx er *þga.* unægtelig mere gennemskueligt for nogle end for andre. Typografiske symboler anvendes i ret vid udstrækning – ofte med god virkning, som når Γ markerer begyndelsen på et tekstafsnit, hvortil der meddeles en variant. Derimod kan det nok volde bryderier, at samme symbol tillægges forskellig betydning, afhængigt af hvor i artiklen det optræder (hårdest udnyttet er asterisken, der er markør af så forskellige forhold som u-omlyd, tabt originaltekst og en udgaves rettelse af et ord). Man må dog holde redaktionen til gode, at det er komplicerede forhold, ONP vil gøre rede for, og selvfølgelig kan man med rette kræve, at en bruger, der vil have det optimale udbytte af ordbogen, også må sætte sig grundigt ind i dens konventioner.

ONP skal beskrive det norsk-islandske sprog fra ca. 1150 til ca. 1370 for de norske teksters vedkommende og til 1540 for de islandske kilder. Allerede i titlen meddeles det, at det kun er prosasproget, der behandles. Begrundelsen er historisk – at Finnur Jónssons *Lexicon poeticum* fra 1931 ved ONPs start var så nyudkommet, at det følte overflødigt igen at beskrive poesien i en ordbog; i dag må man beklage denne begrænsning, hvis konsekvens er, at ONP ikke kan stå alene som afløser af de ældre norrøne ordbøger – en trøst er det dog, at ONP i det mindste registrerer de specifikt poetiske ord. Også de middelalderlige runeindskrifter er udelukket, formentlig fordi de rejser en række specielle problemer og traditionelt behandles for sig.

Hvad angår ONPs korpus, er det bemærkelsesværdigt, at man har valgt at indtage eftermiddelalderlige afskrifter »af tekstkritisk betydning« (dvs. afskrifter, der er udnyttet i videnskabelige udgaver, *Registre* s. 11) helt på linje med kilderne fra den periode, ordbogen dækker. Set fra en snæver sprogvidenskabelig vinkel må man være lidt utryk ved denne inddragelse af sene håndskrifter, fordi den jo indebærer risikoen for en forplumring af det billede af en relativt velafgrænset periode inden for den norsk-islandske sproghistorie, ONP ifølge sin målsætning skal give. Men hensynet til litteraters og historikers læsning af teksterne har altså vejet tungere; de brugergrupper, der primært er interesserede i at få hjælp til forståelsen af de gamle tekster, kan naturligvis kun være tilfredse med at få belyst ordforrådet i alle de håndskrifter, som udnyttes af de moderne udgaver. Og i nogen grad advares også filologen mod de sene afskrifter: dels gives i nogle få ikke nærmere præciserede tilfælde oplysningen ' om en kilde, hvis sprog er eftermiddelalderligt, dels særmærkes papirhåndskrifter, der jo oftest er sene, med et ';

man må dog undre sig over, at det er manuskripternes materiale og ikke deres datering, der markeres konsekvent.

Et af de mest ubehagelige problemer ved ordbogsarbejde er at skelne de ord, der er fremmede for sproget, fra dem, der er af fremmed herkomst, men har opnået borgerret; det ville være for meget forlangt, at ONP skulle have fundet de vises sten, men der opstilles det forholdsvis klare kriterium, at »udenlandske ord, der optræder i norrøn sammenhæng, men ikke fonologisk eller morfologisk har tilpasset sig norrøn sprogstruktur« (Nøgle s. 10), blot registreres, mens mere integrerede låneord behandles i standardartikler. Derfor forsynes fx *balsamita*, *balsanum* og *balsamus* kun med ordklasse, prædikatet *alien.* og henvisninger til tidligere leksikografiske behandlinger, mens *balsámr* og selvfølgelig sammensætningen *balsámatré* er genstand for egentlige artikler. Helt konsekvent er denne regel dog næppe efterlevet – eller skulle fx den latinske (og i liturgien brugte) hilsen *ave* ikke forekomme i den norrøne litteratur? I hvert fald giver nøglehæftet (s. 10) en kærkommen præcisering på dette punkt i forhold til registerbindet (s. 12), selvom dettes bemærkning om en ujævn excerperingspraksis af fremmedordene ikke undsiges; man må som bruger indstille sig på, at dette ordstof ikke dækkes fuldstændigt – hvad der vel heller ikke er muligt eller nødvendigt.

Et næsten lige så prekært problem er forholdet til *proprier*. ONP har valgt at medtage tilnavne og navne på genstande (*Registre* s. 12), hvad der især giver god mening i de tilfælde, hvor et ord er kendt både som appellativ og *proprium* – det er da oplysende fx at få »Asgæir baghe« placeret under *ʔbágr* 'vanskelig, til besvær'; derimod er der ikke meget ordbogsstof i de tilnavne, der som bl.a. *balki* anføres helt uden definition (eller henvisning til artikler med sådanne). Foruden tilnavne registreres ordenes anvendelse som tilnavneled og »proprialt appellativ« (Nøgle s. 17 – dog med en afvigende opløsning af forkortelsen s. 117); den sidste kategori, der vistnok betegner en innovation inden for navneforskningen, eksemplificeres ved *ari* som betegnelse for stjernebilledet Ørnen, altså tydeligvis et *proprium* – mon ikke kategorien »proprialt appellativ« skulle kunne aflives inden bind 2?

Spørgelsesord, tekstudgiveres eller ordbogsredaktørers mere eller mindre frie hjernespid, får deres velfortjente bekomst i ONP, idet de medtages, men tydeligt markeres som obsolete; hvor det er muligt, retledes brugeren diskret ved hjælp af henvisninger til bedre tekstudgaver og / eller til den artikel, hvor det pågældende sted behandles, som det fx sker under *ʔakrneytr*. Det forekommer at være en forbilledlig fremgangsmåde. Man må spørge sig selv, hvorfor redaktionen ikke har fuldendt dette udmærkede oprydningsarbejde, men har valgt at behandle »mangt et dubiøst ord« (Nøgle s. 10) i regulære artikler, som det fx er sket med *ʔáfangadagr* og *ʔáfangamikill*, hvorfra der i begge tilfælde henvises til *afanga-*, om end med lidt forskellig forklaring af formens opståen; disse tvivlsomme lemmer får tildelt urimelig megen plads, synes det, idet de ganske vist ikke defineres, men dog eksemplificeres med citater.

ONP er i den misundelsesværdige situation at have et rigt, mangeartet og i vidt omfang originalt tekstmateriale at arbejde med; tilmed foreligger hovedparten af dens korpus udgivet, ofte i fyldestgørende kritiske udgaver. Det kan gøre det vanskeligt for ordbogens brugere at orientere sig i kildemassen, men her har ONP

skabt et fremragende hjælpemiddel. Registerbindet indeholder en gennemgang af ordbogens kildebetegnelser, overskueligt struktureret og med oplysninger om udgave, håndskriftgrundlag og datering. Desuden gives en oversigt over det midtalderske håndskriftmateriale, med nationalitetsbestemmelse og datering, den sidste understøttet ved litteraturhenviisning. Det er indlysende, at registrene vil være uundværlige for ordbogens brugere, men deres værdi rækker videre: enhver, der beskæftiger sig med den nordiske middelalder, vil have stor nytte af den klare og indholdsmættede oversigt over hele den norrøne litteratur, der er at finde i registerbindet. Redaktionen har ydet en imponerende indsats ved at gennemføre dette vældige arbejde og få det udsendt som grundlaget for selve ordbogen, og bindet har da også i de syv år, det har foreligget, allerede bevist sin værdi.

Hvor opslagsordene er det – nogenlunde – selvfølgelig udgangspunkt for brugeren af en ordbog, stiller sagen sig anderledes for redaktionen. Lemmatiseringen rejser en række problemer, der er så meget mere intrikate, som hele ordbogens brugbarhed afhænger af deres heldige løsning. Det er uomgængeligt at normalisere opslagsordene, spørgsmålet er i hvilken grad og efter hvilke kriterier. Herom oplyser nøglehæftet (s. 9), at den ortografiske norm svarer til islandsk ca. 1200-1250 og således er arkaiserende for hovedparten af kilderne; en nærmere redigering gives ikke på tryk, men kan rekvireres på forespørgsel. Denne summariske fremstilling kan muligvis forsvares ved, at der findes en så indarbejdet tradition for normalisering af norrøne tekster, at læserne i vidt omfang selv er i stand til at konstruere ordbogens lemmaer, men det vil dog være god brugerservice at offentliggøre i det mindste en oversigt over, hvor man kan søge, hvis første opslag er forgæves, altså fx angive, at ord, der ikke findes under -n- eller -nn- fornuftigvis kan søges under -nd-, så at den famlende læser ledes fra »anskota« eller »annscoti« til *andskoti*. Nogle af de uautoriserede skrivemåder angives, idet ONP foruden »hovedform« (lemma) opererer med »sideform« (frekvent, normaliserbar stavemåde) og »specialform« (sjælden, ikke umiddelbart normaliserbar stavemåde); man savner en præcisering af former, der slet ikke omtales, hverken som side- eller specialformer, fordi de anses for ortografiske varianter, eller tages som udtryk for »almindelig forklarlig lydudvikling/variation« (*Nøgle* s. 11). En fornemmelse af, hvor mange skrivemåder der ikke registreres, kan en gennemlæsning af fx artiklen *aldr* give: »alldr« og »alldr« bringes i citaterne uden kommentar, mens former som »alldar« og »alder« oplyses at være identiske med »aldr«.

Som en følge af den ret vidtgående normalisering bliver interne henvisninger en påtrængende nødvendighed, og de bør betragtes som et af ordbogsredaktørens vigtigste pædagogiske hjælpemidler. Det er vanskeligt at finde balancen mellem en ordbog, der hovedsagelig optages af henvisningsartikler, og en, som forudsætter alle paradigmer, lydlove og skriverkonventioner bekendte – og præsentere. ONP meddeler selv, at ordbogen er restriktiv med interne henvisninger (*Nøgle* s. 10). Alle sideformer optræder som indgange med henvisning til den artikel, hvor ordet behandles, hvad der forekommer at være en rimelig praksis, ligesom øjensynligt de specialformer, der skønnes vanskeligt begribelige (således henvises helt berettiget fra »allrek« til *aldrigi*, derimod ikke fra »alre« til *aldri*, hvad der dog må være mindst lige så påkrævet). Når der principielt ikke gives henvisning fra bøjningsform til opslagsord, skyldes det formentlig, at der eksisterer mange

udmærkede lettilgængelige grammatikker, som kan hjælpe én fra fx »aðra« til *annarr*, men svært kan det dog immervæk være at hitte sin »arni« under *arinn*; problemet er uløseligt, brugeren må bare gøre sig klart, at ONP på dette punkt har valgt en mindre imødekommende linje (man tør måske foreslå, at det afsluttende bind forsynes med en række paradigmer, som man kender det fra fremmedsprogsordbøgerne).

En lettelse for mange vil det uden tvivl være, at ONP som Fritzners *Ordbog over Det gamle norske Sprog*, men i modsætning til Cleasby og Vigfussons *An Icelandic-English Dictionary* har valgt at alfabetisere lang og kort vokal som ét bogstav, ligesom d og ð. Det må være tænkt som en service, at sammensætninger og afledninger ved prik(ke) er opdelt i de elementer, ordet er dannet af; i nogle tilfælde hjælper det selvfølgelig til en umiddelbar indsigt, men det er dog et spørgsmål, om det er umagen værd; dels er der uundgåeligt tilfælde, hvor det ikke kan lade sig gøre at opdele ordet, dels er markeringen direkte misvisende i tilfælde, hvor der indgår mere end to elementer: et lemma som fx *á-gangs-maðr* kan vel kun opfattes, som om ordet skulle være dannet af *á* + *gangr* + *maðr*.

Afgørende for, om ord henregnes til ét eller flere lemmaer, er etymologien; selv mindre formvariation kan udløse flere artikler, som når 'aldrig' optræder fordelt på ikke mindre end 6 artikler (*aldrei*, *aldri*, *aldrigi*, *aldrigin*, *aldrigít*, *aldrigu*). Det virker unægtelig ødselt. Samme økonomiske forhold til plads og tid fornemmes i lemmatiseringen af sammensætninger, hvor forskellig fugeudformning er tilstrækkelig begrundelse for en opdeling på flere lemmaer; rækken *aflafár*, *aflfár*, *alfsfár* er et af eksemplerne på en rent formelt bestemt opsplitning af ensbetydende, nært beslægtede komposita, som man vel nok kunne have behandlet under ét. For et uddødt sprogtrin er det ofte vanskeligt eller umuligt at afgøre, om man står over for et kompositum eller fx en genitivforbindelse. ONP gør ikke rede for, hvordan de nødvendige afgørelser er truffet; at hverken skrivemåde eller semantik har været kriteriet, indiceres af, at fx *aldraskipti* er redigeret som ét ord, selvom det eneste citat, der bringes, har særskrivning, og selvom definitionen, 'forandring i alder', ikke tyder på noget fra nominalhypotagmet afvigende indhold; heller ikke den leksikografiske tradition kan have været afgørende, for ordet er øjensynlig ikke optaget i ældre ordbøger.

Opbygningen af den enkelte artikel er den i leksikografien kendte: HOVED med identifikation af lemmaet samt ordklasseangivelse og oplysninger om bøjningsforhold; KROP, hvor de semantiske (og til dels også de syntaktiske) forhold udredes, og HALE, hvor oplysninger om orddannelsesforhold, tidligere behandlinger af ordet samt litteraturhenvisninger skal søges.

5 ud af de 18 siders vejledning i *Nøgle* bruges til at oplyse om bøjningsklammen, og afkodningen af de meget komplicerede og komprimerede oplysninger, som meddeles dér, er da også krævende. At bestemme en formkategori alene ud fra dens position er vanskeligt; i artiklen *aukning* fx skal »[-ar, dat. -ul-; gen. -a]« læses: »gen. sg. hedder aukningar, dat. sg. aukningu eller aukning, mens nom. pl. ikke er belagt og gen. pl. hedder aukninga«; umiddelbart herefter anføres endnu en parentes, med henvisning til samme rod med -ing som suffiks, og derefter som det første i kroppen atter en klamme, denne gang med forkortelser for de typiske konstruktioner, ordet indgår i: »[e-s / e-u]«, det er udlagt: »aukning einhvers eller

aukning einhverju«; jo, det er svært, især for den ikke-filologisk skolede, at afkode disse parenteser, og vanskeligere eksempler kan sagtens findes. Men selvfølgelig er det kort. Til gengæld kan det undre, at man ikke i ONP har anvendt en strengere økonomi ved meddelelse af bøjningsoplysninger. Henvisninger til grammatikkens paradigmer ville kunne spare mange gentagelser af normalformer eller »standardformer«, som ONP selv kalder det. I visse (»sikre«) tilfælde tillader redaktionen sig at ekstrapolere fra belagt form til standardform (*Nøgle* s. 12); en sådan formulering afslører et definitorisk problem. Det tydeliggøres ikke, at der i bøjningsparentesen er tale om *to* former for oplysninger: normalformer, der ikke nødvendigvis er udtryk for en belagt form, og variantformer, der, som ordet selv siger, afviger fra paradigmet, og som derfor altid findes belagt. Havde man valgt at henvise til paradigmer, som man jo stiltiende opererer med, og angive varianter i forhold hertil, så ville man ikke i den enkelte artikel skulle have ekstrapoleret. Nogle oplysninger bygger udelukkende på eftermiddelalderlige belæg, som fx *arfr*, hvor oplysningen om dat.sg. med 0-morfem dokumenteres ved et belæg fra c1700; kan det ikke kun med mange forbehold tages til indtægt for sproget fra 1150 til 1370 / 1540?

Artiklens krop struktureres, som der er tradition for, af et etymologisk / logisk princip, hvor den »primære« betydning gives først, konkret kommer inden abstrakt og egentlig før overført. Princippet er jo til en vis grad arbitrært, men det skaber den størst mulige sammenhæng mellem de enkelte definitioner og gør derved artiklen lettere overskuelig og mere anvendelig; det er vel derfor, de store ordbøger følger det.

I artikler med en kompliceret struktur – og det vil i ONP sige præpositionsartiklerne – findes en indledende oversigt, hvilket unægtelig er en brugervenlig foranstaltning. Overraskende nok viser det sig imidlertid, at oversigten ikke bringer egentlige definitioner, men hovedsagelig syntaktiske oplysninger, til fx præp. *á* »I. + dat. A. (loc. stat.), I. + dat. B. (temp.), I. + dat. C. (div.) ...«. En sådan oversigt er da til nogen hjælp, også for den, der søger »div.«, men oversættelser, selv i ganske kort form, havde dog givet et langt bedre overblik, både for den, der søger forklaring på et enkelt tekststed, og for den, der ønsker indsigt i ordets semantiske struktur.

»Der praktiseres ikke en hierarkisk opstilling af betydningerne« (*Nøgle* s. 16); dette er den lapidariske bemærkning, som skal forklare anvendelsen af en meget flad betydningsstruktur, ét niveau! At benytte en så simpel struktur på et så kompliceret materiale er betænkeligt, og det er da også her, at den alvorligste anke mod ONP må rettes. Det viser sig nemlig, at den flade struktur stiller sig hindrende i vejen for en tilbunds gående analyse af ordenes semantik. Den store artikel *arfr* behandler således følgende betydninger under ét: 'arv, arvegods, det at arve, arveret'; mellem de to første angivelser kan det måske være svært at skelne, men mellem det konkrete og det begrebsmæssige må det være påkrævet, så vel som mellem overtagelsen og retten dertil. Sideordning af betydninger på forskellige niveauer kan også blive resultatet. Artiklen om *atburðr* opdeler materialet under ti definitioner, hvoraf de første lyder: 1) 'hændelse, begivenhed (ofte uventet voldsom begivenhed, ulykke)', 2) '(spec. om overnaturlig begivenhed))', 3) 'tilfældig hændelse, tilfældighed' og 4) 'omstændigheder, nærmere omstændig-

heder (ved ngt) (der fører til ngt), særlig situation'; det forekommer umiddelbart indlysende, at de tre første beskriver forskellige aspekter ved den i tid begrænsede 'begivenhed', der bør sidestilles med de mere varige 'omstændigheder' (og de følgende 6 betydninger); specielt ONPs nummer 2 er bemærkelsesværdig, idet den ikke har en selvstændig definition, men forholder sig til den foregående som et 'spec.'. Ofte sideordnes to definitioner på trods af, at den ene indlysende er et underbegreb af den anden – som fx de to betydninger af *afī*, hvor 'mandlig slægtning (i lige linje)' sidestilles med 'bedstefar'. Til en lang række citater knyttes en parentetisk definition, der i realiteten indebærer et underniveau; som et af mange eksempler kan nævnes, at et citat på *atferd* under betydning 1, 'levevis, opførsel, daglig adfærd', forsynes med kommentaren '(gode manerer)'. Der sker undertiden en opdeling af den enkelte betydning ved hjælp af redaktionelle etiketter, som præciserer ordets anvendelsesområde og brug, således om *afhogg*, hvis første betydning 'lemlæstelse, (om straf) afhugning (af lem)' får knyttet '(fig.)' til de sidste belæg, og hvis sidste betydning 'afhugget stykke (oftest om afhugget lem)' får en underafdeling '(proverb.)'. Man kommer næppe uden om, at modviljen mod betydningshierarkier er i strid med sproget.

Mens ONP altså afstår fra en semantisk begrundet hierarkisering, anvendes en opdeling efter syntaktiske / grammatiske kriterier, som kan resultere i en relativt dyb struktur, fx i artiklerne om verber, hvor forbindelser med adv. / præp. placeres i et hovedafsnit for sig selv, alfabetisk efter partiklen. En sådan opdeling er til stor hjælp for de brugere, der primært skal forstå teksterne – og det er de fleste. Derimod sløres selvfølgelig verbets semantiske struktur, men redaktionen undgår de penible situationer, hvor man faktisk ikke er i stand til at afgøre, under hvilken betydning en forbindelse bedst anbringes. Andre kollokationer end netop verbum + partikel indplaceres øjensynlig i de enkelte betydningsafsnit: i artiklen *ala* får *borinn ok alinn* således sit eget afsnit, mens *ala aldr* rubriceres under definitionen 'opretholde'. Indordningen af ordforbindelser under de enkelte betydninger får bl.a. den konsekvens, at samme kollokation kan optræde flere steder i én artikel. Adj. *allr* optræder – i forskellige former – i forbindelse med adv. *saman* ikke mindre end fem steder: under I.A.1) to gange, 316.30 og 316.34, under I.A.3) 317.37, under I.C.2) 319.44 og under I.D.3) 322.46; og i artiklen *ást* behandles forbindelsen *leggja ást* to gange, under betydning 1) 621.33 og 6) 623.34.

Som ordbogen selv siger, »sker [udvælgelse af kollokationer] efter relativt frie kriterier«, hvad man kun kan give den ret i; det er en meget fri og rummelig definition, som muliggør anførelsen af materiale af forskellig karakter, både kollokationer i snæver forstand, hvor forbindelserne har et semantisk merindhold i forhold til summen af enkeltord, og frekvente ordsammenstillinger af mere eller mindre fast art. Forbindelserne er nemme at få øje på, idet de er klart udhævet med fed skrift.

Ud over at anvende syntaksen som opdelingskriterium giver ONP også såkaldte konstruktions eksempler, dvs. meddelser af syntaktisk art, men ikke valensangivelser. Det må være rimeligt i en moderne ordbog så vidt muligt at imødekomme interessen for syntaks, og det er prisværdigt, at redaktionen har arbejdet så indgående med problemet. Den valgte form (forkortelser af *einhverr* i div. kasus og køn, foruden evt. præp.) er, som det var tilfældet ved bøjningsparentesen, krævende, men samtidig også givende for den særligt interesserede.

Opsætning og typografi ved betydningsopdelingen er meget klar, også ved de såkaldte bjælkeafsnit (ll). Yderligere en lettelse havde det været, hvis man ikke havde valgt at tælle betydninger forfra under hvert nyt afsnit, da det gør henvisninger til ONP unødigt indviklede; ved mere komplicerede artikler bliver det nødvendigt med op til tre betegnelser (fx I.D.2) i stedet for det ene tal, man kunne have nøjedes med ved en fortløbende tælling af definitionerne, som det ses fx i *Holberg-Ordbog*.

Definitionerne er så vidt muligt angivet som oversættelsesækvivalenter. Som hovedregel er de kortfattede og forekommer samtidig dækkende og præcise. For en anmelder er det svært at dy sig for at citere uheldige undtagelser – som forklaringen af *alfari*, hvor et opslag i Fritzner kaster tiltrængt lys over ONPs definition: ONP angiver som betydning af adjektivet 'for helt at rejse væk (og ikke komme tilbage), for helt at drage (et sted hen)', hvorimod Fritzner oplyser, at det kun findes i forbindelser som 'fara alfari', dvs. 'rejse bort for alvor, for ikke at komme tilbage'. ONP behandler siden forbindelsen *fara (á) brott alfari* som en fast forbindelse og giver dér (næsten) samme betydningsbeskrivelse som under *alfari*. For sin pudsighed skal også *abbindi* nævnes, hvor den danske ækvivalent angives som 'tenesmi, stoltvang (symptom på dysenteri)' – den latinske term er mest til glæde for læger; allerede i 1944 fik glosen *Stoltvang* i ODS betegnelsen '(nu sj.)' – og den er da også hentet fra Fritzner; hverken afføringstrang eller forstoppelse er symptomer på – men undertiden ved – dysenteri.

Som dokumentation for definitionen meddeles et udvalg af citater. Udvælgelsen er ambitiøs: citaterne skal beskrive opslagsordet semantisk og syntaktisk, og dets forekomst i forskellige genrer og kulturhistoriske sammenhænge skal belyses. Det er som udgangspunkt et meget forment princip, problematisk er det egentlig kun, at redaktionen bevidst undgår flertydige belæg, sådan som det meddeles i *Nøgle* s. 16f (i vejledningens internationale dansk: »ambigüøse citater eller citater, der kan bedømmes som placerbare midt imellem to opstillede definitioner«). Netop de flertydige anvendelser af et ord kan antages at være anstedet for betydningsdifferentiering eller -forskydning, og det er dog ærgerligt at gå glip af dem.

Man kunne have ønsket sig oplysninger om, hvad der bestemmer rækkefølgen af citaterne; implicit fremgår det, at det må være redaktørenes fornemmelse for det enkelte citats præg, der er afgørende for udvælgelse og indplacering; fx er det første citat overhovedet i artiklen *allr* det berømte: »þá vas þat mēllt í lögom at aller mēn scylldi cristnir vesa«. En sådan prioritering tilgodeser i høj grad de litterært interesserede brugere frem for de sprogligt interesserede – men ikke på deres bekostning. I *Nøgle* oplyses det, at det ældste citat særmærkes; citaternes alder fremgår ikke af kildeforkortelserne, så brugeren må selv ved opslag i registerbindet søge oplysning om et citats datering, hvis der ønskes et overblik over kronologien. ONP har foretaget en formalisering af tidligere tiders florumvundne dateringsforslag, »ofte ret groft«, mener redaktionen, men ordbogens egne angivelser forekommer nu at være både velgennemtænkte og anvendelige; således bliver »begyndelsen af 1400-tallet« og »tidligt i det 15. århundrede« i ONPs praksis opfattet som »c1400-1425« (*Registre* s. 431). Formaliseringen tilgodeser korthed, præcision og forståelighed og vil kunne anvendes som model for kommende ordbogsprojekter.

Citaterne i ONP er gennemgående ret lange, så at man kan få et godt indtryk af kontekst og kilde. Opslagsordet er understreget i hvert eneste citat, hvad der måske kan være en fordel ved en hurtig orientering; for den bruger, der faktisk gennemlæser citaterne, spiller det næppe nogen rolle. Mærkværdigt antikveret forekommer det, at opløste forkortelser ikke markeres, og at ortografien i nogen grad er normaliseret med hensyn til sær- / samskrivning og stort / lille begyndelsesbogstav; hermed er man jo tilbage ved forrige århundredes udgivelsespraksis. Derimod skal ordbogen roses for i øvrigt at holde fanen højt og operere med et meget specialiseret tegnsæt (teknikken letter mange forhold i hverdagen, men ikke altid producenter af specielle tegn).

Det er et gammelt stridsspørgsmål inden for leksikografien, om man skal bringe »tomme henvisninger«, altså en kilde uden citat. ONP opererer med sådanne angivelser, hvis værdi ganske vist er begrænset, men hvis omkostninger til gengæld er minimale; væsentligere er det, at det altid markeres, hvis ordbogens samlinger er udtømt i en artikel, da man må formode, at samlingerne bevares også efter ONPs færdiggørelse, så at den kan tjene forskningen som et supplement til ordbogen.

Artiklens sidste afdeling, halen, giver oplysninger om orddannelsesforholdene ved hjælp af et register, der indeholder alle de forled, opslagsordet (som efterled) kan indgå i sammensætninger med – ofte tankevækkende rækker som til *ásr*: »danna-; einka-; fjár-; fróðleiks-; fǫður-; guðs-; hug-; hugar-; hǫfðingja-; kvenna-; líkams-; manna-; manndóms-; munúðar-; náungs-; ofr-; óhreinninda-; sálu-; synðar-; veraldar-; yfir-«. Disse sammensætninger er alle opslagsord i ONP, og registeret kan således danne grundlag for videregående ordstudier og udforskning af den norrøne orddannelse – foruden den umiddelbare munterhed, de kan fremkalde. Dernæst angives, i hvilke ordbøger og under hvilket lemma ordet tidligere har været behandlet, en prisværdig traditionsbevidsthed, der indeholder kimen til forskningshistoriske undersøgelser. Et udvalgt antal litteraturhenvisninger, som mange vil anvende til yderligere studier, afslutter artiklen. Disse konsekvente angivelser må imponere enhver.

Beklageligt er det, at der slet ikke gives oplysninger af etymologisk art. Ganse vist findes der specialordbøger om netop det emne, men det havde dog været praktisk at have bare en kortfattet etymologisk afdeling også i ONP.

De mange små og få store indvendinger, der her er rejst mod ONP, må ikke skygges for det væsentlige. Hvis linjen fra de nu publicerede artikler følges op, vil ONP for lang tid fremover være et uundværligt redskab for filologer, lingvister, litterater og historikere, funktionsduelig, informationsmættet og veltilrettelagt.

Merete K. Jørgensen
Marita Akhøj Nielsen

Kurt Braummüller (udg.): *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen II*. Heidelberg: C. Winter 1995. 261 s. + diskette.

Ernst Håkon Jahr (red.): *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i seinmellomalderen*. Oslo: Novus 1995. 198 s.

Dette er en føljeton, og det gælder både anmeldelsen og det anmeldte tysksprogede værk. I rapporten er der gjort en del for at man skal kunne tage sig frem og så uden at have læst bind I, og jeg vil forsøge det samme. Nye læsere kan således begynde her (med mulighed for supplerende oplysninger i *Danske Studier* 1994).

Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen er andet og afsluttende rapportbind fra et femårigt projekt 'Niederdeutsch und Skandinavien' ledet af Kurt Braummüller og støttet af Deutsche Forschungsgemeinschaft. Det fremgår af forordet at der undervejs har været en del udskiftninger i deltagergruppen, og i det foreliggende bind der rummer seks relativt selvstændige bidrag er projektgruppen suppleret med Ernst Håkon Jahr og Torben Arboe Andersen.

Det er karakteristisk for projektet at man har bestræbt sig på at udnytte resultater fra sociolingvistikken og fra sprogkontaktforskningen til at stille nye spørgsmål og fokusere på nye områder, og at man har udnyttet datateknologien både til korpusproduktion og til nye analyseformer, og demonstrerer dette for læseren på en vedlagt diskette.

Redaktøren lægger ud med en indførende oversigt over 'Former for sprogkontakt og flersprogethed i Hansetiden'. Heri præsenterer han ganske kort projektet og dets grundide: at anvende den moderne sociolingvistiks metoder og resultaterne fra sprogkontaktforskningen på de senmiddelalderlige og tidligmoderne kilder, og han skitserer forudsætningerne for den nedertysk-skandinaviske sprogkontakt. Lingvistisk bestod de først og fremmest i at de involverede sprog befandt sig på samme typologisk niveau og var nært beslægtede, mens der socialt var tale om et teknisk og kulturelt efterslæb for Skandinavien. Braummüller opridser en sprogkontaktsituationernes typologi og går især ind på tosprogethed over for 'semikommunikation'. En fuld bilateral tosprogethed afvises, bl.a. på grund af prestigeforholdet mellem nedertysk og nordisk der især gjorde det attraktivt for skandinaverne at tilegne sig nedertysk, mens den socialt og økonomisk overlegne hanseatiske købmand sandsynligvis ikke har været motiveret for at lære sig mere end det allermest nødtørftige af de nordiske sprog.

Braummüllers andet bidrag til rapporten handler om »Semikommunikation und semiotische Strategien«. Her drøftes først begrebet semikommunikation nærmere, dernæst skildres semiotiske strategier og principper for afkodning eksemplificeret ved den nedertysk-skandinaviske kontakt, og der gives en oversigt over morfologiske korrespondenser og divergenser mellem middelnedertysk og ditto nordisk.

Afsnittet munder ud i nogle overvejelser vedrørende en 'Hanserummets proto-grammatik' hvor den konkrete sprogkontaktsituation har en central placering. Det betones at man ikke blot må tage afsked med forestillingen om den ideale tæller/hører i det homogene sprogsamfund, men også må gøre sig klart at sproget kun er en del af den menneskelige kommunikation. Man må regne med kategorier som delvise ligheder, uskarphedsrelationer og gestaltiaagttagelse, og det drejer sig ikke kun om regler der kan beskrives nøje, men om muligheder og sandsyn-

ligheder for at forstå. Og de var meget større dengang end nu fordi der ikke eksisterede nogen snæver skriftnorm, og der herskede en stor tolerance over for variation i talesproget. Braunmüller sammenfatter en hel række af de indsigter om sprogbrug og kommunikation som sociolingvistikken har produceret i de forløbne år og bruger dem på den konkrete historiske situation.

Den mest omfattende delrapport er Per Warters redegørelse for hvordan han har udviklet en computermodel af datidens læser og forsøgt på denne måde at simulere den historiske kontaktsituation og måle den indbyrdes forståelighed mellem kontaktsprogene – en vigtig forudsætning for en semikommunikation mellem nedertysktalende og danskere/svenskere. Det er en forkortet version af hans magistrafhandling med titlen »Computersimulation von Wortverstehen am Beispiel mittelniederdeutsch-skandinavischer Sprachkontakte«, og den falder i tre dele: han beskriver grundlaget, redegør for ordforståelsesmodellen med programmet Manal og fremlægger forsøgsforløbet og de foreløbige resultater.

At et ord (altså også et ord fra L2) forstås af den simulerede læser, betyder at det kan opløses i sine morfemer ved hjælp af grafematiske regler og orddannelsesregler, at de enkelte morfemer kan genfindes i leksikon, og at orddannelsesreglerne tillader dannelse af ordet. Alle ord bliver således henført til L1-leksikonnet. For at blive genkendt skal ordene fra L2 ligne L1, og fra eksperimenter ved man at konsonanterne er vigtigere end vokalerne for at forstå et ord, og initiale konsonanter er vigtigere end mediale. Den sproglige afstand mellem to konsonanter vurderes på grundlag af de fonologiske karakteristika for det fonem der er forbundet med pågældende grafem. Et fonologisk karakteristikon svarer til et punkt i et tredimensionalt gitter der udtrykker artikulationsart, artikulationssted og stemmelæbefunktion (stemt kontra ustemt). Ligheden kan således kvantificeres ud fra punkternes beliggenhed.

Computersimuleringen er en simulering af den gensidige læseforståelse i senmiddelalderen og tidligmoderne tid. Selv om fonologisk afstand inddrages, er det ikke en simulering af den kontakt som projektet regner for væsentligst, den mundtlige. Dette beklages af forfatteren, og den beklagelse kan anmelderen da kun dele, selv om det er indlysende at en simulering af en senmiddelalderlig mundtlig kommunikationssituation er vanskelig for ikke at sige umulig. Den viden vi har om den indbyrdes forståelighed af de moderne nordiske sprog i mundtlig og skriftlig udgave kan imidlertid ikke undlade at gøre en skeptisk mht. nytten af at få at vide hvor stor den indbyrdes læseforståelse var, hvis man mener den skriftlige kommunikation ikke spillede nogen særlig stor rolle. Men det ses der altså væk fra under forsøget på at besvare spørgsmålet om der er et tilstrækkeligt stort antal indbyrdes forståelige ord til at muliggøre en »semikommunikation«, og om den indbyrdes forståelighed er større ved slutningen af kontaktperioden end ved begyndelsen. Det første spørgsmål besvares med et tøvende ja mens forfatteren ikke mener at undersøgelsen har været omfattende nok til at besvare det andet spørgsmål.

Jeg vil afholde mig fra at referere den rent tekniske side af sagen – den er allerede meget koncentreret i Warters fremstilling og tåler ikke yderligere kondensering, men vil gøre opmærksom på, at vi som læsere i dette tilfælde har en sjælden chance for at kigge forfatteren i kortene: der følger med bogen en diskette med dele af de analyserede tekster, ordlister (ordnet efter forskellige principper) og

anvendte programmer, samt en fil med en vis vejledning. Så har man blot en IBM-kompatibel computer, kan man se hvordan det hele fungerer. Anmelderen har afprøvet disketten og kan fortælle at det er uhyre enkelt, og man får god besked på skærmen.

Warter har gennemført tre eksperimenter på et meget lille tekstkorpus, nemlig første kapitel af Genesis i centrale oversættelser på nedertysk, dansk og svensk fra 1500-tallet. Det første forsøg skulle klarlægge den indbyrdes forståelighed ved den første kontakt, det andet vise om kommunikationsmulighederne forbedres hvis der indlæres visse tilordningsregler, og det tredje forsøg skulle vise om kommunikationsmulighederne forbedres gennem sprogkontakten. Ved den første kontakt måles den simulerede forståelighed af nedertyske ord til 11% respektive 16% for svenskere og danskere, mens nedertysktalende skulle kunne forstå 30% svensk og 33% dansk, og forståeligheden mellem dansk og svensk er nærværd 70%. Forudsat at man skal kunne forstå halvdelen for overhovedet at få noget udbytte af kommunikationen, må man sige at en kommunikation mellem skandinavisk og nedertysk uden tosprogethed ikke kunne lade sig gøre ved første blik. Men måske ved andet eller tredje: hvis man lader computeren lære nogle tilordningsregler og flexionsendelser, bliver resultatet væsentligt bedre: den svensktalende skulle så kunne forstå 55% af de nedertyske ord, og den nedertysktalende være i stand til at tyde 59% svenske og hele 67% danske ord (det danske modul er (endnu) ikke blevet videreudviklet, så der mangler resultater for den simulerede danske forståelse af de to andre sprog). Med en vis viden om korrespondenser stiger forståeligheden således ganske voldsomt.

Mens det ikke er overraskende at indlæring af nogle enkelte regler kan give meget forbedrede resultater, kom det bag på anmelderen at der ikke kunne påvises nogen forbedring af kommunikationsmulighederne ved den diakrone simulering. Forsøget er kun gennemført for kontakten mellem svensk og nedertysk, og forskellen mellem forståeligheden mellem Genesisparafrasen fra anden halvdel af 1300-tallet og den tilsvarende oversættelse fra Gustav Vasas Bibel 1541 er på kun 4% (stigning fra 26 til 30). Det er et overraskende resultat, og man spørger derfor sig selv om det skyldes tekstvalget. Er 1541-teksten for konservativ, for ikke at sige restaurativ, til at vise hvad der var sket med det svenske dagligsprog? De sproglige ændringer i løbet af denne periode anses normalt for at være omfattende, hvis man skal tro på udsagn som dette om Svensk Tidebok fra 1525: »I stället uppträdde på papper och pergament, ja till och med i tryck, ett språk och en ortografi, som i regellöshet söker sin like och vars kalejdoskopartade bild på ett slående sätt återspeglar den jäsande tidens i utveckling stadda talspråk med dess starka tillsatser såväl av inhemska dialektmoment som av under unionstiden inkomna lågtyska och danska språkformer. Ett påtagligt bevis på det svenska språkets djupa förfall före reformatörernas framträdande ha vi i den år 1525 tryckta Svenska Tideboken« (Lindqvist:1927:89).

Det nye Testamente 1526 og ikke mindst Gustav Vasas Bibel 1541 markerede en vending mod en helt anderledes homogen ortografisk norm med flexionsendelser der på nogle punkter lagde afstand til dansk og nedertysk og til meget af det svenske talesprog. De danske reformationstidsoversættelser afspejler formentlig i højere grad samtidens sprog, det er derfor ærgerligt at der ikke har været tid til at gennemføre forsøget for dansk og nedertysks vedkommende. Og

så kan jeg ikke undertrykke en undren over den grafiske afbildning af den indbyrdes forståelighed. Min umiddelbare udlæsning er modsat tekstens.

Ernst Håkon Jahrs artikel (som genfindes i norsk udgave i *Nordisk og Nederdysk* og er en oversættelse af Jahr 1994 udvidet med et kapitel om forholdene i Bergen) bærer titlen 'Niederdeutsch, Norwegisch und Nordisch'. Jahr lægger ud med en konstatering af det paradoksale i at alle sproghistoriske fremstillinger bemærker at der ikke er noget andet sprog der har påvirket de nordiske så meget som nedertysk, men de samme sproghistorikere ofrer som regel forbavsende lidt plads på at gøre rede for hvori denne påvirkning består, bortset fra at de nævner nogle nedertyske låneord (et ikke helt dækkende billede af Peter Skautrups skildring af yngre middeldansk). Det skyldes, mener Jahr, at det junggrammatiske paradigme har domineret totalt i nordisk sproghistorie, og ændringer forårsaget af sprogkontakt kan vanskelig passes ind i en junggrammatisk forståelsesramme bortset fra hvad der kan konceptualiseres som *lån*. Derfor har man koncentreret sig om at kortlægge låneord fra nedertysk til nordisk.

Heroverfor stiller Jahr en sprogkontaktforskning i Uriel Weinreichs og Einar Haugens spor, inspireret af Robert Le Page og André Tabouret-Kellers *Acts of Identity* og Peter Trudgills *Dialects in Contact* samt af teoriudviklingen i udforskningen af kodeskift. Han opstiller et problemkatalog på fire punkter

1. Sprogkontaktens rolle for den typologiske omformning
2. Var kontakten af samme type overalt i Norden?
3. Hvordan var nedertyskens funktion som *lingua franca*?
4. Var der mulighed for gensidig forståelse mellem nedertysk og nordisk?

Under punkt 2 skitseres de sprogsociale forhold i Stockholm kontrasteret med Oslo, Tønsberg og frem for alt Bergen. I Stockholm måtte hansekøbmændene opgive deres tyske borgerskab og blev relativt hurtigt integreret i byens styre, mens de i Norge beholdt deres tyske borgerskab og specielt i Bergen udgjorde en egen koloni. Den var stor og bestod stort set af ugifte mænd eller mænd som havde familien i Tyskland, dvs. sprogkontakten var udelukkende en kontakt mellem voksne, mens der i de andre byer også er tale om tyske børn der voksede op som tosprogede (eller bidialektale alt efter hvordan man betragter forholdet mellem de to koder). Den særlige bergensiske situation ser Jahr som en væsentlig del af forklaringen på bergensdialektens specielle udvikling, og han argumenterer overbevisende for at »imperfect adult learning« har spillet en rolle for udviklingen af flere af de bergensiske særtræk som tidligere forskere har beskrevet som en kombination af systeminterne udviklinger og (ellers ikke bevidnet) immigration fra øst- eller nordnorsk dialektområde. Ved hjælp af begreberne 'levelling' og 'simplification' hentet fra Trudgills model for dialektkontakt (Trudgill 1986, 1994) forklarer han de fleste af særtrækkene, såsom mangel på u-omlyd, uomlydt præsens af stærke verber, genresreduktion fra tre til to grammatiske køn og analytisk udtrykt genitiv (*mannen sin hatt*). Til beskrivelsen af et enkelt træk: præteritum af svage verber på -et må han dog også inddrage dansk.

Under punkt 4 gennemgås de forskellige muligheder for at af- eller bekræfte en hypotese om direkte forståelighed mellem nedertysk og nordisk i senmiddelalderen. Direkte samtidige kommentarer til situationen mangler vi, og det er ikke sikkert at der nogensinde vil dukke nogen op. Som argument for den direkte forståelighed nævner Jahr at der ikke kendes nedertyske lærebøger i nordiske sprog

(i modsætning til russisk). Her må man dog huske på at e silentio slutninger altid er farlige. Sikrere er det at bygge på detailstudier af centrale sprogbrugere, og Lene Mobergs analyse af Stockholm byskriveren Helmik van Nördens sprogbrug er en begyndelse. Jahr gør mest ud af de muligheder der er for at studere følgerne, både de lingvistiske og de sprogsociale, af kontakten mellem nedertysk og nordisk, for at se om der har været tale om *sprogkontakt* eller *dialektkontakt*, dvs. kontakt mellem nært beslægtede og indbyrdes forståelige sprogvarianter. Hvis det sidste er tilfældet skal vi ikke vente at finde udbredt tosprogethed eller udvikling af et blandingssprog, og heller ikke udstrakt kodevekslen, hvorimod lån, grammatisk forenkling og koinéudvikling kan findes under begge former for kontakt.

Det er højst diskutabelt om det er lykkedes at påvise nogen forekomst af tosprogethed (om end Moberg 1989 hævder det) og det samme gælder blandingsprog og kodeveksling. De eksempler der fremdrages er især fra Norge, og de viser at der kan findes kodeveksling i relativt formel sammenhæng i 1600-tallet, men da er det mellem højtysk og dansk. Problemet ved Jahrs bevisførelse er at der også her er tale om en e silentio slutning. Der er faktisk for nylig udgivet en dansk tekst (Poulsen og Hansen 1994) der viser tosprogethed dansk nedertysk i slutningen af slutningen af 1500-tallet, nemlig i en bonde dagbog hvor alle økonomiske forhold omtales på nedertysk, mens resten af optegnelserne er ført på dansk, men den er fra Sønderjylland, dvs. fra grænseområdet mellem dansk og nedertysk hvor de sprogsociale forhold har været temmelig meget anderledes end i kongeriget. Mads Pauelsen kan følgelig ikke betragtes som repræsentativ for andet end grænselandet.

Mens det meste af den forudgående udforskning af forholdet mellem nedertysk og de nordiske sprog har drejet sig om låneord, har det her omhandlede projekt været karakteriseret ved at lægge hovedvægten på andre lingvistiske niveauer, men i de to sidste artikler i dette bind genoptager man emnet nedertyske låneord. I ingen af tilfældene er der dog tale om låneordsstudier i almindelighed, men i særdeleshed: en undersøgelse af den leksikalske transferens i basisordforrådet i ældre nysvensk og en katalogisering af forekomsten af nedertyske låneord inden for visse sagsområder i jyske dialekter.

Ludger Zeevaert forsøger at svare på spørgsmålet om hvor intensiv den midt-nedertysk-skandinaviske kontakt egentlig var ved at anvende en universel sprogkontaktmodel som Thomason/Kaufman 1988 har opstillet. Modellen opererer med 5 grader af kontakt og opstiller en typologi for hvilke sprogforandringer der kan forventes på de forskellige trin, fra leksikalske lån i det perifere ordforråd ved let kontakt til lån på alle sproglige niveauer og typologiske ændringer under meget stærkt kulturelt tryk. Ved en nøje undersøgelse af hvilke leksikalske transferenser (som er en fællesbetegnelse for interferens og det der traditionelt kaldes låneord) der kan konstateres i de svenske tekster, skulle man så kunne slutte til graden af kontakt. Et vigtigt punkt er om transferenserne finder sted i det basale ordforråd, dvs. den del af ordforrådet der er mest resistent over for ændringer, og det vil igen sige formord som pronominer og talord samt benævnelser for legemsdele og geografiske fænomener som ikke er særligt kulturelt afhængige. Rent praktisk lægger Zeevaert en liste på 200 basisord som Swadesh har opstillet i 1952 til grund for afprøvningen. I parentes bemærket synes denne liste ik-

ke ganske kulturuafhængig. Jeg tvivler i hvert fald på at slanger og hunde spillede en større rolle end heste og får i Norden og Nordtyskland på overgangen fra middelalder til nyere tid, ligesom jeg undrer mig over at opkastninger var så almindelige at 'vomit' hører til det basale ordforråd.

Tekstgrundlaget for Zeevaerts undersøgelse er en række bibeltekster på højtysk, nedertysk, dansk og svensk (blandt dem Genesis, så basisordet 'slange' er repræsenteret!). Ved hjælp af de udviklede programmer bliver antallet af transferenser i mere eller mindre hyppige ord udregnet, og resultatet er at der er færre transferenser i de hyppigt forekommende ord end i de mere sjældne, blandt de 157 anvendte basisord er der kun 9 transferenser, dvs. knap 6 % af typerne, og kun 1,5 % forekomster, da en stor del af transferenserne kun forekommer én gang. Sammenhængen mellem transferens og ordklasse undersøges også, og det viser sig at over 80 % af transferenserne udgøres af substantiver og verber, mens der på den anden side slet ikke er nogen transferens inden for talord, pronominer, præpositioner, artikler og interjektioner.

Ifølge dette resultat skulle kontakten mellem middelnedertysk og skandinavisk have været mellem 'let' og 'noget intensivere kontakt'. Denne indplacering skulle svare til at kontakten mellem svensk og nedertysk må karakteriseres som relativt kort og det kulturelle tryk relativt ringe, med andre ord at gruppen af nedertysktalende fx i Stockholm ikke udgjorde en numerisk eller politisk overlegen gruppe, at tosprogethed ikke var udbredt i større dele af befolkningen, men begrænset til enkelte mindre grupper, og at de nedertysktalende blev relativt hurtigt integreret, både sprogligt og kulturelt.

Dette svarer dårligt til at der er eksempler på nedertysk transferens på snart sagt alle sproglige niveauer og rejser igen spørgsmålet om kommunikationsformen: tosprogethed eller nabosprogskommunikation, dvs. hver taler sit eget sprog men har en tilstrækkelig passiv kundskab om det andet til at kommunikationen kan lykkes. Ligheden mellem nærtbeslægtede sprog er ikke mindre i det centrale ordforråd end i resten af ordforrådet, vel snarest større, idet der ifølge modellen er større chance for at ord fra det perifere ordforråd er blevet udskiftet i et af sprogene som følge af kontakt med et helt tredje sprog. For hele den underliggende hypotese om »semikommunikation« forekommer det mest interessant hvor stor en del af et noget udvidet ordforråd der ville være identisk eller identificerbart. Hvordan så de almindeligste 6-800 ord ud omkring 1400?

Sidste kapitel i rapporten er af Torben Arboe Andersen, Institut for jysk sprog- og kulturforskning, Aarhus Universitet. Det handler om nedertyske låneord i jyske dialekter, nærmere betegnet ord inden for sagområdet husgeråd samt betegnelser for mad og drikke.

Kontakten mellem nedertysk og dansk var mest intens i byerne, omfanget af nedertyske låneord der er optaget i de landlige dialekter og har holdt sig (næsten) til nutiden, antages derfor at være et godt mål på intensiteten af kontakten. Og det valgte emne borger for at det er dagligsprogsstof.

Arboe Andersen har gennemgået den færdigredigerede del af Jysk Ordbog (A-fiol) og Feilbergs jyske ordbog fra F til Å, og det har givet et korpus på 219 ord. Skulle det ikke have været på mindst 220? Jeg savner *snysk* og har altid været skeptisk mht. den almindelige forklaring på *knapost*. Den hovedopgave han har stillet sig er at registrere låneordene, med oplysning om hvilket sprogrin af det

långivende sprog der er tale om, middelnedertysk eller nyhøjtyisk (eller i visse tilfælde hollandsk eller frisisk). Ordene er opdelt i saglige undergrupper og fremlægges i form af et alfabetisk ordnet minileksikon for hver undergruppe. Derimod har Arboe Andersen ikke kunnet give sig tid til at redegøre for ordenes/formernes geografiske udbredelse (hvad han selv beklager), og det er en skam. Som undersøgelsen foreligger er der ingen mulighed for at se om det enkelte ord kun er bevidnet fra et par punkter i grænselandet eller er udbredt til størstedelen af Jylland. Og der er dog pokker til forskel på disse to ting. Den nedertyske indflydelse har været meget mere langvarig og konstant i grænselandet end længere oppe på halvøen. Man kan kun håbe på at Arboe Andersen får tid til at gennemføre anden del af undersøgelsen, og allerbedst ville det være hvis han ikke lod jerntræppet gå ned i Lillebælt, men undersøgte hvorvidt og hvor langt de nedertyske låncord var registreret i ømålene. Det er velkendt at der var tætte forbindelser mellem Fyn og Jylland, og det er almindeligt antaget at forekomsten af nedertyske lån er større i den sydlige del af ømålsområdet end længere nordpå (jf. Nyberg 1988:54). Det ville ikke være arbejdsmæssigt uoverkommeligt at følge ordene i ømålsordbogens samlinger, for den første tredjedel af alfabetet kunne det endda ske ved at slå op i Ømålsordbogen (bd. 1-3 1992-96, bd. 4-5 i manuskript), for resten af alfabetet ville der i de fleste tilfælde foreligge en sagredaktion.

Arboe Andersen fortæller ikke hvordan excerperingen blev grebet an, men giver udtryk for flere steder i sin artikel at dette arbejde har været mere tidrøvende end beregnet (derfor har han fx ikke haft tid til at redegøre for udbredelsen). Man får derfor en mistanke om at han ikke har været opmærksom på, at der på Institut for Dansk Dialektforskning findes et eksemplar af Feilbergs ordbog i form af et emnemæssigt opstillet seddelkartotek. Hvis man benytter dette, er det forbundet med betydeligt mindre arbejde at gennemgå et i forvejen afgrænset emne.

Den foreliggende bog har ikke fjernet alle anmelderens forbehold over for projektets anlæg, men den har med sin grundige drøftelse af den grundlæggende hypotese om semikommunikation nuanceret diskussionen. Og de to bind har til sammen givet et meget mere anskueligt billede af sprogkontaktsituationen i senmiddelalderen. Der tales ikke abstrakt og ud i den blå luft om indflydelser og påvirkninger, men man forsøger at sætte kommunikationen ind i en samfundsmæssig og situationel kontekst, at give den krop. Og det er ikke noget dårligt forsøg.

Endnu en bogudgivelse fra 1995 omhandlede forholdet mellem nedertysk og de nordiske sprog. Ernst Håkon Jahr har redigeret antologien: *Nordisk og nedertysk. Språkkontakt og språkutvikling i seinmellomalderen*.

Udvalget omfatter fire artikler med et nært forhold til *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen* I, nemlig tre artikler fra denne bog i opdateret og revideret form (to af Braunmüller og en af Diercks) samt to nyskrevne artikler af Warter og Zeevaert der fremlægger deres videre arbejde med de temaer de skrev om i rapporten. Dertil kommer en artikel af Erik Siemensen 'Påverknaden fra mellomnedertysk på norsk i diplom frå det 14. hundreåret', der er en bearbejdelse og ajourføring af en artikel fra 1987 (Ureland 1987), som sammen med redaktørens indledningsartikel (som genfindes i *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen* II) bringer norsk ind i billedet. Ved at vælge oversatte og delvis

eftermiddelalderlige kildetekster der repræsenterer en situation hvor norsk var gledet ud som litteratursprog på linje med dansk og svensk udgrænser det hamborgske projekt forholdet nedertysk-norsk, det rådes der altså bod på i den nordisksprogede antologi.

Jeg vil ikke gå ind på indholdet i disse artikler, da det i al væsentlighed er omtalt i anmeldelserne af de to tysksprogede rapporter, men pege på at det er en meget nyttig udgivelse: Den præsenterer Hamborgprojektet på de centralnordiske sprog og giver en situationsrapport over udforskningen af forholdet mellem nedertysk og de nordiske sprog. Det gør den til en oplagt bog i universitetsundervisningen – det er jo ikke længere en selvfølge at dansk- eller nordiskstuderende kan læse tyske videnskabelige tekster. Og så kan udgivelser som denne måske medvirke til at afdramatisere forskellene mellem bokmål, dansk, nynorsk og svensk i skreven form, og dermed medvirke til at opretholde den nordiske nabosprogskommunikation, helst som mere end semikommunikation.

Litteratur:

- Kotsinas, Ulla-Britt & John Helgander (utg.) *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden*, Stockholm 1994
 Lindqvist, Natan: *Stort och smått i språkets spegel*, Uppsala 1927
 Moberg, Lena: *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker*, Uppsala 1989
 Nyberg, Magda: *Tyske låneord i sønderjysk*, København 1988
 Trudgill, Peter: *Dialects in contact*, Oxford 1986
 Trudgill, Peter: Language contact and dialect contact in linguistic change, i Kotsinas & Helgander 1994:13-22
 Poulsen, Bjørn og Inge Biehl Hansen (red.): *Med egen hånd. Optegnelser fra Fladsten og Ørsted 1592-1809*, København 1994
 Thomason, Sarah Grey & Terrence Kaufman: *Language contact, creolization, and genetic linguistics*, Berkeley – Los Angeles 1988
 Ureland, Sture (red.): *Sprachkontakt in der Hanse*, Tübingen 1987

Inge Lise Pedersen

Ludvig Holberg: A European Writer. A Study in Influence and Reception. Edited by Sven Hakon Rossel (= Internationale Forschungen zur Allgemeinen und Vergleichenden Literaturwissenschaft, 8). Amsterdam & Atlanta, GA 1994. 238 s. Hfl. 75 / US\$ 46.50.

At Holberg var europæer er indiskutabelt, alene fordi det dansk-norske dobbeltmonarki, han hørte hjemme i, var en del af Europa. Det var ganske vist et faktum, der af og til blev overset ude i verden. Det krænkede Holberg, der bl.a. følte sig kaldet til at gøre opmærksom på det i den noget hovedkulds reaktion, han under pseudonymet Holger Danske udgav som svar på en uskyldig men åbenbart mis-

forståelig bemærkning i et skrift af nederlændingen Pieter Burmann, som blev belært om, at »Danmark er placeret i den del af verden, der almindeligvis betegnes som Europa«.

At Holberg tillige var europæisk forfatter er den grundlæggende præmis i denne bog. Han var det fordi han arbejdede med Europa som horisont og med europæisk litteratur som baggrund og inspiration, og fordi han havde ambitioner om at nå et europæisk publikum med i hvert fald dele af sit forfatterskab. Sidst og ikke mindst var han det på grund af de uvisnelige kvaliteter i det store og alsidige forfatterskab, der havde og har internationalt niveau.

Bogen består af syv kapitler, hvori Holberg og hans forfatterskab anskues i relation til den klassisk græsk-romerske litteratur og centrale områder af den nyere europæiske. Den indledes med et forord af udgiveren Sven H. Rossel og en kronologisk oversigt over Holbergs liv og værker, og afsluttes med en bibliografi og et personindeks.

Sven H. Rossel bringer i bogens første kapitel en samlet præsentation af Holbergs liv og værk i kapitlet *Ludvig Holberg: The Cosmopolitan. A Monographic Sketch* (s. 1-41). Rossel kommer omkring alle sider af forfatterskabet, og skriver med en indsigt og et overblik, der må gøre hans kapitel til et oplagt sted at begynde for nye, engelsksprogede læsere af Holberg. Kapitlets nærmest programatiske præsentation af Holberg som kosmopolit fremstår som en variation af bogens tema, Holberg som europæisk forfatter. Holberg læste masser af europæisk litteratur. Han overskred nationale grænser på sine rejser i Europa, og sproglige, når han skrev på latin eller søgte at gøre sig kendt i udlandet ved hjælp af oversættelser til hovedsprogene. Om dette tillige gjorde ham til verdensborger kan måske diskuteres. Spørgsmålet er, om Holbergs universalisme var kosmopolitisk, og ikke snarere af poetisk og filosofisk karakter.

En af de betydeligste europæiske kræfter bag Holbergs forfatterskab var utvivlsomt arven fra det antikke Grækenland og Rom, som behandles i Torben Damsholts kapitel om *Ludvig Holberg and Greek-Roman Antiquity* (s. 42-66). Den græsk-romerske kultur havde et dybt og vidtforgrenet rodnet på Holbergs tid, med lange traditioner bagud inden for såvel undervisningsvæsen og litteratur. Med reference til Paul Hazards klassiker *La crise de la conscience européenne 1680-1715* fra 1934 anskuer Damsholt Holberg i sammenhæng med den konflikt, der fik sit litterære udtryk i den såkaldte »querelle des anciens et des modernes«, og som ikke blot blev til et opgør omkring den gamle litteraturs værdi og forrang i forhold til den nye, men tillige blev til en generel kulturel konfrontation, hvor tradition og autoritet ikke længere kunne tages som givne udgangspunkter. Damsholt tilføjer med sin veldisponerede og dybtgående analyse studiet af Holberg og hans forhold til den klassiske arv nye perspektiver. Holberg var bredt belæst i klassikerne, mere end enkelte af bogens andre forfattere tilsyneladende har gjort sig klart. At Holberg f.eks. først har gjort sig bekendt med Cicero og Seneca i begyndelsen af 1730-erne (s. 36) forekommer ikke sandsynligt, ligesom han givetvis har været fortrolig med forfattere som Juvenal og Horats længe før han blev professor i latinsk veltalenhed i 1720 (s. 108).

Tyskland var, kulturelt og geografisk, tæt på Danmark og fik som det fremgår af Vivian Greene-Gantzbergs kapitel om *Ludvig Holberg and the German-Speaking Europe* (s. 67-103) stor betydning for Holberg og især for receptionen af hans

værk. Allerede i sin fødeby Bergen erhvervede Holberg sig de grundlæggende kundskaber i tysk sprog. Tyske byer blev senere både selvstændige rejsemål og transitstationer på hans rejser. På en af dem opsøgte han Christian Thomasius, et møde, der dog ikke tilnærmelsesvis gav et udbytte, der kunne lignedes ved det, Holberg fik ved at studere Samuel Pufendorf, den store inspiration bag både Thomasius' og flere af Holbergs skrifter. Den tyske påvirkning var dyb og mangesidig, hvilket muligvis forklarer, at Holberg i det tyske område hurtigt fandt et stort og lydhørt publikum. Det gjaldt først og fremmest, men ikke udelukkende, Holbergs komedier, der hørte til de hyppigst opførte stykker på tyske scener allerede på Holbergs egen tid; greenegantzberg kan således oplyse, at næsten en fjerdedel af de 190 stykker, der blev opført i sæsonen 1742-43, var skrevet af Holberg, og at Holberg blev opført mere end 2.000 gange i perioden fra 1748 til 1865. Hun angiver ikke det empiriske grundlag for eller kilden til disse tal, men efterlader ingen tvivl om, at komedierne fik en rolle i og for tysk teater, der er uden sidestykke i noget andet land, bortset fra Danmark.

En tilsvarende popularitet opnåede Holberg aldrig i de romanske lande, fremgår det af Jørgen Stender Clausens kapitel om *Ludvig Holberg and the Romance World* (s. 104-138). Det lykkedes ikke Holberg at få iscenesat sin egen franske oversættelse af den politiske kandestøber, som han havde med sig til Paris i 1725-26, og også efter sin død har han haft svært ved at slå igennem i det Frankrig, der ellers på så mange måder kom til at præge ham som intellektuel og forfatter. Mens Stender Clausen fremhæver betydningen af opholdene i Paris for Holbergs litterære udvikling, tager Gerald S. Argetsinger i sit kapitel om *Ludvig Holberg and the Anglo-American World* (s. 139-161) udgangspunkt i Holbergs ophold i England fra foråret 1706 til sommeren 1708. Argetsinger betragter denne periode som den formative i Holbergs liv: han kom til England uden nogen klar fornemmelse af hensigten med sit liv, og rejste derfra med en forvisning om, hvad hans liv skulle bruges til – en vurdering, der tilsyneladende bygger på en enkelt bemærkning i det første levnedsbrev. Konkrete forbilleder i engelsk litteratur er det vanskeligt at påpege ifølge Argetsinger, der til gengæld fremhæver betydningen af de iagttagelser, Holberg gjorde sig under sit ophold i landet, og de holdninger, de affødte. Argetsinger tillægger således hvad der betegnes som Holbergs »English experience with women« stor betydning for udviklingen af digterens kvindesyn.

Holbergs gennemslagskraft i den anglo-amerikanske del af verden har ifølge Argetsinger været minimal. Begrænset har Holbergs indflydelse også været i den russiske litteratur, som Cynthia Dillard behandler i kapitlet *Ludvig Holberg in the Russian Literary Landscape* (s. 162-190). Dillard gør opmærksom på, at selve forestillingen om indflydelse fra en vestlig forfatter generelt er blevet opfattet som problematisk i Rusland. Ikke blot sproget, men også den nationale og ideologiske selvopfattelse har været barrierer i den internationale udveksling af litterære værdier. Skoleeksempler herpå har Dillard ikke overraskende bl.a. kunnet finde i holdningen til Holberg under kommunismen. Et par bemærkninger fra 1848 om Holberg i et skrift af Karl Marx, der forelå på russisk i 1956, legitimerede tilsyneladende udgivelsen af 6 komedier i russisk oversættelse året efter. Det har antagelig ærgret kapitlets forfatter lige så meget som det ærgrer læseren, at det endnu flere år efter Sovjetunionens sammenbrud har været umuligt for hende

at skaffe sig adgang til den hidtil eneste bog der er skrevet om Holberg på russisk, Cherniavskys fra 1966.

Mens forfatterne til de øvrige kapitler forholder sig til hele Holbergs forfatterskab har Bent Holm i sit kapitel om *Ludvig Holberg and his Double: Holberg in Scandinavia* (s. 191-225) valgt at tage sit udgangspunkt i et enkelt værk, nemlig Jeppe paa Bierget, den gennem alle tider mest populære af Holbergs komedier. Kapitlet indledes med en perspektivrig fremstilling af, hvad Holberg tilstræbte med sit forfatterskab, og af den strategi, han fulgte for nå sine mål. Den følges op af en analyse af komedien og dens forudsætninger i traditionen, og af Holbergs specielle udnyttelse af denne. Holm går dybt i bl.a. den karnevalistiske tradition og tolker stykket som en fremstilling af en person, der nok er en nar, men som tilige viser hans omgivelser naragtighed, en skikkelse, som tilskueren både kan le ad og identificere sig med. Jeppe rummer en dobbelthet, der havde afgørende effekt på skuespillets opførelseshistorie. Skønt udgangspunktet er snævrere end i bogens øvrige kapitler formår Bent Holm i sit koncentrerede kapitel et give et mere generelt og mere nuanceret billede af de problemer og mekanismer, der gør sig gældende i den komplicerede transformation af kilder, traditioner og tolkninger til ny og original kunst. Med et begrebsapparat, der delvist er skabt af Holm selv (f.eks. når han til *ratio* etablerer det forståelsesfremmende men vistnok ikke kildebelagte modbegreb *irratio*) og med en lydhør årvågenhed over for teksten og dens muligheder leverer Holm i sit kapitel et gennemreflekteret og væsentligt bidrag til komediens fortolkning og dens opførelseshistorie.

Bogen opfatter Europa som en række lande eller regioner. Det er legitimt, og Holberg gjorde det selv både som historiker og som akademisk turist, f.eks. når han hengav sig til sin fascination af folkenes forskellige vaner og levemåder. Bogen dækker imidlertid ikke hele Holbergs Europa. Der er f.eks. ikke noget kapitel om Holberg og Nederlandene, målet for Holbergs første rejse og station på flere af de følgende, og et af tidens centre for humanistisk videnskab. Netop denne udeladelse antyder et mere principielt problem i bogens definition af Europa, nemlig det uafklarede forhold til den transnationale kultur, der med et udtryk fra perioden betegnes som den lærde republik. Holbergs forhold til denne var hverken entydigt eller uproblematisk, men er netop derfor i høj grad værd at beskæftige sig med. Holberg var som europæisk intellektuel på mange måder atypisk. Han begik sine største bedrifter som forfatter på dansk, men var sig tillige bevidst om de læsende borgere i den lærde republik, som han henvendte sig til med en væsentlig del af sine skrifter. Bl.a. i de tre levnedsbreve, som denne bogs forfattere i rigt mål inddrager, dog først og fremmest som kilde til hans biografi. Han gjorde det på det mest europæiske af alle sprog, nemlig latin. Man kan vel hævde, at Holberg derved optrådte mere entydigt som europæisk forfatter end ellers, og fristes til at se det som et udtryk for bogens lidt uafklarede holdning til det lærde, latinske Europa, at man har valgt den aparte praksis at citere latinske passager, der anføres på engelsk i hovedteksten, i oversættelse til *dansk* i noterne. Kun Torben Damsholt har insisteret på at få den latinske tekst med i sine noter.

Rossel fremhæver i sit forord, at bogen er skrevet af Holberg-forskere fra Skandinavien, Italien og USA, og at den udkommer på engelsk i en serie, der redigeres i Østrig og udkommer i Holland, og tillader sig at antage, at Holberg ville nikke anerkendende til et sådant projekt. Det er der strengt taget intet, der tyder

på, i hvert fald involverede Holberg sig aldrig selv i noget tilsvarende internationalt arbejde. Derimod er der næppe tvivl om, at Holberg ville se med milde øjne på det, der er det bærende i denne bog: kærligheden til Holbergs forfatterskab og visheden om dets bæredygtighed også uden for hans modersmåls grænser.

Erik Petersen

Kirsten Dreyer (udg.): *Kamma Rahbeks brevveksling med Chr. Molbech. I-III. Kbh. 1993-94 (Danish Humanist Texts and Studies Vol. 6). 739 + 200 s. 540,- kr.*

Så kom den da endelig! En af det 19. århundredes vigtigste og vægtigste romantiske brevvekslinger kan nu læses ubeskåret og i en smukt tilrettelagt udgave med stort noteapparat, personregister og alt hvad der hører til en videnskabelig udgivelse. Det drejer sig om de privatbreve, der blev udvekslet mellem Kamma Rahbek og Christian Molbech; over 300 breve skrevet mellem 1813 og 1828, heraf langt de fleste i de to første år. Litteraturhistorikeren, cand. phil. Kirsten Dreyer har stået for udgivelsen, Museum Tusculanum har forlagt den i Det kgl. Biblioteks skriftserie »Danish Humanist Texts and Studies« – og flere fonde har stået økonomisk bi.

De knap 1000 sider (fordelt på to bind breve og et bind noter) afløser således den udgave af 156 breve, som forfatteren og Dante-oversætter Chr. K.F. Molbech formidlede i 1883. Christian K.F. Molbech var den ældre Molbechs søn; diskretionshensyn kan have styret hans beskæringer. Man åbner derfor med ekstra opmærksomhed denne nyudgivelse. Kommer der nye oplysninger frem om de to brevskrivere, der kan bekræfte eller afkræfte godt 100 års spekulationer om karakteren af forholdet? Får vi ændret det overleverede billede af et højt umage par – en klog, vittig og velskrivende Kamma Rahbek og en kedsommelig, tungsindig og patetisk Christian Molbech? Og har Kirsten Dreyer selv, med sine kommentarer og med sit godt fyrrer sider lange forord, noget at tilføje, eller noget nyt at sige om personerne, om deres samtid og om den følsomme brevveksling? Den brevveksling, hvorom så forskellige litterater som Georg Brandes og Vilhelm Andersen, Anne E. Jensen og Karen Klitgaard Poulsen – dens dramatiske forløb ufortalt – dog har kunnet enes om ét: at fremhæve Kamma Rahbek på bekostning af Christian Molbech. Ikke bare hendes breve, der kaldes mere »levende« og mere originale end Molbechs – dette går på såvel form som indhold – men også hendes person betragtes som interessantere. Det skyldes jo nok at Christian Molbech »unægtelig var noget kantet«, som hans biograf Morten Borup¹ skriver og derfor øjensynlig svær at holde af, men opfattelsen synes at have smittet af på synet på hans breve, på de holdninger de rummer, og på hans rolle i brevvekslingen – helt op til vor tid. Der er faktisk kun én (tidlig) undtagelse fra denne 'tradition'. Den tilhører Molbechs søn, Chr. F. Og han kan vel næppe opfattes som helt objektiv i denne sammenhæng. Men den manglende objektivitet kan have givet ham blik for det dialogiske i *ethvert* brev,² og for at en brevveksling er en i fællesskab skabt *tekst*.

I den forstand er Kirsten Dreyer traditionens tro tjenerinde. Her er ingen teore-

tiske overvejelser om brevets æstetisk-psykologiske og kun ganske lidt om dets genre-mæssige egenart. Og selvom Dreyer skriver at brevvekslingen er interessant pga sin kulturhistoriske værdi (muligheden for at følge et af tidens følsomme platoniske venskaber og for at få belyst livet på Bakkehuset), er det tydeligt, at det er Kamma Rahbek, der er hovedanliggendet. I forordets første afsnit, der er en mere overordnet indføring i forholdet mellem privat og offentligt i tidens brevkultur, refereres der således næsten udelukkende til Kamma, med formuleringer som denne:

Korrespondancen (giver) et nuanceret indblik i en særdeles intelligent kvindes tanker om eksistensen og individets rettigheder i begyndelsen af 1800-tallet (I, s. 11).

Senere får vi et 14 sider langt afsnit om »Kamma Rahbeks personlighed og livs-filosofi«, hvor der gives en grundig og vidende indføring i hendes trosgrundlag – det var en blanding af rationalisme og pietisme, med forsagelse og næstekærlighed som omdrejningspunkter – og hvor der desuden gøres et forsøg på at forbinde dette med hendes »psykologi«.

Det psykologiske er imidlertid ikke Dreyers force, så hun repeterer stort set kun hvad der tidligere er sagt om fx Kamma Rahbeks »harmoniske ægteskab« med Knud Lyne – selvom det kunne have været interessant at få et bud på hvordan det påvirkede Kamma, at en af Rahbeks platoniske forelskelser installeres som en slags datter i Bakkehuset (III, s. 42). Kammars komplicerede og skyldbe-tonede forhold til sin mor¹ berøres heller ikke, selvom det nok ville have kunnet perspektivere den »heftighed« og de religiøse anfægtelser Dreyer selv nævner (I, s. 37-38).

Psykologisk indsigt, opdateret viden – eller bare konsekvens? – savnes også når fru Rahbeks herostratisk berømte sygelighed nævnes. Dreyer skriver således medfølelse i sit forord om hendes »svage helbred«, men i en note at hun (som broderen Carl Heger) var »udpræget hypokonder« (III, s. 49) – uden iøvrigt at bruge dobbeltoplysningen til noget. Her kunne hun ellers med fordel have lånt fra Georg Brandes karakteristik af Kamma Rahbek som »en Kvinde, som ikke har kjendt (...) den erotiske Passion (...) skjøndt hun efter sin Natur synes anlagt til at hengive sig til den.«² Når Dreyer ikke gør det, er det sandsynligvis fordi det ikke passer ind i hendes argumentation – og den vender jeg tilbage til. Men det medfører at hun, når hun alligevel nærmer sig den del af fru Rahbeks psyke, der har med det kontroversielt-følelses-mæssige at gøre, må læne sig op ad en forældet biografisk-genetisk tradition. Det anskueliggøres også i hendes (noget sporadiske) karakteristik af Molbech, hvorom der står at han »måtte kæmpe med et tungsind, som han havde arvet fra moderen« (I, s. 26).

Hvis Kirsten Dreyer er en viderefører af det man kunne kalde Kamma Rahbek-hagiografien, er hun det imidlertid med oprejt pande; i modsætning til sine forgængere er hun bevidst om sin prioritering. Med henvisning til Molbechs forelskelse i den unge Hanne Langberg, som han træffer hos ægteparret Rahbek efteråret 1813 og senere gifter sig med, skriver Dreyer, at det er mindre interessant om brevforholdets sammenbrud skyldes at Kamma var jaloux – et tema mange af de ældre (mandlige) litteraturhistorikere nyfient har kredset om. Man burde hel-

lere vende hele problemstillingen om, mener Dreyer, og spørge hvorfor det ikke kom til et brud langt tidligere, når forholdet »på det nærmeste bevæger sig fra den ene krise til den anden. *Vælger man at undersøge venskabet fra denne synsvinkel, bliver Kamma Rahbek den centrale figur. Det er hendes tanker og reaktioner, der er interessante at studere, ikke så meget Molbechs*« (s 38, her fremhævet). Vi skal senere se, at der ligger moralske vurderinger til grund for dette synspunkt.

At kærlighedshistorien afvises som primært konfliktmateriale i en biografisk studie som Dreyers, er imidlertid nyt. Der peges i stedet på de diskussioner om eksistenspørgsmål korrespondancen er rig på. Og herom *var de vitterlig tit så uenige*, at gnisterne føg, også når de talte sammen, og uenigheden er sikkert ikke blevet mindre af at Kamma Rahbek havde en »trang til at missionere«, som Anne E. Jensen har udtrykt det,⁵ og af at Molbech synes at have været ret stædig og nærtagende.

Dreyers tilgang forudsætter dog, at hun opfatter breve som en slags dokumentarisk og derfor troværdigt materiale til belysning af ikke bare kultur- men også privathistorien. Brevenes sandhedsværdi betvivles aldrig – selvom »den fulde forståelse af brevet først (fås), når det sættes ind i den biografiske sammenhæng«, som hun skriver (I, s 20). Jeg vil mene at det netop er denne tyrkeretro knyttet til breve som historisk kildemateriale (som ikke mindst cementeres i et cirkelbevis af »den biografiske sammenhæng«), der kommer til at bremse for den nyfortolkning brevvekslingen fortjener, og som visse af Dreyers overvejelser faktisk lægger op til.

Her vil jeg først og fremmest pege på hendes læsning af det rollespil de to brevskrivere indgår i. Det handler i korthed om at Chr. Molbech tildeler Kamma Rahbek rollen som sin moderlige, opdragende veninde – inspirationen er Nathalie-figuren fra Goethes *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1794-96) – og han indtager selv en sønlig eller »lehrjunge«-agtig position i brevvekslingen. Kamma Rahbek er, skriver han, ikke kun »Actrice, men virkelig *Directrice* og *Instructrice* paa mit Livs Theater« (brev af 1. april 1813). Og Kamma går villigt ind i rollen.

Kirsten Dreyer bruger dette til at læse brevvekslingen som en dannelsesroman, hvor Molbech har rollen som »den unge mand, der skal føres frem til et liv i harmoni med sig selv og befriet fra hangen til fantasi og gennemsigtig Kamma Rahbeks opdragende indsats. *At projektet mislykkedes, skyldtes Molbech selv*« (s 33, her fremhævet). Han ville ikke høre op med sit fantasi og finde sig et fast ståsted i hverdagens virkelighed, mener Dreyer. Og Kamma tabte derfor tålmodigheden med ham, forstår vi.

Rent bortset fra at denne fortolkning støtter sig stærkt til en forhåndsopfattelse af at den, der er klog og reflekteret samtidig er den troværdige, og at den forvirrede og splittede følgelig er uvderhæftig – kunne man så ikke forestille sig, at Molbechs valg af *Wilhelm Meister*-rollen skyldtes en fascination af den lange, kringlede og dramatiske dannelsesvej, snarere end af målet? For det er vist almindeligt accepteret, at dannelsesromanens slutharmoni er dybt kedsommelig, og Goethe er skam ingen undtagelse.

Hvis Dreyer nu havde tilladt sig at læse sin »dannelsesroman« med disse briller – og det er faktisk i overensstemmelse med Molbechs højromantiske ideer, og

dem vender vi tilbage til – havde hun heller ikke behøvet at bortforklare den mere erotiskerede side af relationen mellem »opdragersken« Kamma Rahbek og »eleven« Molbech. Men det gør hun, med fynd og klem, hun vil højst gå med til at Kamma har nogle »uforløste moderfølelser« (I, s. 32).

Det dilemma Dreyer her havner i skyldes netop at hun bruger brevene som indiskutable kilder til privathistorien. Og Dreyers ideal-billede af kvinden Kamma Rahbek kan åbenbart ikke tåle at komme ned fra piedestalen. Hvis hun nu havde holdt fast ved det litterære aspekt ved tidens privatbreve – hun peger faktisk selv på det i afsnittet om hvor »private« disse breve egentlig var, og det er værd at bemærke at metaforen »teater« netop bruges i Molbechs inklinations til Kamma i brevet af 1. april 1813 – og hvis hun så også havde gjort sig nogle overvejelser over brevens psyko-æstetiske muligheder og begrænsninger, og brevens karakter af *skrift* – så kunne hun have undgået dette dilemma.

Det er tydeligt, at Dreyer ikke bryder sig om ideen med rollespillet. Og selvom Kamma Rahbek både leger med et stykke af vejen og egentlig også synes at nyde det, får det ikke vores udgiver til at ryste på hånden når hun skriver, at det er noget »Molbech forsøger at få Kamma til at gå med på« (I, s. 17). Senere får vi at vide, at han »på næsten demonisk vis« (I, s. 33) »prøvede at fastholde Kamma i Nataliarollen« (I, s. 32). Idealiseringen af Kamma Rahbek får her (vulgær)feministiske overtoner – hun er en slags offer (for forførereren Molbech). Men et heroisk offer, der ikke lader sig knuse: »Kamma bliver ikke nihilist eller misantrop. Hun modnes istedet som menneske og kristen« (I, s. 39). Mens Molbech nærmest kommer til at brænde i Helvede, skal man tro Kirsten Dreyer:

Brevene viser, at Kamma mere og mere har indset, at Molbech blot var en narcissist, der havde brugt venskabet og ikke mindst brevene til at få luft for sine følelser, men egentlig ikke ønskede at nå frem til hendes egen erkendelse (I, s. 40).

Det er jo et markant synspunkt. Men iøvrigt tror jeg Dreyer har ret i, at Molbech ikke ville overbevises (eller drages op) til det Kamma stod for. Det er heller ikke her målet, det gælder. For han var romantiker af den tyske skole og desuden stærkt Rousseau-inspireret, ikke mindst af Rousseaus ide om *kønskomplementariteten*.⁶ Hvis Kirsten Dreyer i sin beundrende fokuseren på Kamma Rahbek ikke havde affærdiget Molbechs tanker og reaktioner som »uinteressante« (I, s. 38) og uden videre overtaget andres syn på hans »ufriske« stil, ville hun have haft mulighed for at se, at han – som Vilhelm Andersen skrev – er en Werther-type, hvis »Ild maatte have Papir for at fænge«.⁷ Det er også med disse midler han appellerer til Kamma(s) skriftlige beredskab – det synes således at være kombinationen af højromantiske ideer og høj stil der motiverer hende til at deltage i den meget lidt »naturlige« rolleleg. Den leg, som netop en følsom og tæt brevvekslings indledelighedsmættede skriftvirkelighed giver rig lejlighed til at udfolde, og som et mindre hildet blik end Dreyers ville have kunnet se, at *begge* vore to korrespondenter deltager i.⁸ I det mindste indtil virkeligheden udenfor indhenter dem.

Om »virkeligheden« er den unge Hanne Langberg, eller Molbechs undvigemanøvrer i den sammenhæng (hans »svigt« iflg. Kirsten Dreyer), eller at han kun ville *lege* opdragelse – eller måske at han ikke legede godt nok med!⁹ – afhænger

af den valgte fortolkning. Selvom det ene vel ikke behøver at udelukke det andet. Det gør det kun, når man som Dreyer skiller tingene voldsomt ad; – for at skaffe rum nok til historien om eksistensspørgsmålene, afviser hun historien om de erotiske forviklinger.

Dreyer skal imidlertid roses for at have befriet Kamma Rahbeks og Molbechs relation for over hundrede års lummerhed. Men den karsk- og kyskhed hun dermed forlener Kamma Rahbek med er ikke overbevisende. Når man så håndfast afviser det erotiske styrt og uregerlighed, bliver det let et blindt punkt. Ikke bare i karakteristikken af fru Rahbek, men hos fortolkeren selv. Hvilket den følelsesladede og stærkt indlevede argumentation og vurderingen af Molbech kunne peges på.

Disse kritiske bemærkninger skal dog ikke skygge for at det er noget af en bedrift Kirsten Dreyer har begået med denne udgivelse. Alene kommentarbindet er en guldgrube hvad personallistoriske oplysninger angår. Til gengæld kunne man nok have ønsket sig at der var blevet sorteret lidt i antallet af ordforklaringer. Flere er rent ud ligegyldige, som kommentaren til fru Rahbeks brev af 28. maj 1813, hvor der berettes om et »stakkels Siv (der) staaer ganske forladt henne i Krogen«. Her til noterer Dreyer: »måske et siv fra KRs dam i Bakkehusets have« (III, s 48). Man kan også betvivle nødvendigheden af at fortælle os hvad »Flauhed« og »nogenledes« betyder – især når det gøres flere gange. Og oplysningerne om at »Khavn« er en forkortelse for »København«, og at »fru R.« betyder »fru Rahbek« må høre til i samme kategori.

Trods disse skønhedspletter må man hilse Kirsten Dreyers udgivelse af Kamma Rahbeks brevveksling med Christian Molbech hjertelig velkommen. Hvilket hermed være gjort!

Noter

1. Morten Borup: *Christian Molbech* (Kbh. 1954), s 89.
2. »Et Brev frembringes ikke blot af Den, der skriver det, men ogsaa af Den, det skrives til«, står der således i forordet til Chr.K.F. Molbech: *Christian Molbech og Karen Margrethe Rahbek. En Brevveksling* (Kbh. 1883).
3. Jfr. Hans Kyrre: *Knud Lyne Rahbek – Kamma Rahbek og Livet paa Bakkehuset* (Kbh. 1914), s 278ff og Anne E. Jensen: *Kamma Rahbek 1775-1829* (Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg, 1975), s 9ff.
4. Georg Brandes: »K.M. Rahbek« (in: *Kritiker og Portraiter*, Kbh. 1870), s 437.
5. Anne E. Jensen: *Kamma Rahbek 1775-1829*, s 62.
6. Denne ide er en flot og tidstypisk vision, der samtænker oplysningsideer om menneskets lighed med overvejelser om kønnenes forskellighed. Det ene køn kompletterer således det andet, sammen udgør de en helhed, jfr. Rousseau: *Émile* (1762). I Mathilde Fibigers brevroman *Clara Raphael* (1850) kan man se en dansk litterær udformning af den rousseau'ske komplementaritetsside.
7. Vilhelm Andersen: *Illustreret dansk Litteraturhistorie* Bind 2 (Kbh. 1934), s 844.

8. Om Kamma Rahbeks disposition for at lade sig »rive med« (Borups udtryk) i sine fortrolige korrespondancer, se Mynster: *Meddelelser om mit Levnet* (Kbh. 1854), s. 163f.
9. Det synspunkt – at Molbech ikke var romantisk nok, og at Kamma så at sige overhalede ham indenom i sin dyrkelse af skriftvirkelighedens merbetydning – har jeg selv fremført i »Den romantiske brevveksling« (in: Henrik Blicher (red.): *Som Runer paa Blad* (Kbh. 1996)).

Lotte Thrane